

institut

Homenatge als nostres pobles
i a la seua gent

d'estudis

PUBLICACIONS
DE LA
PRESIDÈNCIA
6 / 2001

*Segon cicle de
conferències al nord
del País Valencià*

catalans

**PUBLICACIONS
DE LA
PRESIDÈNCIA
6 / 2001**

Homenatge als nostres pobles i a la seua gent

PUBLICACIONS
DE LA
PRESIDÈNCIA
6/2001

*Segon cicle de
conferències al nord
del País Valencià*

Homenatge als nostres pobles i a la seua gent : segon cycle de conferències al nord del País Valencià. — (Publicacions de la Presidència ; 6)
ISBN 84-7283-573-1
I. Institut d'Estudis Catalans II. Col·lecció: Publicacions de la Presidència ; 6
1. Ciència — País Valencià — Miscel·lànies
2. Cultura valenciana — Miscel·lànies
5/6(081)

4

Disseny gràfic: Enric Satué

© dels autors de les conferències
© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig de 2001
Tiratge: 450 exemplars

Compost per fotocomposició gama, s. l.
Carrer d'Àrístides Maillol, 3, 1r. 08028 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL
Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31.
08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-573-1
Dipòsit Legal: B. 22379-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

ÍNDEX

Pròleg,
a càrrec de Manuel Castellet,
president de l'Institut d'Estudis Catalans
7

Presentació,
a càrrec de Vicent Pitarch,
membre de la Secció Filològica
11

Homenatge a Frederic Alicart

Frederic Alicart, Castelló, Einstein i la repressió,
a càrrec de Manuel Castellet,
president de l'Institut d'Estudis Catalans
19

Homenatge a Alfred Giner Sorolla

Reescrivint el Gènesi: un relat del nostre (des)coneixement
sobre l'origen de la vida,
a càrrec de Juli Peretó,
membre de la Secció de Ciències Biològiques
37

Esbós biogràfic,
a càrrec de Carles Santos i Nativitat Romeu
56

Homenatge al Baró de la Pobla

La creació de l'Univers,
a càrrec de Ramon Lapiedra i Civera,
membre de la Secció de Ciències i Tecnologia
61

Esbós biogràfic,
a càrrec de Josep de Rojas i Mulet
85

Homenatge a Carles Salvador

Benassal-Carles Salvador, un binomi clau al segle XX valencià,
a càrrec de Vicent Pitarch,
membre de la Secció Filològica
89

6

Homenatge a Arcadi Garcia

Poble, comarca, país: els cercles de la consciència,
a càrrec de Joan-F. Mira i Casterà,
membre de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
115

Esbós biogràfic,
a càrrec de Josep Vicent Font i Ten
133

**HOMENATGE ALS NOSTRES
POBLES I A LA SEUA GENT
PRÒLEG**

A CÀRREC DE MANUEL CASTELLET,
PRESIDENT DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS

L'àmbit d'actuació de l'Institut d'Estudis Catalans s'estén a les terres de llengua i cultura catalanes. Cert és que la creació de l'Institut fou obra, l'any 1907, de l'aleshores president de la Diputació de Barcelona, Enric Prat de la Riba, però no és menys cert que, des de l'inici, l'Institut tingué entre els seus membres destacades personalitats de tot l'àmbit lingüístic català. És aquesta una realitat que s'anà consolidant amb el pas del temps, sobretot a la primera meitat de la dècada dels anys trenta.

La recuperació de la vida democràtica a l'Estat espanyol comportà el reconeixement oficial d'aquesta realitat i, així, el Reial decret 3118/1976 estableix textualment que «l'Institut d'Estudis Catalans és una corporació acadèmica, científica i cultural, l'àmbit d'actuació de la qual s'estendrà a les terres de llengua i cultura catalanes». Aquest àmbit d'actuació es reflecteix en el reconeixement que fan de la llengua catalana la Constitució d'Andorra i els estatuts d'autonomia de Catalunya, les Illes Balears i la Comunitat Valenciana, en aquest cas amb la denominació històrica de valencià. Així mateix, les legislacions francesa, italiana i de la Comunitat d'Aragó confereixen diversos graus de reconeixement de la llengua catalana.

Tanmateix, però, una concepció de l'Institut allunyada de la realitat social li impedí dur a terme la tasca que tenia encomanada. No és fins a la reforma estatutària de 1989 i, molt especialment, a partir de la tardor de 1995, que l'Institut abandona de mica en mica la seva posició barcelonina i ofereix la seva presència i col·laboració a tot el territori de l'àmbit lingüístic català. Els convenis signats amb la Generalitat de Catalunya, amb el Govern de les Illes Balears i amb l'Ajuntament de l'Alguer, la creació de la Delegació de Perpinyà i la propera seu de Castelló de la Plana, i les intenses relacions amb els governs d'Andorra i d'Aragó avalen aquesta voluntat.

La presència de l'Institut d'Estudis Catalans en tot l'àmbit lingüístic només serà real quan es compleixin plenament dues premisses: en primer lloc, que la composició de la institució sigui representativa de la realitat científicocultural del conjunt del seu àmbit d'actuació, objectiu que podrem assolir amb la recentment

aprovada reforma dels Estatuts. I en segon lloc, que l'Institut sigui capaç de col·laborar amb normalitat amb les institucions acadèmiques i administratives de cadascun dels territoris.

El País Valencià no ha d'ésser en aquest cas cap excepció, i és amb aquesta voluntat que l'Institut d'Estudis Catalans es posa al servei de la societat valenciana per promoure tot tipus d'activitats en l'àmbit de les seves competències. Els dos cicles de conferències a Castelló de la Plana, l'any 2000 —amb el patrocini de l'Ajuntament de la ciutat—, i al Nord del País Valencià —amb el patrocini de la Diputació Provincial de Castelló—, aquest any 2001, les conferències del qual són recollides en aquest volum, són una mostra d'aquesta voluntat franca de cooperació.

**HOMENATGE ALS NOSTRES
POBLES I A LA SEUA GENT
PRESENTACIÓ**

A CÀRREC DE VICENT PITARCH,

MEMBRE DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA

L'any passat, el 2000, del 19 de gener al 2 de febrer, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) es presentava davant la societat castel·lenca amb una iniciativa ambiciosa: la realització, a Castelló de la Plana i en col·laboració amb l'Excel·lentíssim Ajuntament de la ciutat i la Universitat Jaume I, d'un cicle de conferències en què, sota el denominador de «Cultura i comunicació», van participar Miquel de Moragas, Xavier Mariscal, Joaquim M. Puyal i M. de la Pau Janer; aquesta, impedida d'assistir-hi, va haver de delegar la lectura de la seua intervenció. Val a dir que la resposta del públic assistent fou considerada magnífica i, en tot cas, superà les previsions més optimistes. Certament, el cicle va comptar amb un suport mediàtic remarcable, el qual es retroalimentava de les expectatives creixents que començà a generar la possibilitat que l'IEC instal·lés una seu a la capital de la Plana. En definitiva, la presència de la institució despertà per a la ciutat i el seu entorn, si més no, un grau notori de receptivitat social, la qual entre certs sectors de la població esdevenia entusiasme obert.

Enguany l'experiència ha estat repetida, dins el període comprès entre els dies 11 de gener de gener i 23 de febrer, amb un format diferent, però. Hem distribuït les conferències per diverses localitats del nord del País Valencià (Castelló de la Plana, Vinaròs, la Pobla Tornesa, Benassal i la Vall d'Uixó) i l'IEC hi ha tingut com a col·laboradors l'Excel·lentíssima Diputació Provincial, els ajuntaments de cadascuna de les poblacions que ens han acollit i la Societat d'Amics i Antics Alumnes de la Universitat Jaume I. Decididament, aquesta experiència conté perfils d'una certa dosi d'originalitat en el sentit que una institució acadèmica, l'IEC, programa amb organismes polítics, la Diputació i ajuntaments, un cicle de conferències, de temàtica variada, plantejades en un to divulgador per a un auditori obert i amb un caràcter itinerant que les ha fet deambular per diverses localitats. Així, doncs, hem introduït la novetat de la diversificació comarcal (el periple de les conferències ha comprès la Plana Alta, el Baix Maestrat, l'Alt Maestrat i la Plana Baixa), en un cicle que havíem dissenyat com a «Homenatge als nostres pobles i a la seua gent».

En aquesta direcció, les localitats seu de cada conferència

han estat triades amb criteris de promocionar el fet comarcal i alhora de reivindicar personatges que ennobleixen la història dels nostres pobles. Certament, el paisatge físic i la col·lectivitat humana constitueixen els dos fonaments, angulars i indèstribles, del país. La seua diversitat i la seua vigoria, que es mantenen vertebrades a través de la història per l'eix cohesionador de la llengua, aporten al patrimoni europeu l'originalitat de les nostres comarques, així com la conducta exemplar dels seus personatges. I és des d'aquesta òptica que semblava oportú d'encarregar les conferències a especialistes que compartissen les condicions de membres de l'IEC i de valencians; amb una excepció, però, la del president de l'IEC, el doctor M. Castellet, la presència del qual a la tribuna de conferencians era reclamada per l'homenatge a F. Alicart.

Ara el lector haurà de confirmar si el to de les conferències s'adequa als criteris que van inspirar-les, això és, determinar en quina mesura aquest to respon a les exigències de rigor en continguts, d'una banda, i, d'una altra, als imperatius de l'estil didàctic que identifica l'exposició planera i atractiva, d'acord amb la intenció originària d'organitzar uns actes de divulgació cultural que adreçàvem a un públic heterogeni, no especialitzat. Notem també que, en el seu conjunt, les conferències d'aquest segon cicle ofereixen l'interès suplementari que representa la pluridisciplinarietat de les matèries tractades: temes d'actualitat, com ara l'origen de l'Univers o l'origen de la vida, la reivindicació de personatges valencians exemplars —el matemàtic F. Alicart, un castellanenc oblidat a la pròpia ciutat, o el poeta i gramàtic C. Salvador, figura emblemàtica del valencianisme contemporani— i el problema candent de la identitat, hi han estat abordats amb el concurs dels coneixements científics i tècnics que hi aporten la bioquímica, la física relativista, la biografia, la història cultural i l'antropologia.

Tot just els professors Ximo Gual i Joan Monrde acabaven de recuperar l'obra del matemàtic Frederic Alicart Garcés, un científic que havia estat depurat pel franquisme. L'IEC, en nom del seu president, acudia a Castelló a reivindicar la memòria del gran matemàtic castellanenc («Frederic Alicart, Castelló, Einstein i la repressió») que havia restat ocult als habitants del seu propi poble.

La conferència constituïa el brançal del cicle i alhora pretenia sumar-se, per bé que ultrapassant lleugerament els límits de l'any 2000, als actes commemoratius de l'Any Internacional de la Matemàtica.

«Reescrivint el Gènesi: un relat del nostre (des)coneixement sobre l'origen de la vida» mostra el panorama dels avenços de la bioquímica o la química prebiòtica en el coneixement dels processos encadenats a l'aparició de la vida en el cosmos i alhora constitueix un testimoniatge de les llacunes, potser insuperables, en què es troba la ciència actual. Al capdavant, àdhuc davant de certes eufories com la que despertà alguna formulació de la química orgànica prebiòtica, el científic s'hi ha de captenir amb cautela, atès que «la vida, per molt elemental que siga, per molt modest i simple que siga el microorganisme, és extraordinàriament més complexa que la més complexa de les mescles químiques imaginables». La conferència, conjuntament amb la intervenció de Carles Santos i Nativitat Romeu, constituí un homenatge, marcat per una emotivitat intensa, al savi vinarossenc, present en l'acte, el doctor Alfred Giner Sorolla.

Un dels punts de coincidència entre la conferència del doctor Perató i la del doctor Lapiedra, «La creació de l'Univers», és precisament el de la distància que s'interposa entre les ànsies humanes per copsar els orígens de la vida i de l'Univers, d'una banda, i les nostres limitacions conceptuals a l'hora d'explicar certs enigmes, una deficiència que ha menat històricament el gènere humà a recórrer a les mitologies. Tot i la referència obligada a termes i conceptes distants de l'experiència quotidiana d'un públic no avesat precisament a operar amb elements propis de la física quàntica, l'antic rector de la Universitat de València exhibí un seguit de recursos didàctics que facilitaven l'accés de l'audiència a la comprensió de les claus interpretatives elementals amb què la ciència interpreta, ara mateix, la formació de l'Univers. Sobre la plausibilitat que mostra el model del *big bang*, «el món podria haver eixit d'un no-res energètic, sense violar per això el principi de conservació de l'energia»; de fet, «des de la creació primigènica fins ara mateix, i encara a l'esdevenidor, el món continua amb la seua taxa

regular d'autocreació relativa, ancorada en les fluctuacions quàntiques del món microscòpic, ací i allà amplificades macroscòpicament».

Sembla inqüestionable que la personalitat, rica i exemplar, de Carles Salvador ha esdevingut una fita cimera dins la trajectòria cultural del País Valencià al segle XX. D'altra banda, la biografia i l'obra d'aquest admirable gramàtic i patriota resta estretament unida a la vila de Benassal. Aquestes constatacions formen el canemàs de la conferència «Benassal - Carles Salvador, un binomi clau al segle XX valencià», mitjançant la qual em vaig permetre d'esbossar un projecte cultural dirigit a dinamitzar el Centre Cultural «Carles Salvador» que acaba d'inaugurar aquesta vila. El projecte contempla, entre altres iniciatives, que el llegat salvadorià no isca del seu poble d'adopció i alhora que aquest el dinamitze davant la societat valenciana i, en concret, de cara al món escolar, mitjançant la creació de fórmules actuals de planificació museística, com ara la creació d'una aula museu interactiva. Tinc el presentiment que, sobretot gràcies al Centre Cultural «Carles Salvador», les relacions entre Benassal i l'IEC fruitaran en una collita esponerosa i, doncs, aquesta vila esdevindrà una plataforma formidable de projecció de l'IEC damunt el conjunt de la societat valenciana.

Finalment, en la conferència que cloïa el cicle, Joan F. Mira aportà reflexions originals i suggeridores al voltant d'un tema, el de la identitat, que ocupa un lloc de preferència dins les seues indagacions sobre l'antropologia cultural i que avui dia suscita dosis elevades d'interès, tant al carrer com en els cercles de producció d'ideologia. Tot partint del postulat que «la delimitació de la pertinença és un fet necessari i universal a l'hora de *situar* els individus d'una col·lectivitat», Mira constata que la «territorialització de la identitat bàsica [...] és central en la major part de les societats humanes» i, doncs, és damunt la instrumentalització del territori immediat i propi de l'individu i del seu grup —manipulació sovint simbolitzada mitjançant els mapes— que l'estat contemporani concentra els seus formidables ressorts per imposar noves fórmules d'identificació «nacional» (l'Estat i la província), tot arraco-

nant espais genuïns, espontanis, de la identitat, com són el poble, la comarca i el país.

En les sessions d'homenatge a A. Giner Sorolla, el baró de la Pobla i A. Garcia, els conferenciants corresponents van exposar temes relacionats amb el perfil intel·lectual de l'homenatjat, sense abordar, però, aspectes biogràfics concrets. En aquests casos la conferència fou precedida per l'exposició d'un esbós biogràfic del personatge de torn, esbós que reproduïm en aquest volum. Naturalment una tal presentació complementària no calia en els homenatges a F. Alicart i C. Salvador, per tal com llur vida i obra constituïen el tema central que tractaren els conferenciants respectius.

I arribats en aquest punt és l'hora de reconèixer que disposem de prou elements que acrediten l'èxit que ha coronat aquest segon cicle. L'oportunitat del plantejament i l'interès dels temes que s'hi han tractat, la participació del públic, el ressò mediàtic i la difusió territorial del missatge que pretenia difondre l'IEC —amb les expectatives socials corresponents que aquest missatge hi ha desvetllat— per les comarques septentrionals del País Valencià acrediten que el cicle pot ésser considerat com un pas significatiu en el procés de penetració social per terres valencianes que l'IEC ha iniciat. Som en un punt en què podem afirmar sense complexos que hem ensorrat vells tòpics, prejudicis i prevencions sobre la presència i l'autoritat científica de l'IEC en aquest territori. Ara constatem, tanmateix, que extensos sectors socials, a més d'instàncies administratives clau com la Diputació Provincial i l'Ajuntament de Castelló de la Plana, al costat d'altres corporacions locals, com les de la Vall d'Uixó, Vinaròs, Benassal o la Pobla Tornersa, col·laboren de grat amb l'IEC en les seues iniciatives de recerca científica i de divulgació cultural. A totes aquestes institucions hem d'agrair el suport incondicional que hem rebut en la realització del segon cicle de conferències, un agraïment que fem extensiu a la Societat d'Amics i Antics Alumnes de la Universitat Jaume I, així com a TAU Ceràmica, al Conservatori Professional de Música de Castelló, a la Casa de Cultura de Vinaròs, a la Cooperativa del Camp de la Pobla Tornersa, a la Caixa Rural de Benassal i a la Fundació Caixa Castelló, de la Vall d'Uixó. Naturalment no puc passar per alt

ací la contribució entusiasta i valuosa que han aportat a l'èxit d'aquest programa cultural Ximo Gual, Carles Santos i Nativitat Romeu, Josep De Rojas i Mulet, Pere-Enric Barreda i Josep Vicent Font.

Finalment, hem de reconèixer —i traure'n les conseqüències oportunes— que hem assolit progressos notoris en el nivell de consciència popular de l'existència de l'IEC i d'una demanda creixent de la seua presència física al País Valencià. A les comarques del nord valencià, en concret, hom ha començat a demanar amb impaciència pel tercer cicle de conferències i encara més per la inauguració de la seua seu. En bona mesura la resposta a aquestes expectatives l'oferia el president Castellet, en la conferència inaugural del cicle, la significació del qual emfasitzava en afirmar que, amb aquesta iniciativa, «l'Institut d'Estudis Catalans inicia les seves activitats aquest any, aquest segle, aquest mil·lenni, si volen; i ho fa, precisament, al País Valencià i, més concretament, a la ciutat de Castelló de la Plana, on, de manera imminent obrirem una seu en un local cedit gentilmente per l'Ajuntament, a la Casa de la Cultura».

HOMENATGE A

FREDERIC ALICART

FREDERIC ALICART, CASTELLÓ, EINSTEIN

I LA REPRESSIÓ

A CÀRREC DE MANUEL CASTELLET,

PRESIDENT DE L'INSTITUT

D'ESTUDIS CATALANS

De la fructífera col·laboració entre l'Institut d'Estudis Catalans, a Barcelona, i la *Institución Libre de Enseñanza*, a Madrid, en fou testimoni d'excepció Frederic Alicart, un matemàtic castellanenc que cal situar al nivell de Pere Puig Adam, Ernest Coromines, Lluís Santaló o Ferran Sunyer i Balaguer. Cinc valors de la ciència i la cultura de les nostres terres, formats en l'esperit i l'impuls científic d'Esteve Terrades i de Julio Rey Pastor, que maldaven perquè el nostre fos un país europeu ja, des del punt de vista científic, quan encara no es parlava del concepte actual d'Europa.

Tenir la possibilitat d'escoltar directament Albert Einstein, Tullio Levi-Civita o Hermann Weyl a la dècada dels anys vint i de tractar-los personalment no era a l'abast de tothom. Com tampoc no ho era poder seguir estudis a Hamburg de la mà de Wilhelm Blaschke. Això s'esdevenia quan Castelló participava també de la vitalitat cultural que permeté que un grup d'erudits fundés la Societat Castellonenca de Cultura.

20

Però la vida i el futur científic de tots ells havien de quedar fortament marcats pels luctuosos esdeveniments iniciats el juliol de 1936. Puig Adam fou qui més bé s'adaptà a la nova situació; Coromines emigrà a França i morí fa pocs anys essent professor a la Universitat de Lió; Santaló és des de l'any 1939 a Buenos Aires, on, lluny de casa, ha pogut esdevenir un dels matemàtics més creadors del segle XX. A Ferran Sunyer —del qual també parlaré més endavant— li fou negada una plaça d'investigador al Consejo Superior de Investigaciones Científicas franquista dels anys cinquanta. Alicart, empresonat primerament i depurat injustament després, no tingué altra alternativa que renunciar a la investigació per poder sobreviure lluny de la terra que el veié néixer i lluny de l'Alcalatén que ell tant estimà.

Els estius passats a Lluçena —entre els ametllers, les olive-res o el bestiar llaner—, llargs de primer, curts més tard, alternats amb els estudis a Madrid i amb fugisseres estades a Alemanya, li permeteren aprofundir en els valors de l'humanisme, uns valors que el portaren a no abdicar de res d'allò que ell havia après a es-

timar, entre altres, la llibertat de pensament i de raonament que ha de guiar la ment de tot científic.

No és doncs d'estranyar que fos voluntat seva deixar el seu fons bibliogràfic a la població de Lluçena, un fons que conté obres de tots els gèneres literaris, de totes les àrees del coneixement i molt especialment, és clar, de matemàtiques. Un fons que conté exemplars escrits en totes les llengües de cultura europees, entre les quals cal comptar-hi la nostra.

La iniciativa del Departament de Matemàtiques de la Universitat Jaume I i el treball de Ximo Gual i Juan Monterde, que permeteren commemorar l'any 2000, Any Mundial de les Matemàtiques, editant *La biblioteca del matemàtic Alicart*, és una mostra que aquell esperit dels anys vint i trenta, aquells valors que ens permeteren avançar tant en la codificació lingüística com en la integració de la nostra societat en els corrents científics imperants a Europa, tornen a ésser l'esperit i els valors d'una comunitat científica que sap apreciar el seu passat com un dels actius que, amb el treball del present, ens permeten albirar un futur més esperançador.

21

L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS A LES COMARQUES DEL NORD DEL PAÍS VALENCIÀ

Però, per què avui jo, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, m'adreço aquí a Castelló de la Plana per parlar de Frederic Alicart? És aquest d'avui el primer d'una sèrie d'actes d'homenatge als homes d'aquestes comarques del nord del País Valencià, i a les ciutats i els pobles que els veieren néixer; homes que han destacat per llur vàlua científica —en el sentit més ampli del terme— i per la defensa d'uns valors d'humanisme, de llibertat, de treball infatigable, de respecte als altres, etc., que configuren una bona part de la identitat de la nostra comunitat lingüística.

«És sempre sobre un fons de coses ja encetades que l'home pot pensar allò que per a ell vol com a punt de partida», diu Michel de Foucault a *Les mots et les choses*. Sobre la tasca encetada

per castellanencs il·lustres durant una bona part del segle XX, alguns de més llunyans en el temps, altres de més propers, hom pot bastir aquest futur immediat, fidels sempre a l'exigència científica, el respecte a la llengua i l'obertura a l'exterior. Aquestes són, precisament, les característiques que imposà Enric Prat de la Riba en la idea fundacional de l'Institut d'Estudis Catalans.

Amb aquesta finalitat jo em dirigeixo avui a vostès, aquí a Castelló de la Plana, per parlar-los del matemàtic —matemàtic com jo— Frederic Alicart, i en les properes setmanes altres membres de l'Institut d'Estudis Catalans —Juli Peretó, bioquímic, de València, Vicent Pitarch, lingüista, de Vila-real, Ramon Lapiedra, físic, de València i Joan-Francesc Mira, escriptor, de Castelló— parlaran, respectivament, a Vinaròs, Benassal, la Pobla Tornesa i la Vall d'Uixó sobre Alfred Giner Sorolla, Carles Salvador, el baró de la Pobla i Arcadi Garcia, respectivament. Un cicle de conferències, patrocinat per la Diputació de Castelló i els ajuntaments de les ciutats i els pobles esmentats, amb el qual l'Institut d'Estudis Catalans inicia les seves activitats aquest any, aquest segle, aquest mil·lenni, si volen; i ho fa, precisament, al País Valencià i, més concretament, a la ciutat de Castelló de la Plana, on, de manera imminent obrirem una seu en un local cedit gentilmente per l'Ajuntament, a la Casa de la Cultura.

És, doncs, una mostra més de la voluntat de l'Institut d'Estudis Catalans d'obrir-se, tal com estableixen els seus estatuts i el Reial decret de reconeixement oficial, a totes les terres de llengua catalana, amb independència de les denominacions tradicionals o fins i tot estatutàries que la llengua pugui rebre.

LA BIBLIOTECA DEL MATEMÀTIC ALICART

Tornem, però, a Frederic Alicart, objecte directe de la meua conferència d'avui. Fill de Castelló de la Plana, estudiant de Ciències Exactes a Madrid —als anys vint no es parlava de la llicenciatura de matemàtiques—, relacionat amb els moviments científics més avançats, com foren les visites d'Albert Einstein, a Barcelona a l'Institut d'Estudis Catalans, i a Madrid, investigador prometedor,

brutalment «depurat» per les seves idees; unes idees que avui sortosament són compartides per allò que anomenem el món culturalment civilitzat.

La vida i l'obra de Frederic Alicart estan fidelment reflectides en el magnífic llibre que he esmentat, *La biblioteca del matemàtic Alicart*, de Ximo Gual, de la Universitat Jaume I, i Juan Monterde, de la Universitat de València. Ells, de ben segur, podrien parlar amb més coneixement de la figura del nostre homenatjat, no només perquè coneixen la seva biblioteca, catalogada per Noemí Galán, de la Universitat d'Alacant, una biblioteca que conté més de 4.000 volums, donada al poble de Lluçena, que conté obres de matemàtiques i d'enginyeria, però també d'història, ciències socials, religió i literatura en diferents llengües. També, perquè Gual i Monterde s'han entrevistat amb contemporanis i amb exalumnes d'Alicart, i això els ha permès copsar la personalitat de l'home més enllà d'allò que se'n pot deduir dels documents.

Espero, doncs, que Ximo Gual i Juan Monterde sàpiguen disculpar tant les meves imprecisions com l'ús que faig de la informació continguda en el seu llibre. Com espero que els exalumnes d'Alicart a l'Acadèmia Navarro aquí presents, els senyors Joan Renau, Josep Prades i Santiago Fina, siguin indulgents amb mi per no saber expressar tot allò que ells pogueren copsar del seu mestre.

23

ALICART EN EL CASTELLÓ DE LES DUES PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX

En un Castelló de poc més de 20.000 habitants, en una societat eminentment agrària i encara poc industrialitzada, l'any 1902 hi va néixer Frederic Alicart, fill del sastre del mateix nom i d'Antònia Garcés, uns artesans de classe mitjana que conviuen amb l'aleshores poderosa indústria del cànem i la no ben bé incipient ni modesta però encara no tecnològicament desenvolupada fabricació de taulells.

A l'Institut Ribalta, estrenat de feia poc i encara sense el nom actual, cursà el batxillerat, en uns anys en què la societat cas-

tellonenca bullia d'iniciatives culturals i la joventut s'interessava per tot allò que venia del nord: literatura, història, pensament, però també ciència; una ciència emergent a Europa, que tot just entrava a Catalunya i al nord del País Valencià, quan Espanya encara es lamentava de la desfeta del seu imperi i de la pèrdua de Cuba i Filipines.

A Catalunya, l'any 1907, Enric Prat de la Riba havia creat l'Institut d'Estudis Catalans amb una triple finalitat: redreçar tot allò que tenia relació amb la cultura catalana, codificar i normativitzar la llengua catalana i incorporar els parlants d'aquesta llengua als corrents científics que s'estaven imposant a Europa. A Castelló hom creava l'any 1919 la Societat Castellonenca de Cultura, que agrupava inicialment la comunitat local d'erudits, escriptors i artistes.

Tres fets importants s'inicien en aquesta època en la vida d'Alicart: l'afecció per les matemàtiques i la literatura, els estiuueigs a Lucena, a l'Alcalatén, i un cert grau de desconexió amb l'alta burgesia castellonenca. Aquests tres fets marcaren la seva vida; els dos primers positivament, però el tercer fou el germen de la repressió a què fou sotmès i del trencament amb la societat que el veié néixer.

En aquest punt he de dir que m'ha satisfet assabentar-me que, recentment, l'Ajuntament de la ciutat, en un acte de desgreu-ge pels fets que passaren ara fa més de seixanta anys, l'ha homenatjat dedicant-li un carrer.

FÍSICA I MATEMÀTIQUES ALS ANYS VINT

La *Institución Libre de Enseñanza*, a Madrid, amb la *Junta para la Ampliación de Estudios*, i l'Institut d'Estudis Catalans, a Barcelona, foren les institucions vitalitzadores de la recerca científica i, molt especialment, en matemàtiques, física i enginyeria. Esteve Terrades, a Barcelona, i Julio Rey Pastor, a Madrid, dos homes amb visió de futur, coneixedors dels moviments científics europeus i amb prestigi reconegut, foren els motors de l'època.

Terrades inicià a l'Institut d'Estudis Catalans la sèrie de Cursos de Física i Matemàtiques, impartits per Jacques Hadamard, Tullio Levi-Civita, Francesco Severi, Albert Einstein i Hermann Weyl, entre els més destacats. Alguns d'aquests cursos foren repetits a Madrid, on Rey Pastor creà la *Revista Matemática Hispano-americana*, que gaudí de bon prestigi durant els anys trenta, caigué en la mediocritat en què ens submergí la dictadura i repregué la seva publicació, novament prestigiada, ara fa uns deu anys amb el nom de *Revista Matemática Iberoamericana*.

Aquest era l'ambient científic que Alicart trobà a Madrid, quan s'hi traslladà per estudiar-hi ciències exactes, una disciplina —ara en diem matemàtiques— que aleshores només es podia cursar a Madrid i a Barcelona i els estudis de doctorat de la qual estaven reservats a la capital de l'Estat. Rey Pastor reconeix en Alicart allò que avui anomenem un «valor a l'alça», l'estimula a col·laborar en la *Revista* i a desplaçar-se a Hamburg per conèixer l'escola de geometria diferencial de Wilhelm Blaschke, en aquella dècada un dels centres neuràlgics de la recerca matemàtica.

Ernest Coromines, germà del gran filòleg Joan, a Barcelona i, una mica després, Lluís Santaló segueixen una línia semblant a la d'Alicart, i haurien pogut esdevenir amb ell i amb Ferran Sunyer i Balaguer el germen d'una important escola de matemàtics de llengua catalana si els esdeveniments de l'any trenta-sis no ho haguessin impedit. No serà fins a inicis dels anys vuitanta, gràcies als esforços dels departaments universitaris, de la represa de la Societat Catalana de Matemàtiques i de la creació del Centre de Recerca Matemàtica de l'Institut d'Estudis Catalans, que tornarem a ésser respectats a Europa.

Santaló acabà realitzant la seva tesi doctoral, dirigit per Blaschke a Hamburg, mentre que Coromines i Sunyer es vincularen més als matemàtics francesos, especialment de París. Alicart féu quatre estades curtes a Hamburg, després de refer-se durant l'estiu a Lluçena dels estralls del curs universitari. Un estrany triangle Madrid-Lluçena-Hamburg: de l'estepa castellana a la boira del famós port, passant per la muntanya de l'Alcalatén.

Però tornem a Alicart i a Einstein. Aquest, convidat diverses

vegades per l'Institut d'Estudis Catalans, es desplaçà a Barcelona, i a Madrid, l'any 1923, dos anys després d'ésser guardonat amb el Premi Nobel de Física pels seus treballs de 1905 sobre la Relativitat. Sembla suficientment documentat que la decisió d'Einstein de venir a Espanya fou més deguda a la insistència d'Esteve Terrades sobretot, que no pas al convenciment que la seva teoria de la relativitat, que feia furor a l'Europa d'influència germànica i començava a tenir ressò a Amèrica, pogués interessar gaire als científics espanyols.

He trobat al llibre de Ximo Gual i Juan Monterde una anècdota que, per allà l'any 1966 o 1967 m'havia explicat el professor Ricardo San Juan, catedràtic de la Universidad Complutense de Madrid. Permetin-me un incís sobre San Juan. Nat a València l'any 1908, es traslladà a estudiar a Madrid el 1923, just quan Alicart acabava la llicenciatura; també fou deixeble de Rey Pastor —el seu deixeble favorit, diuen— i tractà Santaló i més endavant Sunyer. Quina magnífica teranyina haurien pogut formar aquests homes si els ho haguessin permès...! Santaló, a l'Argentina, San Juan, a Madrid, i Sunyer, a la seva cadira de rodes a l'Empordà, han estat els tres matemàtics més productius de l'Estat espanyol dels anys quaranta i setanta.

Fet aquest incís, que no serà el darrer, els explico l'anècdota que relaciona Alicart amb Einstein. Com he dit abans, Einstein es desplaçà a Barcelona i a Madrid l'hivern del 1923. Einstein, format a Zuric i resident encara a Berlín, parlava únicament alemany i xampurrejava una mica el francès. Si bé a Barcelona no hi hagué cap problema per atendre adequadament el Premi Nobel —no en va Catalunya vivia un període d'efervescència cultural d'admiració cap al món germànic, en botànica, literatura, història, música o qualsevol altra especialitat—, a Madrid no fou fàcil trobar algú que s'entengués bé amb Einstein, tant per l'idioma com per la física o les matemàtiques. L'estudiant Alicart fou, doncs, el seu cicero-ne, que hagué d'espavilar-se amb l'alemany que havia après a Hamburg.

Quan s'acomiadaren, el 14 de març, el mestre li regalà i li dedicà un dels seus llibres, i a l'interior li plantejava un problema.

No em costa d'imaginar la il·lusió amb què Alicart devia rebre aquest repte ni l'apassionament que el devia dominar fins que no el va resoldre; ho va comunicar a Einstein a Berlín i aquest li respongué «la solució és totalment correcta». Només qui hagi estimat i treballat amb passió les matemàtiques és capaç d'entendre l'impacte positiu que tal esdeveniment havia de produir en Alicart.

ALICART, CATEDRÀTIC, ENGINYER DE CAMINS I ESTIUJANT
A LLUCENA

Mort el pare prematurament, Frederic Alicart s'ha de fer càrrec del manteniment de la seva mare i de les dues germanes vives (uns altres quatre germans moriren de petits). Els seus són els únics ingressos de la família, però la tradició ja iniciada amb el pare de passar els estius a Lluçena no s'estroneja, ans al contrari, any rere any, des de Madrid es desplaça fins a la muntanya castellanenca, on Alicart deixa reposar les matemàtiques i la física i les substitueix per lectures de tota mena: literatura, història, assaig... Combina la lectura amb les llargues passejades pel Penyagolosa —gairebé la muntanya sagrada dels castellanencs— i per la vall del Lluçena. Alicart s'interessa, amb poc més de vint anys, per qualsevol cosa: la ciència, la tècnica, l'art, les humanitats, la natura, la música; és com un home del Renaixement que viu un veritable renaixement del seu país, que s'interessa novament per tot allò que és vida, vida física, vida espiritual, vida intel·lectual.

No és un renaixentista un home que acumula igualment llibres de càlcul infinitesimal, de termodinàmica, d'enginyeria civil, d'història d'Espanya o del poble jueu, medieval i contemporània, gramàtiques del català, castellà, francès, anglès, alemany, rus o llatí, literatura, art, etcètera? No és un renaixentista un home que és igualment capaç d'expressar-se amb el llenguatge acurat i depurat de les matemàtiques que amb l'harmonios i ple d'insinuacions de la poesia? No oblidem que l'època jove d'Alicart es correspon amb la plenitud del Noucentisme, un moviment cultural i ideològic nascut com a contraposició al Modernisme, que anava perdent pui-

xança. Es tracta d'un moviment que pretén fixar unes normes i uns models que cal seguir en les diferents manifestacions de la societat. El fet de trencar amb els patrons —o, més ben dit, amb la manca de patrons— del Modernisme fa que hom pugui considerar el moviment com una certa revolució. Tanmateix, però, fou una revolució de la burgesia, que volia dur les regnes de la cultura, de la mateixa manera que duïa les regnes de l'economia. En aquesta nova manera de pensar hi havia un predomini de la raó sobre el sentiment.

El Noucentisme intentà bastir una nova societat en què cultura i liberalisme eren els trets predominants, junt amb una recuperació de l'amor i respecte per la natura. Aquest fou l'ambient que Alicart trobà en els cafès de Lluçena, el de *La Peña*, el de *La Fuente* i el de *La Terraza*, que ell freqüentava i on jugava a cartes amb un seu gran amic que el triplicava en anys. Aquesta vinculació amb Lluçena es veu estroncada físicament com a conseqüència del procés de depuració que patirà acabada la guerra, però sentimentalment sempre s'hi sentirà unit. Ell mateix escrivia en una carta pocs mesos abans de morir l'any 1984: «...el meu primer contacte amb el poble de Lluçena fou des de Figueroles, a penes doblada l'àmplia corba, i se'm va aparèixer a les altures com un gran niu d'àligues ocupat per l'estol de blanques palomes que forma el caseriu... Encara avui, al cap de seixanta-quatre anys, estimo profundament Lluçena i m'hagués agradat nàixer allí perquè l'he coneguda bastant bé; he recorregut amb embadaliment tots els seus fontanals, llocs sagrats on habiten nimfes i silvans de l'antiguitat clàssica.»

Quin llenguatge més diferent del que utilitzaria en el seu primer *Lecciones de Matemáticas*, l'advertiment preliminar del qual acaba amb aquestes frases: «Al final del libro se insertan unas tablas goniométricas naturales con cinco cifras decimales exactas que, aparte de su utilidad práctica, constituyen un excelente entrenamiento para el manejo de las tablas logarítmicas.»

La ciència i la tecnologia no han estat mai renyides amb la bona cultura, l'art i la literatura. José Echeagaray, enginyer de camins, autor de bons llibres de càlcul diferencial i integral, guanyà

el Premi Nobel de Literatura; Alicart, com hem vist, és capaç de compaginar a un alt nivell el llenguatge científic i el poètic; Enric Casassas, un químic analític destacat que fou president de l'Institut d'Estudis Catalans, alternava la seva química amb l'estudi de la història, la literatura i les llengües i cultivava ell mateix una significada poesia. Són, com he dit abans, homes del nou renaixement.

Però tornem al fil de la nostra història. Seguint els costums de l'època, Alicart es presenta a unes oposicions al cos de catedràtics d'ensenyament secundari; era pràcticament el camí obligat per poder optar algun dia a una plaça a la universitat. També, d'acord amb els costums de l'època, és destinat a Melilla, plaça que usualment servia de trampolí per fer el salt de retorn a la Península.

No sé imaginar-me com devia ésser el seminari de matemàtiques de l'institut de Melilla l'any 1928 (potser ni existia com a tal); jo el vaig viure trenta-vuit anys més tard i no pas com a cap trampolí, sinó, simplement, perquè acabat de llicenciar em va tocar fer el servei militar en aquella ciutat i a l'institut els faltava un matemàtic. Durant uns quants mesos vaig ésser l'únic matemàtic del seminari sense graduació militar (o, més ben dit, amb la graduació mínima de soldat de segona). No fou fàcil ésser l'únic llicenciat en matemàtiques i, al mateix temps, l'únic que no era militar... Bé, Alicart sembla que hi va durar gairebé tan poc com jo, ja que de seguida va aconseguir el trasllat a Madrid, a l'Institut Nebrija.

Però ell no podia conformar-se amb un lloc de treball, aleshores prestigiat però que no aportava un increment dels coneixements, i decidí estudiar enginyeria de camins a l'*Escuela de Caminos*, aleshores dependent del Ministeri d'Obres Públiques. Als vint-i-vuit anys, Alicart és ja llicenciat en ciències exactes i enginyer de camins i, quatre anys més tard, en plena eufòria dels aires republicans que dominaven tot Espanya, ingressa al servei actiu de l'Estat, essent destinat, per segon cop, a Melilla. Allà, Alicart és més recordat com a enginyer que com a matemàtic, ja que participà immediatament en el disseny del port de la ciutat i en el projecte de sanejament, en aquell temps una obra veritablement innovadora.

Aquests són uns anys fructífers. Tenim al país, residint en algun lloc, un nou Esteve Terrades, o un nou Julio Rey Pastor, matemàtic, enginyer, erudit, que inicia una important producció bibliogràfica. Però ell no és de la generació dels altres dos: Alicart és més jove; com he dit abans, forma part de la generació de Pere Puig Adam, d'Ernest Coromines, de Lluís Santaló i de Ferran Sunyer i Balaguer. I, com a tots ells, els cau la garrotada de la Guerra Civil. Cinc destacats matemàtics, molt erudits, amants de la llibertat, la justícia i la democràcia; republicans, doncs.

LA REPRESSIÓ, ELS EXILIS, LA DEPURACIÓ. LA DESTRUCCIÓ D'UNS HOMES I UNES IDEES

Les conseqüències de la guerra les pateixen cadascun de manera diferent i marquen definitivament el seu futur.

Puig Adam, que és el qui morí abans, l'any 1960, s'adaptà a la nova situació i, encara que veié frustrada la seva carrera investigadora, pogué continuar exercint de docent i escriví llibres que perduraren més de vint anys.

Ernest Coromines optà per l'exili exterior. Fill de Pere Coromines, un dels membres fundadors de l'Institut d'Estudis Catalans, economista, polític, bastant polifacètic, i germà del filòleg Joan, s'establí a França, on es casà i desenvolupà una vida dedicada a la recerca de qualitat sense sobresortir, però, en el conjunt de matemàtics francesos que dominaren aquesta ciència a Europa durant els anys cinquanta i seixanta. Ernest Coromines morí a Lió l'any 1992.

Lluís Santaló optà també per l'exili exterior, en aquest cas l'Argentina. En certa manera havia substituït Alicart com a deixeble predilecte de Rey Pastor, quan als inicis dels anys trenta el nostre homenatjat s'inclinà més per l'enginyeria. Santaló, com ja he dit, estudià durant tres anys a Hamburg, on escriví la tesi doctoral sota la direcció de Blaschke. Ja a l'Argentina, Santaló desenvolupà totes les seves capacitats i es convertí no sols en el més destacat matemàtic de l'Argentina i en el català amb un nombre més elevat

de publicacions científiques, sinó que ha estat el creador de noves disciplines matemàtiques de gran importància tant per a la matemàtica mateixa com en diferents camps d'aplicabilitat. La geometria integral, creada per Santaló, fou seguida de la probabilitat geomètrica i, ambdues branques s'han aplicat a l'estereologia, fonament important per al desenvolupament de les tècniques mèdiques de diagnosi, com són la ressonància magnètica nuclear o l'escàner. Lluny de la seva Girona, però homenatjat tant per la Universitat Autònoma de Barcelona com per la Politècnica de Catalunya, ha esdevingut una figura de relleu internacional.

Permetin-me un nou incís, per incloure una reflexió sobre el desconeixement que tenim del paper que han tingut les matemàtiques en el desenvolupament de molts aspectes de la nostra vida quotidiana. Acabo d'esmentar el fonament dels escàners en la geometria integral, que no és altre que aconseguir de determinar propietats d'un cos tridimensional a partir de les propietats d'un nombre prou gran de seccions bidimensionals del cos. Però, també, els discs compactes no podrien existir si les gràfiques de certes funcions contínues no es poguessin aproximar tan com vulguem per línies trencades, la qual cosa permet la digitalització de la música sense que la nostra oïda sigui capaç de percebre l'empobriment que en el fons hem produït. No podríem anar a un caixer automàtic per fer un reintegrament del nostre compte bancari si la nostra tarja de crèdit no disposés d'un codi xifrat; i per poder fer això ha calgut desenvolupar fortament la teoria de nombres i resoldre moltes qüestions sobre els nombres primers. De la mateixa manera que no podríem viure com ara estem acostumats sense l'electricitat —i això ho comprenem fàcilment tots—, una bona part de la nostra vida actual seria impossible sense una sèrie de resultats matemàtics força sofisticats.

El de Ferran Sunyer i Balaguer és un cas realment especial. Nat amb una malaltia degenerativa en una família empordanesa benestant, no pogué anar mai a l'escola, però la seva mare, una dona admirable com tantes mares, l'educà a casa, li ensenyà a llegir —no podia escriure, atesa la seva incapacitació—, l'estimulà a desenvolupar les seves capacitats intel·lectuals, li inculcà el gust per

les ciències emergents i per les humanitats i li transmeté l'amor a la llibertat, a la justícia, al país.

Un dia, Sunyer, mirant un llibre de matemàtiques del seu cosí, que estudiava enginyeria industrial a Barcelona, descobrí que la demostració d'un teorema del matemàtic francès Jacques Hadamard era errònia. De quina manera va poder arribar a aquesta conclusió és una mena de misteri. Posat en contacte amb Hadamard, aquest reconegué l'error i Sunyer li va proporcionar una demostració correcta. S'inicià així una sèrie de contactes amb matemàtics francesos de primera línia i Sunyer començà a publicar i a ésser conegut internacionalment en el camp de l'anàlisi harmònica i les sèries de Dirichlet.

En cinc anys obtingué —sempre des de casa— el certificat d'estudis primaris, el títol de batxiller, el de llicenciat en Ciències Exactes per la Universitat de Barcelona i el de doctor. Però, ai las!, Sunyer, que no s'exilià, que no fou depurat, sí que fou marginat per aquells qui dominaven el Consejo Superior de Investigaciones Científicas i li negaren sistemàticament una plaça d'investigador, que era a l'única cosa a la qual ell podia aspirar. Sortosament, la US Navy li oferí un contracte d'investigació que li permeté viure dignament, assistit curosament per les seves cosines, fins que morí prematurament l'any 1967.

Ara fa deu anys, l'Institut d'Estudis Catalans creà la Fundació Ferran Sunyer i Balaguer, en honor seu i amb un capital provinent de les seves propietats a l'Empordà. La Fundació atorga anualment un premi internacional, que porta el seu nom, a una monografia que posi al dia els avenços en una àrea activa de les matemàtiques; un premi que comporta una dotació econòmica de 10.000 euros i la publicació de l'obra dins la sèrie *Progress in Mathematics*, de la prestigiosa editorial suïssa Birkhäuser-Verlag.

D'aquesta nissaga d'insignes matemàtics, Frederic Alicart fou, probablement, qui en sortí més malparat. A les dificultats pròpies d'haver quedat orfe de pare i ésser el responsable de mantenir la mare i les dues germanes, s'hi afegí la depuració a què fou sotmès acabada la guerra.

No sabem realment què fou allò que no li perdonà un sec-

tor de l'alta burgesia castellenca: si que el fill del sastre arribés a cotes tan altes de saber, que s'hagués format en un esperit liberal, demòcrata, republicà, o que manifestés obertament les seves idees en les tertúlies madrilenyes del cafè Gran Vía. Però el fet és que, com a conseqüència d'unes denúncies, Alicart fou exclòs del cos de catedràtics d'institut i del d'enginyers de camins i durant vint anys —dels quals no crec interessant parlar— visqué de les lliçons que donava a la *Academia Navarro* de Madrid, cofundada amb el seu amic Francesc Navarro Borràs i dirigida conjuntament amb José Eduardo Arrechea Belzunce, que retrobarem més endavant.

L'IMPULS JOVE D'UN HOME DE SEIXANTA ANYS

«No hi ha mal que durí cent anys, ni cos que no el pugui resistir», fa la dita popular. En el cas d'Alicart «només» —quina ironia del llenguatge, aquest «només»!—, doncs només en va durar vint, d'anys.

Cito textualment Gual i Monterde, ja que les seves frases són una expressió fidelíssima d'allò que passà ara ja fa quaranta anys, quan molts dels aquí presents encara no tenien edat de cop-sar tot allò que es movia en el nostre país. Diuen:

Després de dues dècades d'autarquia, d'aïllament internacional pretesament autopromogut, de govern amb mà fèrria, les coses van començar a canviar lleugerament. La dècada dels seixanta va significar l'obertura cap a l'exterior, l'inici d'una certa bonança econòmica, l'entrada del turisme de masses. Les pors del passat van esvair-se i això es va deixar sentir en alguns vessants de la societat espanyola.

Paral·lelament, la dècada dels seixanta també va significar un canvi en la vida d'Alicart. L'any 1960, més de vint anys després de la seua depuració, l'estat el va readmetre com a funcionari en els cossos de catedràtics d'institut i d'enginyers de camins, i el va destinar a la Confederació Hidrogràfica del Guadiana. Dos anys després, l'any 1962, fou nomenat Sotsdirector del

gabinet de càlcul del Centre d'Estudis i Experimentació d'Obres Públiques, càrrec que va ocupar fins a l'any 1972, en què es va jubilar, i on el director era el seu amic Arrechea Belzunce.

Fa la sensació que, a seixanta anys, Alicart se sent amb força per recuperar el temps perdut i per vessar tots els coneixements de matemàtiques a les aplicacions de l'enginyeria civil. Però va molt més enllà i, amb una visió de futur que només posseeixen els grans cervells, apunta ja a l'any 1965 la importància de l'ús de la informàtica —ell parla d'ordinadors electrònics— en el càlcul d'estructures.

A mi no em pertoca parlar de la magnífica biblioteca llegada a Lluçena. El llibre que he esmentat manta vegades, de la col·lecció «Humanitats» de la Universitat Jaume I, és de lectura obligada per a aquells qui vulguin conèixer amb més profunditat la figura de Frederic Alicart i vulguin endinsar-se en el món de la ciència, la tècnica, l'art, la música, les humanitats, etc., a través de la seva biblioteca.

34

LES MATEMÀTIQUES A CASTELLÓ, ARA

Permetin-me acabar, però, amb unes reflexions sobre el canvi científic que s'ha produït a Castelló durant aquest segle, referit a les matemàtiques, si bé les meves consideracions deuen ésser extrapolables a moltes altres ciències.

Ara ja no cal desplaçar-se a Madrid per fer el doctorat en matemàtiques; es pot fer, des de l'any 1954, a Barcelona i, més recentment, a València. Però també es pot fer, en determinades branques, a la Universitat Jaume I. Un equip de matemàtics joves, científicament qualificats, amb bons contactes amb els matemàtics no sols de València, sinó també amb els de l'àrea de Barcelona i amb el Centre de Recerca Matemàtica de l'Institut d'Estudis Catalans. Precisament, aquest mes de juliol proper, el Centre de Recerca Matemàtica i la Universitat Jaume I organitzaran aquí, a Castelló de la Plana, un curs avançat de caràcter internacional

sobre geometria riemanniana global, finançat per la Comissió Europea.

Aquesta nova situació és fruit, sens dubte, no solament de l'esforç realitzat pels matemàtics de les darreres generacions, sinó de l'esforç portat a terme per tota la nostra societat i del recent accés del país a les estructures democràtiques actuals, com les que havia desitjat Alicart. Però això sol no hauria estat suficient; deu ésser també perquè ens escau perfectament la famosa frase de Ciceró a *Les Tusculanes*: «la natura ha posat en el nostre esperit un desig realment insaciable de conèixer la veritat».

Aquest esperit és segurament el que per a Castelló hauria volgut Alicart i, molt probablement, els canvis han estat possibles gràcies a l'existència de persones com ell. Crec que valdria la pena que els matemàtics castellonencs —i els que no ho som— s'emmirallessin en ell, tant des del punt de vista científic com des de l'humà. Els grans homes són els que fan els pobles grans. Diu Joan M. Pujals a *La lluna de Nissan* que «en un país en el qual tot tendeix a l'oblit, avivar la memòria d'aquells que van deixar un solc en la història, és una obra positiva de cara al demà, encara incert, però prometedor, d'aquest país». Aquesta és la voluntat de l'Institut d'Estudis Catalans en l'homenatge que ret amb aquest cicle de conferències als pobles del nord del País Valencià i als seus personatges més il·lustres.

És arribat, doncs, el moment que aquells valors dels anys vint i trenta que ens permeteren avançar tant en la normativització lingüística com en la integració de la nostra societat en els corrents científics imperants a Europa, com he dit al començament, tornin a ésser l'esperit i els valors d'una comunitat científica que sap apreciar el seu passat com un dels actius que, amb el treball del present, ens permeten albirar un futur més esperançador.

HOMENATGE A

ALFRED GINER SOROLLA

REESCRIVINT EL GÈNESI: UN RELAT

DEL NOSTRE (DES)CONEIXEMENT

SOBRE L'ORIGEN DE LA VIDA

A CÀRREC DE JULI PERETÓ I MAGRANER,

MEMBRE DE LA SECCIÓ

DE CIÈNCIES BIOLÒGIQUES

ESBÓS BIOGRÀFIC

A CÀRREC DE CARLES SANTOS

I NATIVITAT ROMEU

Vaig conèixer el professor Alfred Giner Sorolla fa poc més de vint anys amb motiu d'una conferència que va impartir al Campus de Ciències de la Universitat de València on jo completava els meus estudis universitaris de bioquímica. Encara que el tema de la conferència guardava relació amb les seues recerques en el camp de l'oncologia, jo coneixia l'interès del professor Giner Sorolla per la qüestió de l'origen de la vida a través d'un article seu al primer número, el de tardor de 1979, de la revista *L'Espill*, fundada per Joan Fuster. Aquell treball ja em va mostrar un Giner Sorolla que no s'accontentava amb el fet de plasmar en el text les principals incògnites i camins de resposta d'una qüestió antiga però que només es podia abordar científicament dins del marc conceptual que ens subministra el darwinisme. L'autor feia incursions en la filosofia i en les conseqüències i derivacions intel·lectuals d'admetre una visió evolucionista del món.

L'any 1983 apareixia, publicat per Edicions 62, el seu llibre *Un nou Gènesi: a l'entorn dels orígens*. Aquest era una versió força ampliada dels arguments exposats a l'article de *L'Espill*, fins i tot amb afegits tan rellevants com un pròleg del doctor Joan Oró i un epíleg on Giner Sorolla exposa la seua idea del que hauria de ser una política científica impulsora de la recerca oncològica als Països Catalans.

Fou en aquesta època quan em vaig retrobar amb el professor Giner Sorolla en les cites anuals a la Universitat Catalana d'Estiu, a Prada de Conflent. Allà combinava les xarrades sobre oncologia experimental, sessions multitudinàries sobre la relació dels hàbits alimentaris o el tabaquisme amb el càncer, conferències sobre política científica o, el que més em va interessar aleshores, les seues classes sobre l'origen de la vida, ben amanides de reflexions filosòfiques. Aquest fou realment el meu primer contacte amb el tema dels orígens. Durant anys Giner Sorolla ha acudit puntualment a la cita pradenca i, fins i tot, va ser homenajat l'any 1998 per la seua admirable tasca pedagògica.

La meua formació universitària m'havia transmès, implícitament, un cert menyspreu o indiferència vers l'estudi de l'origen de la vida, per massa especulatiu. Però heus ací un dels defectes de

percepció més sagnants dins la biologia que afecta científics de primera línia. Fou el gran físic Max Delbrück, un dels fundadors de la biologia molecular, qui deia «m'he imposat la norma de no llegir eixa literatura sobre evolució prebiòtica fins que no vinga algú amb una recepta [per a] crear vida en menys temps del que va requerir la naturalesa». És aquest l'objectiu de la recerca en origen de la vida? Clarament no és crear la vida en el tub d'assaig. Més aviat és una recerca de tipus històric que persegueix de reconstruir una narració coherent amb totes les dades científiques —físiques, químiques, astronòmiques, geològiques, biològiques— de com es va donar la transició de la química a la biologia, del mineral a la vida, en una època molt remota del nostre planeta; de la mateixa manera que els historiadors no persegueixen la reproducció experimental dels fets del passat sinó narrar-los de forma coherent amb els documents i vestigis que en queden. Ara bé, hom pot emprar l'experimentació per a recolzar certes propostes. Així en arqueologia es poden fer proves de materials de construcció o de tècniques per a manipular les matèries primeres que puguem demostrar la plausibilitat de les propostes i les facen més creïbles. En biologia també podem cercar de reproduir al laboratori aspectes concrets del procés o demostrar la plausibilitat química de passos específics dins del gran esquema evolutiu.

Les xarrades de Giner Sorolla a Prada eren com un aire fresc que cada estiu respirava i que em mostraven una cara de la biologia més reflexiva, més filosòfica, fins i tot, poètica. I molts anys després, quan professionalment vaig decidir decantar-me cap a l'estudi de l'origen de la vida, he de reconèixer amb agraïment la influència remarcable que les seues ensenyances exerciren en mi. Per això, quan el professor Vicent Pitarch em va proposar de participar en aquest homenatge, no sols vaig sentir una immensa satisfacció sinó també una obligació moral de fer-ho. I no vaig haver de pensar gaire per decidir-me pel tema de la conferència. Just feia uns dies que havia vist la darrera contribució del professor Giner Sorolla a la temàtica evolutiva: un llibre, escrit en col·laboració amb Mercè Piquerias i editat a Vinaròs, *Orígenes: del big bang al tercer milenio*, amb pròleg de Joan Oró i epíleg de Ricard Guerre-

ro. Un darrer exemple del seu notable treball intel·lectual, anys després d'haver abandonat l'activitat científica als Estats Units i d'haver retornat a Vinaròs, eixa «pàtria petita i blanca» mai oblidada ni menystinguda, ans al contrari, durant el seu llarg exili intel·lectual i científic, de primer a Nova York i després a Tampa. Com ell solia dir, treballava als Estats Units però vivia a Vinaròs. I això es troba molt ben reflectit en els seus poemes. Perquè Alfred Giner Sorolla també ha dedicat temps a l'expressió dels seus sentiments i idees a través del llenguatge poètic. En tenim una bona mostra en els diversos llibres de poemes que ha publicat, així com en les reflexions sobre la relació entre ciència i art (*Estils i teories*, 1997) o més filosòfiques amb el llibre *L'ombra i els somnis* (Castelló, 1993), on se'ns mostra el Giner Sorolla existencialista, el del poema *res* (*Galàxies*, 1995):

res,
no res,
em trobo
que la incertesa
del tot;
pensar
i obrar,
dubtar
del dubte,

mou-te
ànima meua,
deixa
la fe
per a qui
forts
no són.

res
no hi fan
precis

ni udols.
fondre'ns
en el desesper
i el darrer
neguit
del
què hi haurà?

La resposta més sintètica a la pregunta «com es va originar la vida?» és «no ho sabem ni mai ho sabrem». Aquesta resposta tanca, si més no, dos aspectes fonamentals de la recerca científica de l'origen de la vida. D'una banda, el necessari eclecticisme a l'hora de saber combinar la informació que ens subministren les més diverses disciplines científiques. D'una altra, l'agnosticisme històric de què parla el pare Batllori: mai no sabrem amb certesa què va passar, sobretot tenint en compte que ens interessen fenòmens que ocorregueren en un passat remotíssim. La recerca històrica es basa en informacions i documents, de vegades contradictoris. L'astronomia, la geologia, la física, la química, la biologia ens faciliten dades per a construir un relat que hem de fer coherent i creïble: com pensem, a la llum de tota la informació científica a l'abast, que els materials presents en la Terra primitiva haurien pogut donar els primers sistemes amb comportaments i característiques de matèria viva.

Durant segles, l'aproximació al problema de l'origen dels éssers vivents es feia des de posicions especulatives, sense base científica. El desconeixement de les lleis de la natura i de la composició i comportament, tant de la matèria inanimada com de la viva, només deixava marge a les faules i les llegendes. D'una banda la creença en un dissenyador que tot ho hauria creat. La perfecció de disseny dels sers vius facilita la visió que hi deu haver una intel·ligència creadora. I d'ací les mitologies que proposen un origen sobrenatural per a l'Univers i per a la vida. Alfred Giner Sorolla ha emprat la bellíssima imatge del *Tapís de la Creació* de la catedral de Girona, que condensa tota la cosmogonia medieval, en la portada del seu darrer llibre, però substituint la imatge central del

Creador per la famosa equació d'Einstein que relaciona matèria i energia: $E = mc^2$.

En la filosofia clàssica trobem propostes d'origen dels sers vius a partir de la matèria inerta, per generació espontània. Per a molts dels filòsofs de l'escola jònica, com Thales o Anaximandre, totes les criatures terrestres havien aparegut a partir dels llims marins calfats pel Sol. D'altra banda, les idees d'Aristòtil, que d'una manera o altra perduraren durant dos mil·lennis, sustentaren la creença en la generació espontània de sers certament complicats. Durant l'antiguitat i l'edat mitjana hi ha molts exemples de les més fantàstiques descripcions d'aquests fenòmens. El cardenal Pietro Damiani va descriure, a principis del segle XI, un arbre que donava oques. Tan popular es féu aquesta faula que es començà a menjar carn d'oca els dies d'abstinència perquè es considerava com un vegetal més, fins al punt que el papa Innocenci III hagué de prohibir expressament aquesta pràctica tan pintoresca. A l'època moderna la creença en la generació espontània es relaciona més aviat amb la descomposició i la putrefacció de la matèria i continuen proliferant les descripcions minucioses de casos, com és ara la recepta de Van Helmont per a obtenir ratolins a partir de grans de blat i una camisa suada. El recolzament a la generació espontània per autors de prestigi com Descartes o Newton començà a xocar amb l'enfocament experimental rigorós de científics com Francesco Redi, que demostrà la impossibilitat de la generació espontània de cucs en la carn, per bé que encara deixava la porta oberta per al món microscòpic descobert des de Leeuwenhoek. Les brillants descripcions de la generació espontània de microorganismes per part d'autors com Lamarck, Buffon, Needham o Pouchet trobaran contrincants d'alçada com Spallanzani o, sobretot, Pasteur. A la dècada de 1860, quan l'eminent químic Louis Pasteur demostra de manera contundent que la generació espontània, fins i tot d'organismes microscòpics, és impossible, s'estan difonent alhora les idees de Darwin sobre l'origen de les espècies per causes naturals.

En efecte, després de molts anys d'estudi i reflexió, Darwin va proposar la selecció natural com el principal mecanisme per a explicar l'origen de la diversitat de les espècies, una diversitat con-

venientment representada per l'arbre de la vida.¹ L'autor també donà a aquest arbre un caràcter únic: només hi ha un arbre de la vida a la Terra. O dit d'una altra manera: dues espècies qualssevol·la comparteixen un avantpassat comú. L'arbre de la vida té un tronc únic, una sola arrel, un sol origen. Amb paraules de Darwin:²

[...] probablement, tots els éssers orgànics que mai han viscut en aquest món han descendit d'alguna forma primordial, en la qual la vida fou insuflada per primera vegada.

Però, com s'explicava l'origen d'aquestes primeres espècies? Darwin mai no va abordar la qüestió en públic. En l'obra *L'origen de les espècies* va defugir el problema per considerar-lo encara fora de les possibilitats de la ciència de la seua època, posant-lo a l'alçada d'altres problemes molt complexos:

Saber com un nervi arriba a ésser sensible a la llum és una cosa que amb prou feines ens concerneix més que saber com ha estat originada inicialment la vida [...]³

[...] no entre aquí en el tema de l'origen de les capacitats mentals primàries de la mateixa manera que tampoc no ho faig amb el de l'origen de la vida.⁴

En el darrer paràgraf del llibre, Darwin torna a fer referència a l'origen comú de tots els sers vivents, però a partir de la segona edició introdueix la cautelosa referència a la intervenció del Creador:⁵

1. Vegeu: J. G. PERETÓ (2000). *Tan bell i sempre esponerós. Realitat i metàfora de l'arbre de la vida*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

2. Charles DARWIN (1859). *L'origen de les espècies*. Traducció catalana de la primera edició anglesa per S. Albertí i C. Albertí, ed. a cura de J. Senent-Josa i M. Vil·lamiñana. Barcelona: Edicions 62, 1982, p. 407.

3. *L'origen de les espècies*, p. 179.

4. *L'origen de les espècies*, p. 195.

5. *L'origen de les espècies*, p. 412; entre claudàtors les paraules afegides a partir de la segona edició.

Hi ha grandesa en aquesta concepció que la vida, amb els seus poders diversos, fou insuflada originàriament [pel Creador] en unes poques formes o en una de sola; i que, mentre aquest planeta ha anat girant d'acord amb la llei fixa de la gravetat, hi evolucionaren i hi evolucionen, a partir d'un començ tan simple, infinitat de formes de les més belles i meravelloses.

Podem, tanmateix, llegir en una carta al seu amic el botànic Joseph Dalton Hooker i datada del dia 1 de febrer de 1871:⁶

Si poguérem (i quin «si» tan gran) concebre un bassalet d'aigua temperada, amb tota classe de sals nitrogenades i fosfòriques, i amb llum, calor i electricitat, es formaria químicament un compost proteic que podria sofrir transformacions encara més complexes. Avui dia un compost així seria immediatament devorat o absorbit; però això no haguera ocorregut abans que es formaren els primers sers vius [...]

44

Un dels més fervents i ardorosos seguidors de les propostes de Darwin fou Ernst Haeckel. Aquest autor sí que va proposar que per a l'origen de les primeres formes vives calia postular una mena de generació espontània, malgrat Pasteur. Posà l'èmfasi en les condicions físiques del planeta primitiu per a proposar que aleshores, com passa durant la cristallització d'un mineral, les substàncies adients s'agregarien per formar els organismes més simples. Com en la Terra actual s'haurien perdut aquestes condicions ambientals peculiars, la generació espontània no seria possible ara.

Haeckel deia el 1862, només tres anys després de la publicació de *L'origen de les espècies* de Darwin:⁷

6. Citat per LAZCANO, a: *La chispa de la vida. Alexander I. Oparin*. Mèxic DF: Pangea, 1992, p. 11.

7. Fragment de la monografia dels radiolaris citat per BÖLSCHKE, W. *Haeckel. His Life and Work*. Londres: Watts & Co., 1909, p. 57.

El principal defecte de la teoria darwiniana és que no il·lumina gens ni mica l'origen de l'organisme primitiu —probablement una cèl·lula simple— a partir del qual han descendit tots els altres. Quan Darwin assumeix un acte de creació especial per a aquesta primera espècie, no està sent consistent ni, crec jo, massa sincer.

En efecte, Darwin mateix confessa el 1863 a les pàgines del seu diari haver estat sotmès a la pressió externa a l'hora d'acceptar la intervenció sobrenatural a l'origen de la vida i torna a remarcar la impossibilitat d'abordar el problema des de la ciència en aquells moments:⁸

Passarà encara algun temps abans que vejam el «fang, protoplasma, etc.» engendrant un nou animal. Però m'he lamentat molt d'haver-me sotmès servilment a l'opinió pública i haver usat la paraula del Pentateuc, creació, amb la qual en realitat només volia dir 'sorgit' per algun procés totalment desconegut. És una estupidesa pensar ara en l'origen de la vida; també podríem pensar en l'origen de la matèria.

És a dir, la vida s'hauria originat per causes estrictament naturals, en algun moment de la història geològica, d'una manera completament desconeguda. La tensió intel·lectual entre les dades contundents de Pasteur i aquesta conseqüència lògica del darwinisme amb relació a l'origen de la vida no fou resolta de forma satisfactòria fins les aportacions del bioquímic rus Aleksandr I. Oparin. Cal reconèixer que la controvèrsia sobre la generació espontània canvià de focus amb Darwin: abans de l'assumpció d'una perspectiva evolutiva de la naturalesa la generació espontània es referia a l'origen dels organismes actuals —fins i tot per a Lamarck. Després de Darwin la generació espontània queda lligada, sobretot però no exclusivament, al problema de l'origen natural de la vida. Tot això malgrat Pasteur i, per tant, generant una forta confusió en

8. Diari, 29 de març de 1863. Darwin, C. *Autobiografía y cartas escogidas*, selecció de Francis Darwin. Madrid: Alianza, 1997, p. 479.

el debat.⁹ Així encara perdurà la idea de la possibilitat de la generació espontània ara mateix, com a conseqüència de les patologies com proposava Bastian, o en la generació d'organismes molt primitius i elementals en els fons marins, com suggeria Haeckel i, fins i tot, descrigueren erròniament autors de prestigi com Huxley.¹⁰ Oparin, tanmateix, substituirà la generació espontània, l'aparició sobtada d'organismes a partir de materials inerts, per una successió de processos lents i graduals, una evolució química en la Terra primitiva que enllaçaria les etapes d'evolució còsmica de formació dels sistemes planetaris amb les etapes d'evolució biològica.

El 1924, Oparin publica un breu opuscle¹¹ on explica la seua proposta de com els materials orgànics presents en una Terra abiòtica sofririen transformacions i reorganitzacions cap a formes més i més complexes, fins a arribar a les primeres formes cel·lulars amb característiques biològiques molt elementals, en particular la capacitat de generar els seus propis components. Aquest llibret va romandre inèdit excepte per als lectors en llengua russa fins al 1967.¹² Per primera vegada, hom plantejava un intent de comprensió i descripció de l'ambient de la Terra primitiva així com de la necessària existència de materials orgànics prebiòtics com a matèria primera per a l'origen de la vida. Aquests materials vindrien de les síntesis abiòtiques com ara la hidratació dels carburs metàl·lics —una reacció que havia proposat erròniament D. I. Mendelejev per explicar l'origen dels hidrocarburs— o l'aportació de materials extraterrestres, atès que ja s'havia descrit la

9. J. FARLEY, (1986). «Philosophical and historical aspects of the origin of life». *Treb. Soc. Cat. Biol.*, núm. 39, p. 37-47.

10. S. J. GOULD (1980). «*Bathybius and Eozoon*», a: *The Panda's Thumb*. Nova York: W. W. Norton.

11. A. I. OPARIN (1924). *Proiskhodenie Zhizni*. Moscou: Moscovskii Rabotchi. Traducció anglesa a: DEAMER, D., FLEISCHAKER, G. *Origins of Life: the Central Concepts*. Boston: Jones and Barlett, 1994.

12. El cristal·lògraf John D. Bernal va incloure com a annex del seu llibre *The Origin of Life (The Weidenfeld and Nicolson Natural History*, R. Carrington, ed. Londres: Readers Union) la traducció a l'anglès del text d'Oparin (1924) (p. 199-234) així com del de J. B. S. Haldane (1929) (p. 242-249).

presència de substàncies orgàniques en els meteorits i cometes. L'autor mira també de traçar la línia que va dels materials orgànics a les formes vives, tot seguint el principi que «no hi ha cap diferència fonamental entre allò viu i allò inert» i que hom pot considerar viu un tros de matèria que manifesta una sèrie de propietats reunides —estructura o organització definida, metabolisme, autoreproducció, resposta a estímuls— que podem trobar per separat en la natura inerta. Segons Oparin, les primeres formes vives derivarien d'unes petites gotes col·loïdals i serien molt semblants a bacteris anaerobis fermentatius que s'alimentarien dels materials orgànics a l'abast.¹³

Un llibre d'Oparin molt més extens publicat en rus el 1936 fou ràpidament traduït a l'anglès i publicat el 1938 als EUA,¹⁴ on l'autor introdueix l'enfocament comparat dins la bioquímica per tal d'inferir les propietats dels metabolismes més antics. Cal remarcar també que, el 1929, el bioquímic britànic John B. S. Haldane publicà un breu article¹⁵ on, de forma independent a Oparin, exposava unes idees força similars i introduïa la imatge de la «sopa prebiòtica» que tanta fortuna ha fet. Hi ha una diferència fonamental entre les dues propostes inicials d'Oparin i Haldane. Per al primer, l'origen de la vida s'associa a l'origen del metabolisme i de la cèl·lula, que en la seua versió més primordial s'anomenà «coacervat». Tanmateix, per a Haldane, enlluernat pel recent descobriment dels bacteriòfags per Félix d'Hérelle, l'origen de la vida s'associava a l'origen dels virus, en essència, la capacitat de reproducció. Ací trobem, doncs, de bell antuvi les dues grans tradicions que encara perduren dins del camp de la recerca sobre l'ori-

13. Sobre el significat científic i històric de les aportacions d'Oparin vegeu: A. LAZCANO (1995). «Aleksandr I. Oparin: apuntes para una biografía intelectual», a: *Orígenes de la vida. En el centenario de A. I. Oparin*. F. Morán, J. Peretó, A. Moreno (eds.). Madrid: Complutense, p. 15-39.

14. A. I. OPARIN (1936). *The Origin of Life*. Traducció anglesa de S. Morgulis (Nova York: Macmillan, 1938).

15. J. B. S. HALDANE (1929). «The Origin of Life». *The Rationalist Annual* (vegeu la nota 12).

gen de la vida: l'èmfasi en la capacitat d'automantenir-se o en la de fer còpies d'un mateix.¹⁶

Un treball, ara considerat un clàssic, publicat per Stanley L. Miller el 1953¹⁷ va inaugurar una nova branca de la química orgànica: la química orgànica prebiòtica. Miller seguí les indicacions del seu mestre, Harold Urey, sobre la composició química de l'atmosfera primitiva i l'esquema conceptual marcat per Oparin. El seu exemple fou seguit per altres laboratoris i investigadors, com el català Joan Oró, que el 1961¹⁸ demostrà la síntesi d'adenina, un component biològic bàsic, a partir del cianur d'hidrogen, un compost molt abundant a l'Univers. Del que es tracta, en general, és de simular experimentalment les condicions prevalents al planeta en l'època de l'origen de la vida per comprovar la plausibilitat dels processos i dels mecanismes. Quines condicions són aquestes? De quina època geològica parlem? De quins processos i mecanismes? Totes aquestes preguntes estan farcides de moltes més incògnites i enigmes que hom suposava només fa cinquanta anys.¹⁹

La recepció pública dels resultats de Miller fou excitant: simplement fent descàrregues elèctriques a dins d'una mescla gasosa similar a l'atmosfera de Júpiter (vapor d'aigua, amoníac, hidrogen, metà) obtenia una sorprenent combinació de composts entre els quals hi havia algun dels components de les proteïnes, els aminoàcids. Semblava, i així ho publicà més d'un mitjà de comunicació, que el secret de l'origen de la vida era gairebé a punt de revelar-se. Però no és així. La vida, per molt elemental que siga,

16. Hom pot llegir una aportació al debat ben recent a: J. W. SZOSTAK, D. P. BARTEL, P. L. LUISI (2001). «Synthesizing life». *Nature*, núm. 409, p. 387-390.

17. S. L. MILLER (1953). «A production of amino acids under possible primitive Earth conditions». *Science*, núm. 117, p. 528-529.

18. J. ORÓ (1961). «Mechanism of synthesis of adenine from hydrogen cyanide under possible primitive Earth conditions». *Nature*, núm. 191, p. 1193-1194.

19. Vegeu les revisions: J. G. PERETÓ (1994). «Enigmes irresolts al voltant de l'origen de la vida. Als cent anys del naixement d'Aleksandr I. Oparin». *Rev. Cat.*, núm. 43, p. 9-19 i J. G. PERETÓ (2000). «L'evolució química i l'origen de la vida». *Rev. Soc. Cat. Quím.*, núm. 1, p. 8-14.

per molt modest i simple que siga el microorganisme, és extraordinàriament més complexa que la més complexa de les mescles químiques imaginables. Hi ha, en la vida, un principi organitzador, una lògica, xifrada en una informació digitalitzada químicament, que fa possible la transformació de la matèria i l'energia en els components de la mateixa matèria viva.

Malgrat els enormes esforços esmerçats, encara falten punts essencials de la síntesi abiòtica de composts biològics que no han estat simulats satisfactòriament. L'origen dels nucleòtids, components dels àcids nucleics, n'és un exemple molt clar. Un nucleòtid es compon d'una base nitrogenada, un sucre i uns grups fosfat. Pel que fa a la base —que en el cas de l'ARN són adenina, citosina, uracil i guanina—, el seu origen és fàcil d'imaginar. Hi ha esquemes de síntesi abiòtica molt sòlids, com el proposat per Oró per a l'adenina i molts d'altres, com els suggerits pel mateix Miller per a la citosina i l'uracil.²⁰ Quant als sucres —ribose en el cas de l'ARN—, les dificultats d'imaginar la seua presència prebiòtica són enormes. Aquestes substàncies no sols són molt més difícils de sintetitzar en forma eficaç i selectiva sinó que es troben afectades per una extraordinària inestabilitat. Tanmateix, l'exploració d'esquemes de reacció que impliquen catalitzadors minerals està subministrant algunes rutes plausibles per a la seua síntesi. I, finalment, la combinació adient de base nitrogenada i sucre fosforilat és un dels enigmes irresolts de la química prebiòtica.

Suposem per un moment que els components bàsics dels àcids nucleics són presents en la Terra primitiva —una suposició agosarada. Caldria suposar a continuació la polimerització d'aquests i la generació de polímers amb diverses capacitats funcionals entre les quals caldria trobar la de copiar-se ells mateixos. La polimerització dels monòmers en medi aquós ja planteja tota una nova problemàtica on els catalitzadors minerals podrien haver tingut també un paper preponderant. Hom ha proposat que una fase primerenca de l'evolució estaria protagonitzada per sers que con-

20. M. P. ROBERTSON; S. L. MILLER (1995). «An efficient prebiotic synthesis of cytosine and uracil». *Nature*, núm. 375, p. 772-774.

tindrien molècules d'ARN amb capacitat per a generar una xarxa metabòlica i tots els ingredients necessaris per a la seua autoreplicació. Aquest «món de l'ARN» seria sens dubte un món amb un grau de complexitat química força avançat, prou distant de les etapes inicials. El mateix ARN ja implica una subtilesa química molt notable, inimaginable en un món estrictament abiòtic.²¹ Cal, doncs, cercar alternatives de sistemes genètics químicament més simples, de metabolismes en fase de configuració, semienzimàtics —és a dir, amb etapes catalitzades i etapes espontànies i que ocorren sense ajut cinètic—, un sistema encara «borrós» pel que fa a l'especificitat dels processos. La nostra capacitat d'endinsar-nos en aquestes etapes primitives és molt limitada.

Però resulta tan enigmàtic l'origen del primer material genètic com el dels primers mecanismes de transducció energètica. Els sers vius són sistemes oberts que intercanvien materials i energia amb l'ambient. D'aquesta manera poden mantenir nivells de complexitat creixent al seu interior. En efecte, les cèl·lules poden fabricar tots els seus components i lluitar permanentment contra la tendència natural al desordre gràcies als mecanismes d'acoblament amb fonts energètiques externes: la llum visible del Sol o l'aprofitament oxidatiu de materials orgànics o inorgànics. Com s'originaren les primeres màquines moleculars amb capacitat d'aprofitar aquestes fonts energètiques? Com s'establiren els primers circuits i fluxos de matèria i energia en un context cel·lular? Malgrat l'existència d'hipòtesis prometedores que poden orientar els experiments i els avanços científics en aquest terreny, som encara molt lluny d'una narració coherent d'aquest capítol de l'origen de la vida.

21. L'eufòria amb què va ser rebuda la conjectura del «món de l'ARN», després de les especulacions teòriques als anys seixanta per Crick, Woese o Orgel i quan l'any 1981 Cech va demostrar la capacitat enzimàtica dels ARN, va anar seguida de l'escepticisme suscitat per la seua complexitat química. És el que de forma molt eloqüent s'ha expressat com «el somni del biòleg molecular i el malson del químic prebiòtic» (C. F. JOYCE; L. E. ORGEL, «Prospects for understanding the origin of the RNA world», a: *The RNA world*. R. F. Gesteland i J. F. Atkins, ed. Nova York: Cold Spring Harbor Laboratory Press, 1993).

Siga com siga, les dades planetològiques —el bombardeig esterilitzant de cometes i meteorits sobre la Terra hauria acabat fa poc menys de 4.000 milions d'anys— i la identificació de les petjades paleontològiques o químiques més antigues —situades, respectivament, en 3.500 i 3.800 milions d'anys abans del present— ens indiquen que la transició de materials químics inerts a primeres cèl·lules vives s'hauria produït, amb prou feines, fa dos-cents milions d'anys. Aquest també és un repte científic remarcable: hi ha prou temps? Només vull fer constar que el prejudici de considerar que un procés evolutiu gradual ha de ser necessàriament lent es remunta a Darwin i que alguns autors han defensat la rapidesa —en termes geològics— de l'origen de la vida.²²

Deixeu-me acabar amb una referència a una qüestió intel·lectualment molt engrescadora, com és l'existència de vida fora del nostre planeta. Des de fa molt de temps s'ha contemplat aquesta possibilitat, per bé que el posicionament ideològic i filosòfic darrere d'aquesta postura ha anat variant al llarg de la història. És evident que des de fa gairebé un segle podem sostenir la possibilitat de vida extraterrestre sobre una base d'observacions científiques ben argumentades. Però antigament era essencialment un posicionament filosòfic. Un cas paradigmàtic d'això el tenim en el poema *De Rerum Natura*, de Lucreci, on es defensa la pluralitat dels mons habitats:²³

[...] cal admetre que el cel i la terra i el sol, la lluna, el mar i tot el que existeix no són únics, ans, més aviat, en nombre innombrable; en efecte, la fita de llur vida roman tan pregonament fixada i són fets d'un cos tan subjecte a naixença, com tots els exemplars que abunden per espècies en aquest món.

22. Per a Antonio Lazcano i Stanley Miller, haurien estat suficients deu milions d'anys per a passar de materials orgànics en una sopa prebiòtica, més o menys freda i concentrada, a les primeres comunitats bacterianes. Vegeu: A. LAZCANO, S. L. MILLER (1994). «How long did it take for life to begin and evolve to cyanobacteria?». *J. Mol. Evol.*, núm. 39, p. 546-554.

23. LUCRECI. *De la natura*. Traducció i edició a cura de Miquel Dolç. Barcelona: Laia, 1986, p. 156.

Tanmateix, en el segle XVI aquesta argumentació era causa de persecució i, fins i tot, de condemna a mort: el 1600 moria cremat a la foguera Giordano Bruno per seguir els passos de Lucreci i d'altres pensadors i proposar l'existència d'altres mons habitats. L'adveniment de la ciència moderna i, sobretot, el principi copernicà o de «mediocritat», que ens mostra un planeta Terra que no és el centre de l'Univers ni té res d'especial, i el principi darwinianà, que situa l'espècie humana en un territori estrictament natural, ens condueix a una acceptació tranquil·la d'aquesta possibilitat de pluralitat dels mons habitats. L'astrònom francès Camille Flammarion en féu una defensa molt popular a finals del segle XIX, basant-se en arguments de l'astronomia, i d'altres ciències naturals.²⁴

El programa d'astrobiologia de la NASA mira d'avançar en l'exploració de les possibilitats de vida en el nostre sistema solar, centrant-se en llocs d'interès com ara Mart o el satèl·lit de Júpiter Europa, on es puguen donar o haver-se donat «condicions d'habitabilitat».²⁵ L'agost de 1996 es produí l'anunci d'unes observacions excepcionals en un meteorit d'origen marcian trobat a l'Antàrtida. A hores d'ara hom no pot afirmar que les dades aportades siguin suficientment conclouents per a acceptar l'existència de restes fòssils de vida en aquesta roca extraterrestre, com es va dir en aquell moment.²⁶ La recerca ha de continuar i, per descomptat, les dades

24. Hi ha una edició en llengua espanyola del llibre de Flammarion, *La pluralidad de los mundos habitados* (Barcelona: Casa Editorial Maucci, posterior a 1910) que és traducció de l'edició 25ena en francès publicada en 1877, només quinze anys després de la primera. El llibre porta per subtítol: *Estudio en el que se exponen las condiciones de habitabilidad de las tierras celestes, examinadas desde el punto de vista de la astronomía, de la fisiología y de la filosofía natural*.

25. Aquest concepte ha canviat molt amb els avanços en microbiologia en els darrers anys. El descobriment de microorganismes amb una extraordinària capacitat d'adaptació ha ampliat notablement els límits físics per a la vida, tal com la coneixem, pel que fa a temperatura (entre -50 °C i 150 °C) i pressió (més de 1.000 atmosferes). Vegeu: N. R. PACE (2001). «The universal nature of biochemistry». *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, núm. 98, p. 805-808.

26. D. S. MCKAY *et al.* (1996). «Search for past life on Mars: possible relic biogenic activity in Martian meteorite ALH84001». *Science*, núm. 273, p. 924-930. En el discurs d'investidura com a doctor 'honoris causa' de la Universitat Jaume I de

més concloents hauran d'extraure's a partir de les observacions directes en mostres portades des de Mart.

El doctor Giner Sorolla també ens ha fet reflexionar a través de la seua poesia en la qüestió dels orígens. Vull acabar citant un poema del llibre *Galàxies (poesies de l'espai-temps)*, que porta per títol «Park Avenue»:

a grapats, mils,
milions d'edats
Park Avenue et contemplen.
el que foren bullents oceans
amb negra solitud engolits,
per la violència del terbolí,
el Gran Procés,
emportat per diluvis de mutacions
al bellugant Cosmos,
sense Alfa ni Omega.
algues primer;
de sobte, cucs
en no-res, història.
avui, fulgurants ruscs
desbordant caos
de l'atapeïda urbs,
de megalítics gegants,
temples de silicats i metall,
fotons reverberant.
com dantesc infern
cels despallats d'estels,
eclipsats per electròniques serps.

Castelló el 18 d'octubre de 1996 (Giner Sorolla 1997a), el professor Giner Sorolla esmenta la detecció d'hidrocarburs policíclics aromàtics en aquest meteorit i fa referència a les seues idees sobre els lligams entre orígens de la vida i del càncer que ha tractat també en altres obres (Giner Sorolla 1979, 1983, 2000).

per les nits a Manhattan,
només fluorescents titil·legen:
Panam, Rockefeller, Ford...
l'esperit és ben mort ací,
ofegats per dièsel i estalzi.

OBRES CITADES D'ALFRED GINER SOROLLA

«El nou Gènesi: a l'entorn dels orígens de la vida». *L'Espill*, núm. 1, p. 63-85. València: Edicions Tres i Quatre, 1979.

Un nou Gènesi: a l'entorn dels orígens. Barcelona: Edicions 62, 1983.

L'ombra i els somnis, col·lecció «Comunicació», sèrie «Assaig», núm. 1. Castelló: Universitat d'Alacant; Universitat Jaume I; Universitat de València, 1993.

Galàxies, poesies de l'espai-temps. Vinaròs: Antinea, 1995.

«L'espurna de la vida, el bressol de l'univers: repte i bellesa de la ciència». A: *Els fets dels temps*, p. 133-140. Vinaròs: Antinea, 1997a.

Estils i teories. Reflexions d'un científic sobre art, col·lecció «De soca i arrel». Vinaròs: Caixa Rural de Vinaròs, 1997b.

Orígenes: del big bang al tercer milenio, amb Mercè Piqueras. Vinaròs: Antinea, 2000.

Doctorat honoris causa per la Universitat Jaume I de Castelló (18 d'octubre de 1996). D'esquerra a dreta: Salvador Alegret (UAB), Mercè Pamblanco (UV), Juli Peretó (UV), Alfred Giner Sorolla, Maria Teresa Escalas (UAB) i Adolf Tobeña (UAB).

55

Homenatge de la Universitat Catalana d'Estiu a Prada de Conflent (23 d'agost de 1998). Alfred Giner Sorolla i el president de la UCE, Miquel Porter i Moix (UB).

1.

CARLES SANTOS (C.S.): Alfred Giner Sorolla pertany a una mínima generació republicana, anticlerical i amant de la ciència i la cultura. Dic mínima, perquè no n'eren més de sis.

En este moment, a Vinaròs no sé si trobaríem sis persones d'esta dimensió; per tant no els va quedar cap més remei que emigrar.

NATIVITAT ROMEU (N.R.): Normes per a visitar l'Alfred a casa seua:

Núm. 1: Telefonar-li abans d'anar-hi.

Núm. 2: Complir l'horari que ell et marca (t'especifica hora i minuts).

Núm. 3: Esperar-te que acabe qualsevol de les seues llarguíssimes converses telefòniques.

Jo ja no en complisc cap..., però continuo visitant-lo.

2.

C.S.: Alfred Giner Sorolla era amic del meu pare, i jo coneixia Alfred Giner Sorolla a través seu. Però jo coneixia el seu germà, el germà d'Alfred Giner Sorolla, que tots hem conegut: Sebastián Giner Sorolla, i era amic seu.

N.R.: Hi ha tres coses que sempre ha defensat amb passió: la seua intimitat, la ciència i la seua llengua.

De la primera, la seua intimitat, no en parlaré, però podria fer-ho. De les altres, n'explicaré dues anècdotes:

1) Auditori Municipal de Vinaròs, tres quartes parts de l'aforament. Conferència de Giner Sorolla «La ciència i l'espai: avenços tecnològics». En acabar la conferència, algú fa una pregunta referent als ovnis. L'Alfred se'l queda mirant sorprès i riu. Emulant Pujol, diu allò d'«això no toca». L'interlocutor hi insisteix. L'Alfred demana alguna pregunta que faça referència a la conferència. Darrere meu una altra persona aixeca la mà i pregunta:

—Vostè creu que els primers pobladors de la Terra eren éssers vinguts d'un altre planeta?

Resposta:

—Senyors, aquesta és una conferència científica. Si no hi ha cap pregunta interessant a fer, bona nit i moltes gràcies a tothom per la seua presència.»

Ell va ser el primer d'anar-se'n.

2) Conferència sobre el càncer a Peníscola. Com és natural en valencià... Murmuris d'alguns assistents. La xerrada, com sempre que parla d'allò que ell domina, perfecta. En acabar, un parell de preguntes. La tercera, una senyora enjoiada del fons:

—Doctor Giner, su conferencia me ha parecido muy interesante, pero le sugiero que la próxima vez la haga en lenguaje universal.

Resposta de l'Alfred:

—Ah! No sabia que volia que la fes en anglès.

3.

C.S.: El meu pare mai va entendre que Alfred Giner Sorolla li enviés des dels Estats Units una versió del segell «La voz de su amo», d'*El Messies* de Händel. Fins aquí tot s'entén; el que ell no entenia era per què va fer el paquet amb els dos discos i entre els dos discos hi va situar una pipa. La pipa va arribar en bon estat i *El Messies*, totalment destrossat.

N.R.: «Ja ha arribat això, aquí?». Amb aquesta frase l'Alfred contrasta els avenços americans amb els nostres.

Conversa de l'Alfred amb el seu nebot Álvaro Albalat:

—A Amèrica hi ha un aparell amb el qual pots enviar un text des de Florida, i a l'instant el poden rebre a l'altre costat del món; es diu *fax*... és formidable... Ja ha arribat això, aquí?

Resposta de l'Álvaro:

—Alfred, ja n'he canviat dos.

4.

C.S.: Jo vaig començar a conèixer Alfred Giner Sorolla l'any 1979, quan vaig anar a Nova York. Per amistat de famílies, ell va assumir la responsabilitat de vindre a buscar-me a l'aeroport.

La imatge que ell té de mi i de la meua arribada a Nova

York no coincideix amb la imatge que jo volia donar. Penso que a la millor, el que va anar a Nova York no era jo. Aquella nit vaig dormir a l'hotel Jack Dempsey (llegendari boxejador, campió del món dels pesos pesants).

N.R.: Hi ha coses que l'Alfred no suporta. Per exemple, la paraula *important*. Ha arribat a comptar les vegades que un meteoròleg repeteix aquesta paraula en la seua predicció: «pluges *importants*, augments *importants* de la temperatura, *importants* canvis climàtics, nebulositat *important*...»

Una altra: l'expressió «jo, com a persona *humana*...» No fotem, home! Hi ha alguna persona que no siga humana?

Un altre exemple: escoltar algú que demana un «*sumo de melocotó*».

Tampoc suporta la gent que gesticula molt quan parla...

Finalment ha acabat encomanant-me les seues manies.

5.

C.S.: Jo puc presumir d'haver ensenyat a Alfred Giner Solla un Nova York que ell no coneixia i l'aproximació a tota una colònia d'artistes i professionals catalans (*catalan power*) que en aquells moments vivíem i treballàvem a Nova York.

N.R.: L'Alfred i jo som culpables d'algunes coses que han passat en aquest poble. Una d'elles: l'Editorial Antinea i tot allò que se n'ha derivat. Jo ja fa temps que vaig plegar... Ell hi continua publicant i... col·labora amb Randemar.

6.

C.S.: A través de la gent que vivia a Nova York va accedir a una sèrie d'actes i representacions, creatius, que d'alguna manera el van sorprendre positivament. Jo, per exemple, em produïa en obres no solament pianístiques sinó teatrals i fins i tot fonètiques. Suposo que ell recordarà aquell *toca-tico-toca-ta*...

N.R.: L'Alfred està obsessionat que s'escriga correctament el nom de *Plaça de l'Amera*. Sempre que algú ha d'enviar-li una carta o una invitació, em telefonen a casa preguntant-me:

—Com diu l'Alfred que s'ha d'escriure?

7.

C.S.: La seua extraordinària erudició em va sorprendre encara una vegada més, quan vaig constatar que ell coneixia Hans Nikolas Forkel. Aquest és un personatge conegut dins del món de la musicologia. Hans Nikolas Forkel va encunyar el terme «musicologia». Hans Nikolas Forkel ha sigut el primer biògraf de Bach. Quina va ser la meua sorpresa quan Alfred Giner Sorolla em va confessar que no solament el coneixia sinó que també havia traduït al català la seua biografia sobre Bach.

N.R.: Passejar amb l'Alfred és un exercici constant de memòria. Li agrada molt citar frases i anècdotes de filòsofs o escriptors: Unamuno, Hegel, Newton, Ramón y Cajal... Quan en alguna futura conversa torna a sortir un altre cop i la cita, sempre et pregunta:

—A veure, qui va dir-ho, això?

8.

C.S.: És evident que l'Alfred i jo coincidim ideològicament (amb tots els matisos haguts i per haver). També coincidiríem en la perspectiva que els dos tenim de la ciutat de Vinaròs (ara no incidirem en aquest tema), però en allò que realment no estem d'acord és sobre el concepte que els dos tenim dels Estats Units.

N.R.: Hi ha dos coses que li robaria: la seua capacitat de treball i la seua germana Lolín.

9.

C.S.: Alfred Giner Sorolla actualment és l'únic supervivent d'aquella generació republicana, anticlerical i amant de la ciència i la cultura i, d'alguna manera, continua essent un jove republicà anticlerical i amant de la ciència i la cultura. Si volgués buscar, i a la millor ho fa, trobaria raons suficients per a tornar a marxar.

N.R.: L'Alfred i jo no ens posarem mai d'acord en moltes coses. En citaré algunes: la seua admiració pels nord-americans, l'humor dels acudits del *New Yorker Magazine* i com s'ha d'utilitzar un ordinador... Afortunadament, compartim ideologia, amistats i el plaer que dona el silenci.

10.

C.S.: L'altre dia em va deixar un missatge al contestador per felicitar-me el Nadal. Resumint, el missatge deia: «Si Déu existís, només escoltaria la música de Mozart». Com jo estic profundament en desacord amb aquesta afirmació, enguany no li he felicitat el Nadal.

N.R.: Sovint em demane si la gent de Vinaròs sap qui és realment Alfred Giner Sorolla: el seu rigor, el seu compromís, la seua lleialtat a uns principis que sempre ha mantingut indestructibles... Jo sí que el conec, i per això estic aquí, manifestant, una vegada més, el meu apassionament per aquest home.

11.

C.S.: Per tot això i per tot allò, públicament declaro la meua admiració i la meua màxima estima per este amic, per este vinarosenc. I jo, a l'igual que la meua companya Nati, sóc l'altre privilegiat que no ha de demanar audiència per visitar el savi Giner.

**HOMENATGE AL
BARÓ DE LA POBLA
LA CREACIÓ DE L'UNIVERS**

A CÀRREC DE RAMON LAPIEDRA I CIVERA,
MEMBRE DE LA SECCIÓ
DE CIÈNCIES I TECNOLOGIA

ESBÓS BIOGRÀFIC

A CÀRREC DE JOSEP DE ROJAS I MULET

L'home s'ha interrogat des de sempre sobre l'origen del món com un tot. Els relats mítics de tota mena tradueixen a bastament aquest tipus de preocupació, i, com és lògic —la tasca excedia de bon tros el coneixement disponible—, l'explicació que donen d'aquest origen sol ser inconsistent o fins i tot extravagant. En el seu llibre, *Els tres primers minuts de la vida de l'univers*, S. Weinberg fa referència a un vell mite nòrdic que explica com va néixer el món. Segons el relat, en el començament no hi havia res en absolut: un començament molt contundent, però sense massa futur, així que de seguida comencen les rebaixes. Primerament d'una manera subtil, en fer la precisió innecessària que no hi havia cel, ni terra, ni tan sols herba. Tanmateix —la cosa ja es veia a venir—, sí que hi havia un gran abisme. A partir d'ací, i una volta se li ha venut al neòfit el gran abisme, que no se sap ben bé si és o no és, les concessions se succeeixen a un ritme trepidant, perquè, abandonant sense pudor l'ascetisme original d'un no-res absolut, es declara sense embuts que al nord i al sud de l'abisme hi havia sengles regions, una de freda i una de calenta, respectivament. La calor de la regió meridional va fondre una part del gel de la regió septentrional, i de les gotes que en resultaren naixqué un gegant, amb la qual cosa la història —després d'un començament tan exòtic— va prenent un aire que sembla molt més manejable, i en definitiva confortable per al nostre apurat relator de fa un moment i per als curiosos que l'escolten. És cert que, ben pensat, ha sorgit també un petit problema, perquè, què menja el gegant? Bé, arribats ací, cal aclarir que de fet hi havia també una vaca. Amb això, la consistència del relat acaba de millorar ostensiblement, però, ai las!, es tracta d'una millora força efímera, puix que ja algú de la sala acaba de preguntar què menjava la vaca. La veritat és que, deixant de banda la vaca, hi havia també una mica de sal... Weinberg no continua amb la història, però allò essencial ja s'ha dit. El relat crea tants problemes com en resol, i per aquest camí podem preparar-nos per guanyar en profilitat el que no guanyarem en comprensió.

En la tradició judeocristiana, el «Gènesi» dóna la seua versió de l'origen del món des d'un cert «logos». Ací, el problema central d'aquest origen (origen a partir de què?) s'obvia, puix que el

Déu de l'Antic Testament, que per la seua natura existeix des de sempre, dóna compte, en un acte de creació, d'aquell origen contingent. De fet, segons certes doctrines teològiques, únicament Déu existeix per si mateix: el ser de les altres entitats manca de qualsevol consistència òntica, fins al punt que si Déu en la seua voluntat no decidís contínuament llur existència, es dissoldrien incapaces en el no-res. Això és el que suggereixen aquells versos tan ben timbrats de Fernando de Herrera:

Y el Santo de Israel abrió su mano
y los dejó, y cayó en despeñadero
el carro y el caballo y caballero.

Déu no els va llançar penya-segat avall, en una malvolença positiva: es limità senzillament a obrir la mà, i només amb això consumà fatalment llur perdició.

Tornant, però, a les interrogacions immemorials sobre l'origen de l'Univers, el pensament humà ha hagut de fer front des de sempre a aquest dilema intrigant: o bé l'Univers existeix des de sempre o bé té un començament. Si existeix des de sempre, això vol dir un nombre infinit de peripècies i de fets associats. Però, què vol dir, en particular, un nombre infinit de fets? Alternativament, si l'Univers aparegué en un moment determinat, què hi havia abans? Si hi havia alguna cosa, sembla que aquest suposat moment original no ho era pas i cal fer recular la mirada un mica més, a fi d'integrar-hi també la història d'aquella cosa que, d'entrada i sense justificació, havíem renunciat a considerar. Però, si contràriament, abans d'aquella aparició primigènia no hi havia res, d'on ha eixit després tanta cosa com hi ha hui al món?

Hi ha també una altra pregunta eterna, més lligada que no ho sembla d'entrada a l'anterior dilema, i és aquesta: el futur del món, i el nostre futur personal estan decidits des de sempre o hi ha al davant tot d'apostes per decidir, encara? Tot està escrit en alguna part, i els nostres esforços i les nostres expectatives d'incidir sensiblement en el curs del món o en la nostra vida no són més que un fracàs cantat i una mera il·lusió contra un destí inapel·la-

ble, o més aviat, i com volia el poeta, en «prendre les armes contra un caramull de dificultats» podem posar-hi fi? No es tracta de dubtes ancorats únicament en sentiments i intuïcions. La visió científica del món —si més no, la visió científica fins no fa gaire— en posar per mètode darrere de qualsevol fenomen la causa, coneguda o ignota, tant se val, que el precedeix i l'explica, sembla portar-nos a uns encadenaments explicatius que no deixen lloc per a res realment imprevisible, deixant a banda les nostres limitacions per traure en cada cas l'aigua clara de les previsions que hi pertoqueu.

La resta d'aquest article està dedicada a considerar l'entrellat d'aquests dilemes i preguntes que acabe de formular.

EL MÓN MICROSCÒPIC, EL MÓN MACROSCÒPIC, I LA MECÀNICA QUÀNTICA

64

La física quàntica és, a grans trets, la teoria física del món microscòpic, encara que el comportament quàntic d'aquest món microscòpic envaïeix sovint l'esdevenir macroscòpic, fins i tot al nivell de la tecnologia i la vida més quotidianes.

En la part més bàsica de la física quàntica, anomenada mecànica quàntica, a cada sistema físic que es troba en un estat determinat li correspon un cert objecte matemàtic, que s'anomena la seua funció d'ona. Segons la teoria, tota la informació que es pot aconseguir sobre l'esmentat sistema està continguda necessàriament en la seua funció d'ona. Però, alhora, la funció d'ona únicament permet fer dos tipus de prediccions: el primer, el conjunt de resultats que són possibles en el procés de mesura d'una magnitud qualsevol del sistema, allò que s'anomena l'*espectre* de mesures de la magnitud; l'altre tipus de predicció és la probabilitat d'obtenir un qualsevol d'aquests resultats, quan la mesura de la magnitud es repeteix un gran nombre de voltes, reposant cada vegada el sistema en el mateix estat previ a la mesura. El coneixement de la funció d'ona no permet saber res més. En particular, llevat de casos especials, el coneixement de l'estat del sistema mitjançant la funció

d'ona no permet predir quan s'obindrà un determinat resultat de mesura, més enllà d'establir-ne la probabilitat en els termes amb què s'acaba d'exposar.

Cal aclarir que, en el marc de la mecànica quàntica, la impossibilitat de predir amb certesa quan s'obindrà tal resultat de mesura o tal altre no ve determinat per un desconeixement superable d'algunes variables ocultes de l'estat del sistema; ans al contrari, es tracta d'una impossibilitat que radica en la pròpia naturalesa de la realitat microscòpica. Així, doncs, quan arran del procés de mesura d'una certa magnitud del sistema físic, en un estat donat, s'ha registrat o afavorit una *transició quàntica* i s'obté un valor determinat de l'espectre de mesures possibles, precedit únicament d'una certa probabilitat d'obtenir-lo, assistim a un veritable procés de creació afavorit per l'acte de mesura. En efecte, el sistema que fins llavors contenia la possibilitat oberta, encara que modulada probabilísticament, de produir tal resultat de mesura o tal altre, ha materialitzat, sense cap altra previsió que la indicada per una certa probabilitat, una d'aquelles possibilitats, mitjançant un salt discontinu: la *transició quàntica* de què parlàvem adés. No hi ha, segons la teoria, cap antecedent localitzable que explique per què, arran de la mesura s'ha obtingut un resultat concret i no qualsevol altre de l'espectre corresponent. Hi ha, doncs, una creació en l'acte de mesura que ens porta des d'un estat físic prenyat dels diversos resultats possibles de mesura, a la materialització d'una sola d'aqueixes possibilitats diferents.

Ara bé, l'agencament material especial que implica un aparell de mesura no és extrafísic, ni en la seua diversitat imaginable pot reclamar un estatus tan especial com seria que qualsevol transició quàntica del món microscòpic hagués d'estar de primer impel·lida i després amplificada per un aparell de mesura. Això vol dir que les transicions quàntiques, relativament acausades, són espontànies (en el sentit de ser independents d'un procés de mesura, considerat subjectivament com a tal) i que s'amplifiquen macroscòpicament si el nexa entre el sistema microscòpic i el medi macroscòpic circumdant és el pertinent. També és veritat que les transicions quàntiques deuen ser habitualment erosionades en

aquell contacte amb el món macroscòpic; altrament, aquest no presentaria sovint el funcionament regular que la física clàssica prediu i l'experiència més quotidiana confirma.

El resultat final de tot això no deixa de ser, però, el que segueix: les transicions quàntiques, mancades d'una causació exhaustiva, s'amplifiquen en els processos de mesura i en altres situacions imaginables, i envaeixen així en situacions específiques l'esdevenir macroscòpic universal, fins i tot en els seus aspectes més quotidians. Així, Laplace, que a començaments del segle XIX aventurava la idea que l'esdevenir universal era previsible, en principi, puix que només calia el coneixement exhaustiu de certes característiques de l'estat actual del sistema —les anomenades condicions inicials—, errava el tret: no tot el que passarà demà està contingut en l'avui, perquè hui no hi ha prou antecedents per a tot el que demà serà. Això és cert de manera aclaparadora per al món microscòpic, però en menor mesura també ho és per al macroscòpic, com s'acaba d'explicar. És cert que no és possible qualsevol cosa per a demà: a nivell microscòpic, cal l'existència prèvia del sistema i el seu estat. Després, en l'acte de mesura, per exemple, únicament un resultat, dels que formen part de l'espectre, es materialitzarà, arran de la transició quàntica corresponent. Al capdavall, però, en la transició quàntica, i en la seua amplificació macroscòpica, si és el cas, s'haurà produït una novetat irreductible a uns antecedents totalment decisius. Així, a causa de la mecànica quàntica, la causació, tan cara al pensament científic tradicional, no és exhaustiva, no ho abasta tot, ni tan sols en principi.

Hi ha ací una diferència substancial amb la naturalesa del «caos» clàssic, en el sentit tècnic de la paraula, i les seues conseqüències. En física, reben el nom de sistemes caòtics aquells sistemes dinàmics, l'evolució dels quals és especialment sensible a variacions mínimes de les condicions inicials. Per a aquests tipus de sistemes, que per cert són molt corrents en la natura, la predicció de llur estat futur és molt difícil en la pràctica, sobretot si es tracta d'un futur llunyà en termes relatius, atès que mai no coneguem les condicions inicials d'un sistema físic amb una exactitud total: hi ha sempre un marge d'error inevitable en les mesures. Llavors, al cap

d'un cert temps, el sistema pot acabar en configuracions força diferents entre si, segons quines eren de debò les condicions inicials, que únicament coneixíem amb un cert grau d'aproximació. Hi ha, doncs, també ací, com en mecànica quàntica, una certa impredictibilitat. Però, el que en la mecànica quàntica eren unes dificultats de previsió insalvables, òntiques, són ara el resultat banal (banal, epistemològicament parlant) d'una ignorància més i més superable, en principi.

La radicalitat de la relativa impredictibilitat quàntica, basada en una manca de causació exhaustiva, ha fet que, des del mateix moment del naixement de la mecànica quàntica, a finals dels anys vint del segle XIX, nombrosos autors hagen mirat de modificar la teoria. Reiteradament s'ha tractat, i encara es tracta, d'elaborar unes teories del món microscòpic que, alhora que conserven els acords impressionants de la mecànica quàntica amb l'experiència, donen una visió més intuïtiva de la realitat. En particular, una visió d'acord amb el principi de causalitat, ço és, una visió congruent amb una causació exhaustiva: a cada fet, les causes que l'expliquen. Aquestes noves teories reben el nom de teories «realistes» alternatives a la mecànica quàntica.

No obstant això, fou el gran mèrit del físic John S. Bell, l'any 1964, d'haver posat de manifest com la mecànica quàntica d'una banda, i les teories realistes, dites «locals», de l'altra, condueixen a prediccions estadístiques diferents, confrontables amb l'experiència. Un resultat insòlit en el camp de l'epistemologia, puix que permet posar a prova experimentalment la vigència del principi de causalitat en el món microscòpic.

Aclarim que per teories «locals» entenem ací aquelles teories en el marc de les quals els senyals de qualsevol tipus no es poden propagar mai a una velocitat major que la de la llum.

Les experiències suggerides pel resultat de Bell s'han realitzat amb posterioritat, i el resultat ha estat el de confirmar les prediccions de la mecànica quàntica i invalidar les de les teories realistes locals. És cert que es poden formular teories realistes no locals que fan seues totes les prediccions de la mecànica quàntica. Aquestes teories, però, tindrien la immensa dificultat d'entrar en

contradicció amb la relativitat especial i la copiosa experiència que l'avalua.

En definitiva, experimentalment parlant, la mecànica quàntica s'ha vist confirmada, mentre que les teories realistes han estat rebutjades. Amb elles es rebutja per tant l'existència d'una causació exhaustiva i es dóna suport experimental a la acausació relativa del món microscòpic. El complement d'aquests, diguem-ne, «forats» en la xarxa de la causació universal són així veritables actes de creació —o d'autocreació, si es vol— tan modulats i relatius com es vulga, però actes de creació al capdavant; a nivell microscòpic, per descomptat, però, també, en circumstàncies favorables, actes de creació en el món macroscòpic més quotidià, com més amunt m'he esforçat a explicar.

Diguem, doncs, que en el seu relat de la creació del món, el «Gènesi», si de cas, es quedà curt. No seria únicament que el món es va crear durant els sis primers dies de la setmana primigènica: podríem afegir-hi que, a la seua manera, l'autocreació va continuar el diumenge i no ha parat fins ara, ni té intenció de parar.

ELS ÉSSERS VIUS I LA HISTÒRIA

El caràcter no totalment predictiu, que es predica ací, de l'esdevenir macroscòpic, semblaria trobar un bon exponent en els éssers vius, puix que cap científic no es planteja fer previsions detallades del comportament animal més enllà de certes regularitats remarcables d'aquest comportament.

Les giravoltes sobtades d'un peix en una peixera s'acomoden tal volta a certes pautes i regularitats, però no sembla que ningú es propose predir els sotrats concrets d'aquest moviment. Per una comprensible dificultat de conèixer les dades inicials necessàries? Sembla que podria haver-hi més que això.

En efecte, anem en particular al cervell humà. En l'estat dels coneixements actuals sobre la matèria, se sap que les quantitats de neurotransmissors implicades en la sinapsi neuronal dels humans, o l'energia d'estímuls exteriors destinats a fer-se cons-

cients, poden ser tan petites que entren en el regne microscòpic regulat per la mecànica quàntica o, alternativament, són de l'ordre de les petites fluctuacions clàssiques de l'atzar en la matèria i l'energia de l'ambient i del propi cos. En tots dos casos, el resultat final seria la impossibilitat de predir totalment el comportament humà: en el primer cas —en el cas de les excitacions quàntiques—, per raons insuperables, i en el segon cas —el de les excitacions clàssiques de l'atzar—, per les limitacions pràctiques que implica el tipus d'evolució caòtica.

El que s'acaba de dir del cervell humà s'aplica sense dificultat al cervell d'altres animals, i tot això fa pensar que la probable impossibilitat de predir exhaustivament el moviment del peix en la peixera té més raons que el mer desconeixement, en la pràctica, de les condicions inicials implicades. Així, hom podria aventurar la hipòtesi que els animals en general i, en particular, els animals superiors, i l'ésser humà més particularment encara, són, entre altres coses, sistemes dinàmics caòtics, agençaments materials macroscòpics especialment aptes per a amplificar, de manera regular i fins a nivells macroscòpics, les mínimes excitacions aleatòries del medi i, el que ací ens interessa més, les transicions quàntiques relativament acausades. Això explicaria, més que qualsevol altra hipòtesi, el sentiment implícit que els animals i en particular l'ésser humà no són meres màquines el funcionament de les quals estiga fixat, només determinen l'«input» inicial.

D'altra banda, aquest «no ser meres màquines» estaria més d'acord amb el nostre sentiment interior de llibertat i responsabilitat que no el món laplacià, perfectament encadenat en la successió mecànica de causes i efectes. Tal volta, quan parlem de la creació artística, emprem quelcom més que una metàfora i volem remarcar, expressant-nos així, que alguna cosa radicalment nova, no reduïble a uns mers antecedents, ha estat incorporada a l'objecte artístic en el procés de l'anomenada creació. Tal volta som també creatius en altres dominis de la nostra activitat com a humans, més enllà de la creació artística

Realment, el món laplacià, on el futur material i amb ell el futur de qualsevol ésser viu —un agregat material, al cap i a la fi,

per més especial que siga— estan perfectament determinats; on la impossibilitat pràctica de predir aqueix futur està únicament determinada pel lògic desconeixement de la major part de les circumstàncies que caracteritzen la situació actual; un món així, és molt més estrany del que sovint s'ha volgut acceptar. Bé podríem dir que, per tal de deslliurar-nos-en, si la mecànica quàntica no estigués ja justament inventada per altres motius, el guany d'aquest deslliurament seria prou motiu per a intentar inventar-la.

Però, si el comportament individual no està totalment determinat, podem dir el mateix del comportament col·lectiu, ço és, de la història? Per descomptat, si el comportament individual estigués determinat, també ho estaria la història, que passaria a ser, així, una branca de l'evolució cantada del planeta Terra, d'aqueixa excrescència de la seua crosta que anomenem vida, i encara més concretament vida humana. No és aquest el supòsit implícit que hi ha darrere la tasca professional de l'historiador, que no aspira a aconseguir un dia el lligam apodíctic entre el que ha passat en un moment històric i els fets que l'han precedit, sinó a integrar tots aquests fets en una narració que ens aparega, més que inevitable, intel·ligible?

Ara bé, també podria passar que el comportament humà individual no estigués perfectament determinat, i en canvi sí que ho estigués la història. Perquè això passés n'hi hauria prou que, en la vida col·lectiva, els actes *creatus* dels individus foren fatalment erosionats pel gran nombre d'actors implicats en la vida social de les grans col·lectivitats, igual que els sistemes macroscòpics de la física clàssica erosionen, de manera habitual, les fluctuacions quàntiques, i evolucionen llavors de manera determinista. Així, en superposar-se les accions d'aquells actors individuals, les més *creatives* es neutralitzarien entre elles per motius purament aleatoris. El que en restaria al final seria el gros d'un corrent de vida col·lectiva essencialment determinat on, «emportés sans retour dans l'océan des âges», com cantava Lamartine, naufragarien sense remei els intents i les accions individuals creatives.

Tot açò lliga amb l'eterna qüestió per a ociosos incorregibles de si la història la fan els pobles, la fan uns pocs individus rellevants, o encara no la fa ningú perquè, per dir-ho així, està ja

feta, està perfectament determinada des de sempre, per damunt de les obstinades il·lusions que bastim els humans per veure'ns protagonistes del que siga, al preu que siga. Abans de dir-hi la meua, permeteu-me que torne a la qüestió dels sistemes dinàmics caòtics, abans esmentada. Recordem que un sistema dinàmic caòtic tenia la propietat definitòria de posseir una evolució determinista en principi, però tan sensible a les minúscules variacions de les condicions inicials que, en la pràctica, les previsions de la seua evolució només poden abastar períodes de temps molt curts, en termes relatius. Un sistema físic caòtic ben conegut és l'atmosfera terrestre. És aquest caràcter caòtic de l'atmosfera el que fa impossible avançar previsions de temps fiables més enllà d'uns pocs dies, com és ben sabut. Ara bé, un sistema dinàmic pot ser caòtic en certs dominis de les condicions inicials, però no necessàriament en tots: en altres dominis d'aquestes condicions pot presentar una evolució *estable*, en el sentit de no caòtica. Passa també que els valors, sotmesos a una lenta deriva temporal, dels paràmetres que defineixen el sistema poden actuar de manera que, per a alguns d'aquests valors, el sistema dinàmic funciona en règim caòtic i per a altres valors funciona en règim, altra volta, estable.

71

Trobe que totes aquestes consideracions poden animar qualsevol a fer la conjectura següent: en l'evolució de les formacions socials, en la història, hi deu haver diferents períodes on el sistema dinàmic, que és la formació social, passa per règims dinàmics diferents, alternativament caòtics i estables, en el sentit tècnic d'ambdós termes. Quan la història evoluciona en règim estable, la formació social és indiferent a les diferents accions, *creatives* o no, d'uns pocs individus. Una evolució cantada, dictada per la mitjana de miríades d'actuacions individuals presents, acaba laminant tot allò individual que s'aparta del corrent principal, perquè el flux d'aquest corrent és molt poc sensible a petits «inputs» inicials, de manera que caldria modificar sensiblement el present de la formació social si es volgués modificar sensiblement el seu futur. Contràriament, quan en la seua evolució, la història entra dins d'un període de règim caòtic, el futur més immediat apareix difícilment previsible perquè accions socials

minúscules d'individus o de petits grups d'individus poden incidir sensiblement en l'evolució històrica ulterior.

Així, segons el tipus de període històric considerat, caòtic o estable, podrien ser veritat l'una o l'altra de les dues tesis enfrontades: que la història la fan els individus, o alternativament, que la fan els pobles. En el primer cas, i d'acord amb les tesis d'aquest article, la creativitat dels individus, expressió d'una singular amplifí-cació macroscòpica de la acausació quàntica, afavorida per la vida superior, envairia l'esdevenir històric que s'alliberaria també, en aqueixos períodes caòtics, del ferri encadenament causal ordinari. Així, la història humana seria una peça més d'aquella creació contínua en l'Univers que exposa aquest article.

Aquest doble marc imaginat per l'esdevenir històric, ara caòtic, ara estable, comportaria una conseqüència per al grau d'efectivitat de l'acció política, que dependria així de quin d'aquests dos marcs és operatiu en el moment de les accions dels actors polítics. En particular, no seria el mateix cometre un mateix error polític en l'un o l'altre d'aquests dos marcs diferents. Un error comès en un moment d'evolució social caòtica pot amplificar-se perillosament, i comprometre seriosament el futur de l'autor que, alternativament, podria gaudir d'un èxit desmesurat arran d'un encert acomplert en aquest mateix moment evolutiu. Parlant de la nostra història recent, no hauria estat el mateix per a un partit polític cometre certs errors en l'època més inerta de la dictadura, que cometre errors similars en el xuclador dels pocs anys que va durar la «transició». Tinc la sospita que, al País Valencià, algun partit polític actual pot estar pagant encara errors comesos en una època tan poc favorable per a ser digerits socialment com fou, per les raons indicades, aquella transició política.

L'UNIVERS PRIMITIU

Deixem, però, el món actual, ja constituït, amb la seua taxa de creació contínua, i acostem-nos a la qüestió d'on ve el món com un tot, esmentada al començament d'aquest article.

Sabem que l'Univers està en expansió radial. Això vol dir que en el passat estigué més i més concentrat, i per tant més i més calent, a mesura que remuntem el curs del temps fins al moment, diguem-ne el temps zero, en què, d'acord amb el model cosmològic, hui generalment acceptat, del *big bang*, l'Univers col·lapsaria en un punt, seguint una pel·lícula imaginària projectada cap enrere. En particular, en aquesta fictícia remuntada del temps a partir d'ara, hi hagué uns primers moments, quan l'Univers tenia menys de mig milió d'anys (ara en té uns 14.000 milions), en què els actuals grans agrupaments còsmics de la matèria en galàxies i estrelles eren impossibles a causa de les altes pressions i temperatures presents. Llavors la matèria era un gas homogeni i isòtrop, ço és, amb les mateixes propietats pertot arreu i en totes les direccions, i molt calent: cap a aquella edat de l'Univers del mig milió d'anys, la temperatura era d'uns 4.000 graus. El model del *big bang* preveu llavors que, com a resultat, el món hauria d'estar hui immergit en una radiació homogènia i isòtropa de microones amb les característiques de la radiació electromagnètica que emet un cos negre a la temperatura d'uns 2,7 graus absoluts. Llavors, allò ver-taderament extraordinari és que aquesta radiació prevista teòricament, relíquia de l'època passada en què l'Univers estava a la temperatura de 4.000 graus, existeix de debò, i que amb la tecnologia actual és observable sense gaire dificultat.

73

Més cap enrere d'aquesta època, des que l'Univers tenia uns 1.000 segons d'edat fins a l'edat anterior d'uns 180 segons, el model preveu que la temperatura augmentava correlativament des d'uns 300 milions de graus fins a uns 1.000 milions de graus. Novament, segons el model, aquestes condicions de llavors s'haurien de reflectir ara en la composició material d'un Univers format molt aproximadament d'una part d'heli per tres parts d'hidrogen. És això justament el que s'observa després de mesures molt acurades, en mitjana, per tot l'Univers observable. Tenim, doncs, un segon acord espectacular entre les previsions teòriques del model i l'observació.

Més cap enrere encara, quan l'edat de l'Univers era únicament de 10^{-35} segons, un refinament del model del *big bang*, dit el model inflacionista, preveu una expansió brutal del cosmos que, en

l'interval temporal que va d'aquests 10^{-35} segons als 10^{-32} segons, va fer augmentar les dimensions còsmiques unes 10^{25} voltes, i va deixar un Univers a la temperatura d'uns 10^{27} graus (per a comparar-ho, la temperatura de la superfície del Sol és únicament d'uns 6×10^3 graus). La hipòtesi de l'Univers inflacionista explica dos fets problemàtics, particularment intrigants, del model estàndard del *big bang*: la planitud i l'homogeneïtat.

El fet problemàtic de la planitud consisteix en açò que segueix: d'acord amb les observacions, la curvatura de l'espai còsmic és molt menuda. Tan menuda com perquè fins avui no s'haja pogut posar observacionalment de manifest, i hom encara pensa que aquesta curvatura deu estar molt a prop de zero. Ara bé, en el model del *big bang*, la curvatura evoluciona en el temps còsmic de tal manera que, perquè hui estiga tan a prop del valor zero, com ho està, hagués calgut que fos zero en l'origen de l'Univers amb una precisió enorme, d'una part en 10^{60} ! Com és possible, llavors, que en els seus orígens l'Univers estigués ajustat d'una manera tan fina?

El segon fet problemàtic és aquest: la radiació còsmica que ens arriba hui, en la seua isotropia, ens informa que l'Univers era extremadament homogeni en la remota època de l'emissió d'aquesta radiació. En aquesta època, l'Univers estava format per grans regions causalment desconnectades entre si, en el sentit en què la llum —la manera més ràpida de propagar una acció física— no havia tingut encara temps, des de l'origen de l'Univers, de viatjar entre algunes d'aquestes grans regions. Tanmateix, l'homogeneïtat còsmica que he esmentat és general i abasta per igual totes aquestes regions diferents. Però, com que aquesta homogeneïtat general no es pot explicar per cap mecanisme físic que, propagant-se d'un lloc a l'altre de l'Univers, acabés laminant les diferències inicials —com acabe de dir, ni tan sols la llum és capaç de fer un viatge d'aquest tipus—, cal concloure que ja era present (i de forma molt estricta, per cert) en les condicions inicials de l'Univers previstes pel model del *big bang*! Altra volta, però: com és possible que les condicions inicials de l'Univers estiguessen ajustades d'una manera tan particular?

L'expansió brutal de l'Univers prevista pel model inflacio-

nista entre els 10^{-35} segons i els 10^{-32} segons permet explicar aquests dos fets problemàtics. Quant a la planitud, hom pot considerar que abans de la inflació l'Univers pogué ser tan irregular i tan corbat com determinés l'atzar. No obstant això, l'expansió inflacionista fou tan brutal que, en acabar la inflació, havia laminat qualsevol irregularitat i havia deixat una curvatura pràcticament nul·la —la que ara observem— en regions molt més grans que l'Univers observable. Igual que una superfície amb una gran curvatura diferent en cada punt semblaria plana per a un observador local si, sense canviar-ne les proporcions, patís una expansió descomunal. Quant a l'homogeneïtat, l'explicació que s'hi dona és que, abans de la inflació, l'Univers estava totalment connectat, de manera que aquesta connexió causal tingué temps fins a la inflació d'homogeneïtzar l'Univers fins al punt d'homogeneïtat que presenta observacionalment. Fou justament la inflació qui desconectà aquest món, originalment connectat, en una col·lecció de regions desconectades causalment. Però quan aquesta desconexió va tenir lloc, l'homogeneïtzació ara observada ja s'havia produït.

A banda d'aquestes bondats del model inflacionista a l'hora d'explicar la planitud i l'homogeneïtat del cosmos, l'Univers inflacionista predeu la producció espontània d'una distribució específica de no-homogeneïtats en la distribució espacial de l'energia que, en la seua evolució ulterior, és capaç de generar les característiques dels actuals grans agrupaments còsmics de matèria adés citats, les galàxies, i també dels cúmuls i supercúmuls de galàxies. En resum, un nou acord entre les previsions del model i les observacions, que cal afegir als dos acords esmentats, el de la radiació còsmica de microones, i el de l'abundància relativa de l'heli a nivell còsmic.

A totes aquestes concordances cal afegir-hi un acord mínim, però significatiu, entre l'edat de l'Univers, que dona el model, d'una banda, i les edats dels diversos objectes i formacions que conté l'Univers. En efecte, mentre aquella edat és, com ja s'ha dit, d'uns 14.000 milions d'anys, l'edat de la Terra, mesurada independentment de qualsevol model cosmològic, és d'uns 4.500 milions d'anys; la del sistema solar un poc més, i les edats de les galàxies i quàsars més an-

tics, força més, però sempre clarament per sota d'aquells 14.000 milions d'anys per a la vida de l'Univers. Per als cúmuls globulars d'estrelles, els objectes celestes més antics coneguts, l'edat s'acosta perillosament a la de l'Univers mateix, encara que, d'acord amb les darreres estimacions, hi està també per sota, com ha de ser.

En definitiva, són massa les concordances entre les previsions del model del *big bang* i l'observació per a no prendre-se'l ben seriosament, malgrat l'exotisme que puga mostrar el quadre que pinta de l'Univers quan el comparem amb els paràmetres de la vida quotidiana.

Ara bé, com he dit adés, el model del *big bang* preveu l'existència d'un instant en el passat en què tota la matèria de l'Univers estaria col·lapsada en un punt, l'instant que convencionalment hem agafat com el temps zero, a partir del qual caldria comptar les successives edats de l'Univers. Però, en aqueix instant, la densitat, la temperatura i la pressió serien infinites, la qual cosa no té sentit. Passa, tanmateix, que la teoria que està a la base del model del *big bang*, la teoria de la relativitat general, deixaria de ser vàlida a les densitats que assoliria l'Univers quan considerem un instant tan reculat com 10^{-43} segons. A partir d'aquest temps, cap enrere, la teoria a aplicar seria una relativitat general quàntica. No hi ha en aquest moment un acord en la comunitat científica corresponent sobre aquesta nova teoria, encara que s'hi investiga molt intensament.

La qüestió de què passava abans d'aquests 10^{-43} segons és, doncs, especialment difícil, des del moment en què no està encara clar si en tenim la teoria pertinent. Tanmateix, això no vol dir que no puguem dir-hi res, com mostrarem en el paràgraf que segueix.

ENERGIA DE L'UNIVERS, CREACIÓ I ESPUMA QUÀNTICA

Els grecs ja afirmaven que la matèria no es crea ni es destrueix: únicament es transforma. A finals del segle XVIII, la química de l'època va reblar experimentalment aquesta afirmació, en fer el ba-

lanç de la matèria total present abans i després de processos químics molt actius, on l'aparició de gasos (com en la combustió, per exemple) feia més difícil les mesures d'un balanç semblant: però, en tots els casos, la quantitat de matèria present abans i després de la reacció resultava ser la mateixa. El vell principi grec de la conservació de la matèria resistia fort.

En la pel·lícula *Smoke*, del director Wayne Wang, es fa una deliciosa al·lusió a aquest balanç. En un estanc, lloc de venda de tabac, però també punt de reunió dels marginats que, malgrat els temps poc propicis, continuen amb llur addicció, el protagonista afirma, davant l'escepticisme de la resta dels parroquians, que el fum es pot pesar. Llavors explica com un aristòcrata anglès del segle XVII havia pesat un cigar, després se l'havia fumat i n'havia pesat les cendres: la diferència entre les dues pesades era el pes del fum. Davant l'exposició dels fets, la clientela accepta convençuda que realment el fum es pot pesar, i nosaltres podem apreciar l'ús implícit que —si n'hem de creure la història— va fer l'aristòcrata esmentat del balanç que implica la conservació de la matèria i del seu pes: la massa total, abans i després de la combustió, ha de ser la mateixa.

Ara bé, si la massa es conservava en totes les circumstàncies imaginables, sembla que l'existència d'un origen per a l'Univers hauria de violar de manera severa aquesta conservació, puix que abans d'aquest suposat origen no hi havia res, mentre que immediatament després alguna cosa hi hauria, si més no tota la massa que ara existeix si des de llavors no se n'ha creat de nova o no se n'ha destruït. Abans de continuar, però, voldria fer un toc d'atenció sobre la ingenuïtat que comporta la manera anterior de raonar: en física, d'acord amb la teoria de la relativitat i l'experiència pertinent, la marxa del temps depèn de la velocitat de l'observador i del camp gravitatori present. D'entrada, això no ens hauria de sorprendre, atès que la marxa del temps va lligada al nombre de repeticions o fracció d'un fenomen físic recurrent, el qual es pren com a patró temporal. En una paraula, el temps, tant el temps viscut interiorment com el temps objectiu de la física, no és una cosa que es pugui concebre al marge de l'existència de la matèria i l'e-

nergia i de llurs propietats. Això dit, l'experiència indica que en la natura hi ha uns fenòmens repetitius bàsics, les cadències de retorn dels quals guarden entre si una relació molt aproximadament constant, sempre gairebé la mateixa. La rotació de la Terra al voltant de si mateixa, o al voltant del Sol, o els períodes de les transicions electromagnètiques en els àtoms, són alguns exemples d'aquests fenòmens bàsics de la natura de cadència relativa, dels uns als altres, gairebé constant. El moviment oscil·latori d'un pèndol amb un fregament ostensible és, en canvi, un exemple de fenomen recurrent i no bàsic de la natura, la cadència del qual no guarda una relació constant amb la cadència comuna dels fenòmens anteriors. En la pràctica, s'agafa com a patró temporal —ço és, com a rellotge— un d'aquells fenòmens repetitius bàsics de cadència comuna constant, a fi de tenir així una descripció el més senzilla possible de la natura. Si, alternativament, agafàrem com a rellotge el pèndol anterior de fregament ostensible, el període del qual passaria a ser constant, per definició, no trobaríem cap contradicció en la descripció de la natura que en resultaria: únicament trobaríem una descripció del món innecessàriament complicada, atès que, llavors, una munió de fenòmens bàsics de la natura, com són ara els citats adés —la rotació de la Terra, etc.— presentarien unes freqüències ostensiblement variables en el temps.

La nostra sensació interior del pas del temps no és més que la captació intuïtiva i no massa precisa del nombre de fenòmens interiors que s'esdevenen durant un cicle del patró temporal, quan aquest patró temporal pertany al conjunt d'aquells fenòmens recurrents i bàsics de la natura que es repeteixen segons una cadència comuna.

A partir del que s'acaba de dir, hom pot comprendre fàcilment que la marxa del temps pugui dependre de l'estat de la matèria i l'energia, i que no siga raonable pretendre parlar del temps si al darrere no hi ha cap realitat física mínimament congruent. Té sentit, doncs, preguntar què hi havia abans de l'origen, quan, com s'ha vist més amunt, les condicions físiques eren tan extremes? Dit d'una altra manera, en l'instant $t = 0$, en aquest inici temporal de l'Univers, l'adverbi «abans» guarda encara algun significat? No

està, doncs, gens clar que la pregunta de què hi havia «abans» de l'origen de l'Univers siga una pregunta formulable.

De tota manera, continuem amb les nostres indagacions intentant acostar-nos a l'«instant» primigeni. Tornem a la pretesa conservació de la massa; de fet, des d'Einstein, a començaments del segle XX, sabem que la massa no es conserva sempre. Si les condicions físiques ho permeten, en particular si les energies lligades a les masses i les altres energies presents són comparables, la massa es pot transformar en energia i l'energia en massa, d'acord amb la famosa fórmula $E = mc^2$. Això no s'adverteix en la vida ordinària perquè hi manquen aquelles condicions, però, en els moderns acceleradors de partícules, per exemple, aquesta conversió mútua d'energia en matèria, i a l'inrevés, és un fet experimental d'allò més ordinari. Ara bé, encara que la massa i l'energia, cadascuna per separat, no es conserven sempre, la totalitat sí que es conserva, segons prediu la teoria i segons ha confirmat sense excepció, fins ara, l'experiència. Així, doncs, la massa-energia o, diguem-ne, l'energia «tout court», per un abús de llenguatge, es conserva sense excepcions: és el que es coneix com el principi de conservació de l'energia.

Arribats en aquest punt, el fet veritablement remarcable és que, en el model del *big bang*, l'energia total de l'Univers és zero! La raó d'això és la que segueix: el contingut material de l'Univers suposa una energia positiva, d'acord amb la fórmula adés esmentada, $E = mc^2$, i a aquesta energia cal encara afegir-hi l'energia positiva de la radiació que ompli els amples espais siderals. Ara bé, a diferència de la matèria i la radiació, el camp gravitatori té una energia negativa i no positiva. Al cosmos hi ha efectivament un camp gravitatori present pertot arreu. Llavors, passa que l'energia negativa d'aquest camp compensa exactament l'energia positiva de la matèria i la radiació, per donar finalment una energia total del cosmos nul·la. Cal encara precisar que aquesta anul·lació es produeix únicament a escala còsmica. Si per contra considerem regions no massa grans del cosmos, com són ara el sistema solar, una galàxia, o encara un cúmulo de galàxies, l'energia positiva del contingut material i de la radiació presents supera àmpliament l'energia negativa de la gravitació corresponent.

Així, doncs, el món podria haver eixit d'un no-res energètic sense violar per això el principi de conservació de l'energia: l'energia total del cosmos hauria estat zero en l'instant inicial i, en conservar-se, ha continuat després, i continuarà, essent zero. Malgrat això, perquè aquest no-res energètic primigeni puga ser la llavor del nostre món actual ha de tenir ja un mínim de l'estructura d'aquest món, feta d'una separació entre un camp gravitatori, d'una banda, i un contingut energètic i material, més o menys exòtic, de l'altra, de manera que l'energia total siga nul·la.

D'on va venir, però, aquesta estructura física amb energia total zero? Del no-res? D'alguna realitat prèvia? Adés he posat en guàrdia el lector contra un maneig massa alegre de l'adverbi «abans» en el suposat temps inicial, i contra la pretensió de dotar de sentit la pregunta «què hi havia abans», siga quina siga la situació física que encarem. Ara he de tornar a prevenir-lo contra la noció d'un buit absolut: cap energia, cap estructura, cap realitat. En efecte, en física quàntica no hi ha una realitat com el no-res absolut: l'omnipresent indeterminació quàntica ho impedeix, i més concretament allò que hom anomena les fluctuacions quàntiques del buit. Per començar, en qualsevol regió de l'espai convencionalment buit es creen contínuament paquets d'energia positiva des del no-res energètic que satisfan la famosa relació d'incertesa temps-energia. La relació diu en aquest cas que, com més gran és l'energia del paquet creat, més petit és l'interval de temps en què aquell paquet energètic perdura, abans de desaparèixer en el no-res energètic inicial. Si en la nostra vida ordinària no res d'això ens és aparent, és perquè els intervals de temps implicats per paquets d'energia detectables, d'acord amb la relació d'incertesa temps-energia, són totalment irrisoris a l'escala de la nostra capacitat fisiològica de resolució temporal. Però el lector s'equivocarà si pensa que les fluctuacions quàntiques del buit són meres especulacions de teòrics ociosos: alguns efectes d'aquestes fluctuacions es posen de relleu experimentalment amb una extrema precisió.

De tota manera, no són aquestes creacions efímeres d'energia, induïdes per les fluctuacions quàntiques del buit, el que ens cal per a crear el nostre Univers, atès que, com s'ha dit adés, l'energia

total d'aquest és justament zero. Al costat, però, de la creació de paquets d'energia positiva, aquelles fluctuacions poden crear també, amb una determinada probabilitat, estructures físiques d'energia amb un contingut de radiació i de matèria, més un camp gravitatori, compensats entre si de manera que l'energia total siga nul·la. Unes característiques que aquest sistema físic primigeni compartiria amb l'Univers actual. Per aquest camí, a l'hora de pensar l'origen de l'Univers, renunciem clarament a la noció d'un no-res absolut, cosa que ens deslliurà de l'estranyesa d'un Univers que eixiria d'aquest no-res per a passar tot seguit a ser alguna cosa.

Però, tornem al nostre Univers quan tenia uns 10^{-43} segons d'edat, segons que hem exposat més amunt. La matèria posseïa llavors unes densitats i temperatures altíssimes. En aquestes condicions, les fluctuacions quàntiques de tota mena eren tan intenses que el propi espai-temps, la base de la teoria de la relativitat general, de la nostra sensibilitat més profunda, i dels nostres esquemes intel·lectuals més omnipresents, no estava ben definit al nivell exigut per la descripció de la matèria-energia: és allò que s'ha anomenat de vegades amb el terme d'«espuma quàntica». En la situació cognitivament tan exòtica de l'espuma quàntica, cal imaginar les fluctuacions quàntiques actuant sempre i produint, més o menys efímerament, estructures físiques diverses, cadascuna amb una certa probabilitat. Algunes d'aquestes estructures es pot correspondre amb un tipus d'Univers d'energia nul·la, de característiques semblants al nostre quan tenia 10^{-43} segons d'edat o un poc més, ço és, un Univers on ja es pot parlar d'espai-temps, d'energia i, en particular, d'energia nul·la, amb un camp gravitatori present. Tanmateix no tots els universos primitius així conformats perduraran: la majoria gaudiran d'una existència efímera, puix que, per la seua pròpia atracció gravitatòria, col·lapsaran de nou cap a les condicions físiques similars a les dels 10^{-43} segons, o una mica menys, del nostre Univers, on no hi ha un espai-temps definit. Alguns o algun, però, d'aquells universos que han assolit l'estadi, més cognitivament confortable, on es gaudeix d'un espai-temps ben definit, poden disposar del que se'n diu un «camp quàntic inflacionista».

Un tipus de camp físic que té la singular propietat de posseir una pressió negativa i, dins de certs límits, constant en el temps, la qual, en els seus efectes dinàmics, tendeix a expandir l'univers i a oposar-se així a la contracció amb què la gravitació vol fer col·lapsar de nou l'univers així encetat. Amb tot i això, no és segur que l'expansió que impulsa el camp inflacionista, més l'impuls expansiu purament cinètic d'aquell univers, puguin contrarestar la contracció gravitatòria. Si l'atracció gravitatòria és massa intensa, aquest tipus d'univers, candidat en principi a una vida més llarga que la dels universos emergents considerats fins ací, no podrà evitar el destí d'una altra existència massa efímera, que el submergirà de nou en l'espuma quàntica primigènia desproveïda d'espai-temps.

Però si l'impuls expansiu inicial i la pressió negativa, i constant durant un període de temps, del camp inflacionista superen, en llurs efectes expansius, la tendència gravitatòria a la contracció, la situació que en resultarà serà la que segueix: l'univers recentment eixit de l'espuma quàntica, i ja dotat d'un espai-temps, continuarà expandint-se sense parar. En aquesta expansió, l'atracció gravitatòria va minvant necessàriament, però, en canvi, la força expansiva del camp inflacionista es mantindrà constant mentre es mantinga constant la pressió negativa d'aquest camp. En aquestes condicions, l'expansió present esdevé de seguida una expansió accelerada descomunal. És allò que se'n diu tècnicament una expansió exponencial: la inflació, de la qual ja hem parlat en un paràgraf anterior. Una expansió que va augmentar en 10^{25} voltes les dimensions del nostre Univers en l'interval temporal que anà dels primers 10^{-35} segons al temps ulterior de 10^{-32} segons. Hui, però, és sabut observacionalment que el nostre Univers s'expandeix a un ritme prou més assossegat que l'anterior ritme d'expansió exponencial: això és així perquè el camp inflacionista, responsable d'aquest tipus d'expansió, va desaparèixer, ell i la seua pressió negativa, a partir d'aquells 10^{-32} segons, per raons que cauen fora de l'abast d'aquest text. En desaparèixer, el camp inflacionista va deixar al seu darrere l'equivalent en massa i radiació, l'una i l'altra enormement calentes, que constitueixen hui la part essencial del contingut

de massa i energia de l'Univers actual. Aquest, des de llavors, s'expandeix al ritme molt més moderat que mostren les observacions, com he dit adés.

Fins ací hem arribat: aquesta és la història d'un Univers que, amb el seu rerefons de l'espai-temps, va sorgir presumiblement creat per una fluctuació de l'espuma quàntica primigènia, on no hi havia ni espai ni temps. Des de llavors, aquest món nostre s'ha anat expandint, en un curt interval temporal remotíssim, molt ràpidament, i després fins ara a un ritme prou més assossegat. Durant tot aquest temps, des de la creació primigènia fins ara mateix, i encara a l'esdevenidor, el món continua amb la seua taxa regular d'autocreació relativa, ancorada en les fluctuacions quàntiques del món microscòpic, ací i allà amplificades macroscòpicament.

No és molt el que sabem encara sobre la creació del món, però en tot cas, és prou més que el que sabíem fa únicament trenta anys, i per descomptat molt més del que pretenia ensenyar-nos el mite del gegant i la vaca, amb què he començat l'article.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Sobre mecànica quàntica:

LAPIEDRA, R. (1998). *Causalidad y Conciencia*. Arbor CLIX, 627, p. 309-327.

— (1999). «The ontological deficits of quantum reality». *Contributions to Science*, vol. 1, núm. 2, p. 193-197. Barcelona: IEC.

RESNICK, R.; HALLIDAY, D. (1971). *Física II*. Mèxic: Cía. Editorial Continental.

Sobre cosmologia:

GUTH, A. H. (1999). *El universo inflacionario*. Madrid: Debate. Pensamiento.

HARRISON, E. (2000). *Cosmology. The science of the universe*. Cambridge: Cambridge University Press.

REES, M. (1997). *Antes del principio*. Barcelona: Tusquets.

SANZ ESTÉVEZ, J. L. [coord.]. (1999). *Origen y evolución. Desde el Big-Bang a las sociedades complejas*. Santander: Fundación Marcelino Botín.

WEINBERG, S. (1976). *Los tres primeros minutos del universo*. Alianza Editorial.

En nom de l'Associació Cultural «La Balaguera», us presentem una semblança esquemàtica de Faust Vallès i de Vega, XII baró de la Pobla i de la Serra d'En Galceran, tal vegada el personatge més notable del nostre poble, d'acord amb el criteri de Salvador Castellet i Casanova,¹ publicat a les actes de les *I Jornades Culturals de la Plana de l'Arc*.

Certament, Faust Vallès va ser un dels personatges rellevants de la Il·lustració i la seua influència es projectà des del País Valencià fins a l'estranger, tal com palesa la relació que tingué amb el científic francès Méchain, i que tot seguit comentaré.

Va nàixer a Castelló de la Plana el 1762, fill del llavors baró Bonaventura i de Manuela de Vega. Molt aviat morí son pare i, com a conseqüència, s'iniciava un període de desgovern del patrimoni familiar i de l'educació de l'infant Faust, període que es clouria amb l'arribada del seu oncle, Joan Vallès, l'any 1779. Aquest militar abandonà la carrera de les armes i esdevingué el curador de l'hereu i del seu germà Firmo; a més, desenvolupà una intensa activitat agrària i cultural, que ens el representa com a exponent arquetípic de la Il·lustració. Membre de la Societat Econòmica d'Amics del País, les seues relacions amb Cabanilles i amb el bisbe de Tortosa i resident a la ciutat de Castelló, Antonio José Salinas, es reflectiran damunt la Pobla Tornesa. Així, per una banda, la descripció que el botànic va fer del nostre poble sembla més extensa que la corresponent a les poblacions costaneres, més grans i poblades; i per una altra, Joan Vallès aconseguirà del prelat la construcció d'una capelleta al mas de la Bodega, on fins i tot introduí conreus nous i altres innovacions.

L'arribada de Joan Vallès a la casa pairal del baró fou determinant perquè el jove orfe recuperara la salut, durant un viatge a Madrid, on va conèixer les activitats culturals d'aleshores i llurs

1. «Faust Vallès i Vega, XIIè baró de la Pobla Tornesa i Serra d'En Galceran», I Jornades Culturals a la Plana de l'Arc. La Pobla Tornesa 1996, Generalitat Valenciana, s. a., p. 33-41.

protagonistes; també va possibilitar-li que adquirira una col·lecció de llibres que s'emportà cap ací, una volta va superar la malaltia.

Ens consta que, ja als anys d'estudiant, Faust Vallès visitava sovint la Pobla Tornersa. L'any 1787 va casar-se, a Requena, amb Bàrbara Ferrer, i tot seguit tornà a Castelló de la Plana, on naixeria Faust, el seu successor. Es tornà a casar amb Rita Canor, a València, on visqué la darrera part de la vida.

El tarannà avantguardista del nostre baró de la Pobla no constituí cap mena d'entrebanc a la seua dedicació a mantenir el senyoriu sobre la vila, i àdhuc s'enfrontà judicialment amb el veïnat en diverses ocasions; tampoc no s'estigué d'exercir la jurisdicció en àmbits com la renovació dels arrendaments del forn, l'hostal i els herbatges, les prohibicions de fer llenya al terme o el nomenament del mateix guardabosc. Tot i això, en èpoques de crisi econòmica va auxiliar el poble, tal com testimonia, l'any 1802, una carta d'agraïment tramesa per l'Ajuntament.

Pel que fa a la seua dimensió cultural, volem destacar que fou un astrònom de renom i assolí la condició de membre de la Societat Econòmica d'Amics del País. Va reunir una biblioteca notable i un arxiu meritori, a més de col·leccions de minerals, vegetals i animals. Publicà dues obres sobre astronomia (*Curso y efemérides del nuevo planeta descubierto en Sicilia*, 1802, i *Observaciones de los eclipses ocurridos en este año*, 1804).

De la seua correspondència amb el botànic Cabanilles convé d'adduir ací la descripció i interpretació que hi fa del mil·liari de Sant Vicent de Borriol; en aquestes observacions el baró posa de manifest els seus coneixements sobre epigrafia i, en general, sobre la Roma clàssica. Hi ha altres indicacions curioses —a l'epistolari del baró a Cabanilles—, com ara, la notícia de la seua visita a Montserrat o les anotacions geològiques que hi fa en descriure la cova dels Malandrins, del nostre terme.

A nivell científic les relacions del baró amb il·lustrats de l'època es van estendre a l'estranger. En aquest sentit fou especialment significativa l'amistat que conreà amb Pierre-François André Méchain, amb el qual col·laborà tota una temporada —a l'Alt del Colomer, cim del nostre terme—, en el mesurament del meridià,

tot establint els fonaments del sistema mètric decimal. L'amistat entre tots dos degué ser ben sòlida fins al punt que el gran astrònom francès morí, malalt de febre terçana, al palau del baró, a Castelló de la Plana, el 1804.

Els darrers anys de la vida de Faust Vallès van transcórrer a la ciutat de València, on trobà la mort, el 1827, a seixanta-quatre anys.

HOMENATGE A

CARLES SALVADOR

BENASSAL - CARLES SALVADOR,

UN BINOMI CLAU AL SEGLE XX VALENCIÀ

A CÀRREC DE VICENT PITARCH,

MEMBRE DE LA SECCIÓ FILOLÒGICA

Així que ens posàrem a dissenyar aquest cicle de conferències «Homenatge als nostres pobles i a la seua gent» sorgí, de manera espontània, el cas de Benassal com a centre de referència inevitable, íntimament lligat, a més, a Carles Salvador. El binomi Benassal - Carles Salvador constituïa, per cert, una de les baules més consistents del nostre projecte. En efecte, a aquestes alçades ens costaria de trobar qui gosés qüestionar que l'obra de Carles Salvador —la qual tothom associa, amb raons sobreres, a Benassal— s'ha erigit en una fita cimera dins la trajectòria cultural que ha recorregut el País Valencià al llarg del segle XX.

Ara: ben mirat, a mica que ens detinguem a reflexionar sobre el pes específic que aquesta vila i el seu poeta-gramàtic mantenen damunt la nostra cultura contemporània, tot seguit hi descobrirem associada una altra figura cabdal; certament, les coordenades Carles Salvador - Benassal s'arrodoneixen amb la incorporació d'un tercer element, el que representa la personalitat sòlida de mossèn Joaquim Garcia Girona. Així, doncs, no dubto a reconèixer que el nostre municipi, situat en aquesta raconada de l'Alt Maestrat, ha emergit amb un cert to de vila emblemàtica dins el panorama valencià de la cultura contemporània per obra de dos majestuosos fills seus: l'un, predilecte, mossèn Garcia Girona i, l'altre, adoptiu, el mestre que havia nascut al barri del Carme, de València, però que decidí de fer-se un benassalenc més mitjançant vincles de caire professional, familiar i moral. Benassalenc, al capdavant, de cap a peus. Els lligams, en definitiva, que uniren —i mantenen units— amb Benassal els dos personatges són d'allò més fermes, com estretes foren les relacions, humanes i patriòtiques, que fluïren entre la biografia del reverend operari i la de l'impulsor del fabrisme.

Tinguem en compte que el primer terç del segle XX fou una època decisiva en el procés de modernització de la societat valenciana, a causa sobretot de l'aparició i consolidació d'un fenomen clau, el valencianisme, en les seues facetes política i cultural. Ara i ací no caldrà insistir en la transcendència que assolía dins aquest moviment la reivindicació lingüística. «La llengua, de gran vitalitat encara, serà una de les màximes reivindicacions», afirmava el

professor Ramos i Alfajarín (1988, p. 100) en traçar les gran línies d'actuació del valencianisme a la societat castellanenca de la segona meitat del segle XX (vegeu també Ramos i Alfajarín, 1989).

Doncs bé, en aquella nova dinàmica en què ingressava el país fou significativa l'aportació de dos personatges singulars, Joaquim Garcia Girona i Carles Salvador i Gimeno; allora tots dos conflüen a Benassal, de manera que elevaven la vila a la categoria de referent del valencianisme i, en concret, de símbol emblemàtic d'una llengua incontaminada i sòlida. La llengua dels avantpassats, vista com un monument gloriós de la història del poble, encenia la sensibilitat de mossèn Garcia Girona, així com el jove mestre restava enlluernat davant la frescor i el vigor del llenguatge que trobava als carrers del seu poble d'adopció. De fet, ell, procedent de l'urbs valenciana, s'hi sentia aclaparat pel contrast que es produïa entre el propi bagatge d'uns mecanismes expressius que estaven farcits d'elements espuris —fruit majoritàriament de les interferències amb el castellà que dominaven al cap i casal— i el llenguatge fluid i incontaminat que regalimava pels venerables murs d'aquestes latituds del País Valencià profund.

91

L'IDIOMA, PASSIÓ I ENYOR

Exactament aquests dies s'acompleix un aniversari venturós, que en la circumstància present assoleix un relleu especial i que em plau de rememorar: el de la segona edició de *Seidia*, la contribució més decisiva que mai cap poeta de casa nostra haja fet a la construcció del monument èpic del poble valencià. La publicació conté, entre d'altres valors inestimables, el mèrit d'una impressió i transcripció impecables (un resultat que, per descomptat, no podia haver estat d'altra manera, en les mans destres de Ramon París) juntament amb un estudi introductori magnífic, original d'Òscar Pérez (Pérez-París, 2000). És oportú d'anotar que la revisió de la personalitat de mossèn Girona i la reedició de la seua obra cabdal, que acaben de fer públiques O. Pérez i R. París, s'insereixen dins un cicle recent i estimulants d'estudis al voltant de la vida i l'obra

del nostre reverend poeta, recerques que duen a terme estudiosos de prestigi, com ara, els professors Pere-Enric Barreda i Edo (1986), Joan Peraire i Ibáñez (1991, 1999) i Lluís Gimeno Betí (1996, 1998a, 1998b), a més de Pérez Silvestre (1996a, 1996b). Gràcies a aquest impuls que rep en l'actualitat l'estudi del nostre benassalenc il·lustre, hem aconseguit de superar una etapa marcada per la ignorància de l'obra de Garcia Girona i alhora d'encetar-ne una altra de signe nou, això és, de reivindicació de la seua personalitat i dels valors intrínsecs, filològics i literaris, de la seua obra. Cal que ara en recordem alguns dels aspectes que considero especialment rellevants dins la circumstància que ens congrega ací.

Per començar, hi ha una qüestió d'interès considerable, que plantejo mitjançant l'interrogant següent: ens trobem en disposició d'assenyalar l'època precisa en què el jove Garcia Girona va descobrir els valors transcendents de la llengua? Molt probablement aquesta consciència podia començar a desvetlar-se-li durant la seua llarga estada al seminari de Tortosa, opinió que ja va apuntar Òscar Pérez, en afirmar que el benassalenc Garcia Girona, que havia nascut l'any 1867, «ben prompte ingressa al seminari de Tortosa, plataforma des de la qual es llançarà al coneixement i estima de la seua llengua natal» (Pérez, 1996a, p. 79). Ara mateix no podem precisar més la cronologia d'aquell descobriment entusiasta que va fer el nostre personatge de la pròpia llengua. Va ser durant els seus anys de seminarista o més aviat durant l'etapa posterior en què el reverend operari regí el seminari?

Ens consta, gràcies a les recerques d'Òscar Pérez, que a començament del segle XX el seminari de Tortosa «fou un camp assaonat i ben prolífic per a les lletres catalanes» (Pérez-París, 2000, p. XIV), i així ho testimonien personatges força representatius com mossèn Tomàs Bellpuig i el cronista de la ciutat, Francesc Mestre i Noè, un catalanista que contribuï activament a les tasques culturals del seminari, tot i no ser clergue. L'un i l'altre influïren damunt la consciència patriòtica de mossèn Garcia Girona (Pérez-París, 2000, p. XIV-XV).

A ambients d'aquesta mena, altament sensibilitzats per la sort de la llengua catalana, adreçava mossèn Antoni M. Alcover, jus-

tament l'any 1901, la gloriosa *Lletra de convit*, una convocatòria general i engrescadora a contribuir en el projecte que acabaria quallant en una de les obres monumentals de la filologia romànica, el *Diccionari català-valencià-balear*. I mossèn Joaquim Garcia Girona trobà, en la invitació del savi canonge mallorquí, una eixida formidable i entusiasta als seus afanys a favor de la llengua del seu poble. Remarquem un detall: els inicis de la dedicació a l'estudi del català de mossèn Garcia Girona presenten connexions clares amb mossèn Alcover, un personatge emblemàtic dels orígens de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). I per si de cas algú dels presents no s'ha adonat de l'any en què som, permeteu-me un petit incís: ara mateix commemorem un centenari venturós, i per això la Universitat de les Illes Balears acaba de proclamar enguany l'«any mossèn Alcover», tot oferint a la societat catalanòfona la *Lletra de Convit 2001*, que circula sota la signa «pel reconeixement i l'ús de la llengua catalana».

Val a dir que mossèn Garcia Girona es lliurava a l'arregleja amorosida de materials lèxics vius al seu Benassal —descripcions de mots, recull de modismes i frases fetes, refranys, etc.—, això és, el «tresor de llenguatge català» que conservava el seu poble, tal com reconeix en una carta adreçada al canonge manacorí l'any 1902 (Pérez-París, 2000, p. xv), abans que no hagués conegut la proposta que mossèn Alcover llançava a fi i objecte de bastir el formidable monument del *Diccionari*.

D'aquell mateix any data el poema «Als fills del Maestrat», que bé pot representar el començament de la trajectòria literària en català del nostre prevere operari, i que portava com a lema una sentència del Dant: «Vergonya eterna a aquells que despreciant son idioma alaben lo dels atres». A la primera estrofa proclamava la seua vella passió per la llengua:

Bé prou temps que persintia
dins mon cor enamorat
la dolseta melodia
que brolla la llengua mia,
la llengua del Maestrat.

Curiosament el poema apareixia, si fa no fa pels mateixos dies, en dues publicacions paral·leles, a *La Veu de Tortosa* i a *Ayer y Hoy*¹ de Castelló de la Plana; en aquesta segona edició el dedicava a en Gaetà Huguet Breva, el patriarca indiscutible del valencianisme a les comarques del nord del país durant el primer quart del segle XX.

Sabem que, poc després, amb seguretat l'any 1905, el nostre mossèn encetava la que seria la seua magna obra literària, *Seidia*, en la composició de la qual esmerçà una quinzena d'anys. L'obra, inspirada en les cançons èpiques dels seus grans mestres, Mistral i sobretot Verdaguier, és el primer intent d'epopeia bastit per a glòria del poble valencià. Simbolitza, doncs, per damunt de tot, una veneració admirable envers el propi país i, d'una manera específica, un entusiasme sense límits per la llengua nacional. En les condicions en què fou redactada i tenint en compte l'ambient cultural i literari valencià de l'època, *Seidia* continua sorprenent per la seua maduresa. Tot amb tot, sota les condicions en què fou escrita, havia d'ésser una composició irregular. Personalment, em sobta que hi escassegen els passatges descriptius, sent així que el reverend poeta devia tenir bona traça per a les descripcions, tal com posa de manifest, posem per cas, l'estrofa del cant tretzè, que fa així:

Fan camí en les tenebres per costes i vallades,
 les que passà Seidia pujant a Benassal.
 I allà quan les Cabrelles en l'alt són empinades
 del cel florit, i mengem ses flors de llum gemades,
 de Vilafamés entren al Pla i camí reial.

El poema devia tenir-lo enllestit l'any 1918, i ens consta que els seus «amics de Castelló» G. Huguet, S. Guinot i L. Revest l'animaven a publicar-lo (O. Pérez i R. París, 2000, p. xxxvi). Una actitud semblant podem suposar que hi devia mantenir mossèn Alcover, que el juliol d'aquell mateix any sojornava a Benassal.²

1. Núm. 7 (1902), vol. I, p. 122-123.

2. Durant aquella estada, el canonge manacorí redactà el text que ens han conservat amb orgull els hereus de Carles Salvador: «Els bons valencians han de fer

D'altra banda, a més de la profunda manifestació de patriotisme, *Seidia* constitueix l'eflúvi de la nostàlgia que encalça el sacerdot benassalenc en la seua llarga diàspora pels seminaris de Saragossa (on finalment enllestiria el poema èpic), Còrdova, Oriola i Baeza (en aquest, precisament, el sorprendria la mort, l'any 1928). Instal·lat en la distància, el sentiment per la terra s'encén, alhora que l'enyor per les glòries del poble esdevé especialment intens. Així consta amb termes explícits en la primera declaració que fa l'autor al capdamunt de l'exordí «Lectors estimats, escolteu-me!», de clar to joglaresc, amb què obri *Seidia*: en efecte, de jove-net sentia «l'escalforeta de certa exaltació de sentiment per la terreta nadiua, i no com se vullga, sinó d'enyorança de les seues glòries antigues».

És el sentiment que expressarà en termes colpidors, el 1924, gairebé a les portes de la mort i de Còrdova estant:³

Perquè jo sóc un fill dels de la terra
que, exilat, porto sempre dins de mi;
que d'amor m'agullona en dolça guerra:
¿com no, si de sa entranya em sent bocí?

95

Em plau de recordar ací que, així que fou publicada *Seidia*, l'Ajuntament va organitzar-hi un homenatge, que tingué lloc al car-

---

de llur llengua tot l'apreci i tot el cas que ella se mereix per esser fills llegítims de la Patria, per poder dur ab honor el nom de valencians i ser dignes descendents dels valencians primitius que posaren tan alt i tan alt el nom de Valencia dins l'història i de-
vant tota la posteritat, i may s'averkonyien de parlar-la i ab les obres que hi escri-
gueren l'immortalisaren. Antoni M. Alcover, pre.» El text porta adjunta la indicació
següent: «Autograt fet a Benassal lo dia de San Jaume, de l'any 1918. Carles Salva-
dor» (Vegeu M. SALVADOR (1987). «En homenatge a Mossén M^a (sic) Alcover per la
presència de dos autògrafs», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXIII,
p. 245-250). D'altra banda, conservem una carta a mossèn A. M. Alcover que G.
Huguet Brea li adreça exactament a Benassal, datada el 23 de juliol de 1918.

3. O. PÉREZ i R. PARÍS (2000), p. XXVI. Remarquem l'eco que aquests versos
tindran en la primera estrofa del poema «Pols», inclòs en el poemari de Bernat Artola,
Terra, publicat l'any 1934: «La terra de ma terra / és pols del meu camí / que a mon
dolor s'aferra / i mai no fuig de mi».

rer de l'Hostal, el dia 22 d'agost de 1922,⁴ i del qual Carles Salvador va fer un parell de cròniques en la premsa.

CONTRIBUCIÓ DE MOSSÈN JOAQUIM A LA TASCA DE L'IEC

Adés indicava que els inicis de la dedicació a l'estudi de la llengua, per part de mossèn Joaquim Garcia Girona, mostren unes certes connexions amb el canonge de Manacor. En concret, l'any 1902, el mossèn de Benassal encetava la col·laboració amb el gran projecte lexicogràfic de mossèn Antoni M. Alcover. Així, doncs, fins i tot abans que no fóra creat l'IEC (1907), l'operari benassalenc entrava en contacte directe i actiu amb el savi canonge que aviat esdevindria una figura decisiva dins aquesta institució. S'inaugurava una col·laboració fecunda entre tots dos preveres, que es materialitzava en la informació lexicogràfica sobre el llenguatge de Benassal que, a través d'un seguit de cèdules, redactades cada vegada amb més rigor, passaven a la que seria mítica calaixera, procedents d'aquestes latituds.

En el procés de progressiva dedicació amb què es lliurà mossèn Garcia Girona a la recerca sobre la llengua hi ha un episodi que no podria passar per alt: el de la celebració del I Congrés Internacional de la llengua catalana, que tenia lloc a Barcelona l'any 1906, sota l'impuls insubornable i la capacitat organitzadora de mossèn Alcover. Aleshores el mossèn de Benassal residia a Saragossa, una circumstància que no fou obstacle perquè s'hi inscrigués com a «congressista efectiu».⁵ I val a dir que, observada des de la nostra perspectiva actual, la seua presència en aquella assemblea internacional d'estudiosos catalanòfils la considerem altament sig-

4. També hi participà l'erudit mossèn Manuel Betú, la intervenció del qual ens fou conservada a les pàgines del butlletí de la Castellonenca de Cultura: «Parlament de Mossèn Betú en l'homenatge al poeta Mossèn Garcia Girona», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, III (1922), p. 305-307; n'hi ha reproducció a *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*, Benassal, 1999, vol. II, p. 212-213.

5. Vegeu *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana — II Congrés Internacional de la llengua catalana*, Barcelona: Vicens-Vives, 1985, p. 43.

nificativa, si més no en termes relatius, atès que la representació valenciana es va concretar «en una nòmina quasi testimonial» (Ferrando, 1988, p. 169). Notem que al costat de mossèn Garcia Girona localitzem també inscrit com a congressista el cronista de Tortosa, Francesc Mestre i Noè,⁶ a qui hem trobat, fa una estona, fent d'inductor del jove capellà benassalenc en la vocació catalanista.

De les relacions que van fluir esponeroses entre mossèn Alcover i el mossèn benassalenc ens n'ha deixat un magnífic testimoni a l'epistolari, que ha exhumat el professor L. Gimeno Betí (1996). Aquestes cartes delaten, per exemple, la intensa admiració que el prevere de Benassal sentia envers el canonge manacorí i la encara més profunda veneració per la llengua («casi dingú mou peu ni mà per la nostra estimadíssima llengua»), o l'emoció amb què resta embadalit al si de l'IEC durant la primera visita que hi féu i que el menà a exclamar: «Quina glòria i quin goig és allò dels Estudis» (Gimeno Betí, 1996, p. 451-452).

Va ser en aquesta ocasió que mossèn Garcia Girona era enregistrat com a col·laborador oficial de la institució, en concret, com a col·laborador en el projecte del *Diccionari dialectal*,⁷ una comesa davant la qual acabaria reconeixent-se incapaç de satisfer a causa del seu «exili», allunyat de Benassal. I aleshores optà, en compensació, per trametre a l'IEC el *Vocabulari del Maestrat* en el qual treballava, de manera asistemàtica des de ben jove així que va descobrir els encants de l'idioma, i amb un pla cada vegada més definit a partir del dia en què va ser guanyat per a la causa de la lexicografia catalana gràcies a la crida de mossèn Alcover. Ho expressa al pròleg del *Vocabulari*, mitjançant els seus particulars tints populars:⁸

6. *Primer Congrés Internacional...*, p. 48.

7. Recordem que aquesta iniciativa de l'IEC va convertir-se, amb el transcurs del temps, en el *Tresor de la Llengua, de les tradicions i de la Cultura popular de Catalunya* (1935-1947) de mossèn A. Griera.

8. L. GIMENO BETÍ (1998b), p. 13.

[...] llapicera en una mà i llibreta en l'altra, a la guisa del mestre Alcover, (a l'Obra del qual, la del *Diccionari general*, volia jo col·laborar) me llancí a caçar al vol vocables y més vocables, refrans, modismes i xarrades pintoresques, que de la boca de la gent del poble ixen a grans gargots, com l'aigua d'un ullal [...]

Tot i que no assolí d'ésser publicat complet, a causa de la mort de l'autor (la Societat Castellonenca de Cultura el publicava per fascicles, fins a l'entrada *guaja*, des de l'any 1922 fins al 1928), aquest «regatxol que baixa del Maestrat» mereixia a Carles Salvador el diagnòstic de «la màxima aportació valenciana de llenguatge dialectal al corpus de l'idioma».⁹ Tot seguint les petjades de mossèn Garcia Girona, el mestre de Benassal confeccionaria també el seu propi *Petit vocabulari de Benassal (Maestrat)*, que veuria la llum en edició d'exili, precisament dins la mítica *Miscel·lània Fabra*, publicada a Buenos Aires l'any 1943.¹⁰

A RECER DE BENASSAL

Així com mossèn Joaquim va haver de passejar l'enyor de la terra des de la llunyania, un mestre jove que havia nascut al cor de València, al carrer de Dalt del barri del Carme, arribava l'any 1916 a Benassal, on ben aviat retrobaria la vera pàtria adoptiva. Ací Carles Salvador (1893-1955), fill d'un fuster de Vistabella, no solament arrelà mitjançant els vincles familiars més profunds, sinó que hi va viure l'etapa potser d'intensitat més extraordinària de la seua trajectòria intel·lectual i cívica, entre l'any 1916 i el 1934.

Hi arribava, bé que ho sabem, amb la convicció plena que els mòbils de la seua activitat professional i ciutadana giraven a

9. *Taula de Lletres Valencianes*, núm. 16 (gener, 1929), p. 13.

10. *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença*. N'hi ha edició facsímil. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.

l'entorn de les tribulacions que gravitaven al damunt de la llengua del poble, la seua llengua nacional. De fet, així que havia acabat els estudis a la Normal, a divuit anys, ja estava plenament integrat dins el grup de València Nova i, al capdavant, «era ja un nacionalista convençut i disposat a contribuir sense abandons en la lluita pel redreçament nacional dels valencians», d'acord amb el diagnòstic que n'ha fet el professor V. Simbor (1983, p. 14) (vegeu Pérez i Moragon, 1994). Tot seguit, a Aiello de Malferit (Vall d'Albaida), el poblet que havia estat la seua primera destinació com a mestre, la fortuna degué propiciar que entrés en contacte amb els germans Carreres i Llinyana —Leonard i Francesc—, curiosament uns altres congressistes que, amb mossèn Garcia Girona, integraren el grupet selectíssim i testimonial que constituí la representació valenciana al I Congrés Internacional de la llengua catalana.¹¹

En tot cas, i per damunt d'episodis d'interès divers, la personalitat del mestre ens arriba marcada pel seu compromís imperatorable i irreductible envers la llengua nacional. Permeteu-me que en reporte tot seguit un testimoniatge breu, extret d'una carta seua que acabo de conèixer i que adreçà, de Benassal estant, al seu amic Adolf Pizcueta, el 2 de novembre de 1929. Davant les dissensions que es produïen als cercles de valencianistes i les actituds d'inhibició amb què alguns es desentenien de la tasca patriòtica del grup redactor de *Taula de Lletres Valencianes*, Carles Salvador es refermava en les pròpies conviccions, tot declarant que àdhuc la seua vocació literària no era sinó una exigència de la seua militància per l'idioma:

Nosaltres a fer feina i quant manco sigam, més haurem d'apretar perquè (*sic*) la tasca a fer no mai disminueix [...]. Jo no he tingut mai ganes d'ésser literat sinó un propagandista del valencià.

11. *Primer Congrés Internacional...*, p. 37.

Naturalment, a Benassal, una de les amistats que amb més sinceritat conrearia Carles Salvador havia de ser la de mossèn Joaquim Garcia Girona; el professor A. Ferrando la dona per descomptat en assegurar que aquest «orientà el seu amic Carles Salvador cap als estudis gramaticals del valencià» (Ferrando, 1988, p. 174), una afirmació que suggereix la gran influència que podia haver arribat a exercir mossèn Girona damunt la societat valenciana del seu temps, encara que fos per via indirecta, a través del seu jove «deixeble».

Siga com siga, el jove mestre mai no s'estigué de reconèixer l'impacte formidable que Benassal exercí damunt la seua personalitat. Hi havia, per damunt de tot, l'encant profund que exercia la vila gràcies a la consistència del llenguatge que conservava, d'aquell valencià vigorós i incontaminat, una sensació que era compartida plenament per Garcia Girona. A fi de comptes, hi havia també en joc el debat, que aleshores se suscitava entre el valencianisme naixent, a l'entorn de l'antagonisme constituït per la ciutat *versus* el poble, un debat que, per descomptat, va saltar a la premsa i en el qual va participar Carles Salvador. Sovint posicions reduccionistes menaven a identificar la ciutat amb la claudicació —la deserció lingüística, sense anar gaire lluny—, enfront del poble que fàcilment era assimilat a la lleialtat i a la coherència amb les fórmules identitàries de convivència.

Siga com siga, la vida benassalenca marcà, amb empremtes profundes, el caràcter del veí que s'hi acabava d'incorporar. En aquest sentit ha estat profusament citada l'anàlisi que signava V. Andrés Estellés, des del Perelló, en els seus preciosos mots liminars a l'edició, feta per Gorg, de *4 elogis i 4 cues*: «Carles escriu, molt afanyosament —inclús, si es vol, “il·luminadament” —, a Benassal [...] Carles Salvador —ha estat dit— arribaria, d'un moment a l'altre, a la seua plenitud [...] Ciutadà de València, nascut al barri del Carme, ha trobat, a Benassal, l'oportunitat d'esdevenir, de “fer-se”, d'alguna manera, “de poble”. Aquest és un fet que massa sovint ha estat passat per alt: la seua necessitat de sentir-se “de poble” —el seu endevinament, la seua lucidesa. No home “del” poble: home “de” poble. La residència a Benassal —una modesta

“residència a la terra”, el seu matrimoni, la seua paternitat, propicien l’ocasió» (V. Andrés Estellés, 1973, p. 6).

Certament ací, a l’escola del poble («l’escola és la base de la Pàtria futura», sostenia), el mestre va desplegar una etapa fecunda del seu magisteri, el pedagog admirador de Freinet va redactar una doctrina densa i regeneradora sobre la renovació del sistema educatiu, com ara, «L’idioma valencià a les escoles» o «El bilingüisme al País Valencià» (vegeu Simbor, 2000) i va dissenyar la plataforma civicoeducativa de la Protectora; gràcies a Benassal, Carles Salvador va organitzar i dirigir aquell projecte educatiu engrescador que fou la Colònia Escolar Valencianista, de Sant Pau d’Albocàsser (1933). A Benassal, el mestre va viure «l’època de fervorosa activitat periodística a les planes dels diaris de Castelló de la Plana: *Diario de Castellón*, *Heraldo de Castellón*, *Libertad* i *La Provincia Nueva*, però també de fecunda producció poètica, narrativa i teatral, elaborada durant les manses i gelades nits de l’hivern benassalenc» (Simbor, 1983, p. 31), una activitat que, no cal dir-ho, va projectar-se, a més, a través de *Taula de Lletres Valencianes* i *El Camí*. A Benassal foren creats els títols clau de la seua trajectòria literària: els poemaris, tots editats a Castelló de la Plana, *Llibret eucarístic* (1928), *Elogi del xiprer* (1928), *Vermell en to major* (1929), *Rosa dels vents* (1930) i *El bes als llavis* (1934); també *Elogi de la vagància* (1922), *Elogi del xiprer* (1928) i *Barbaflorida professor* (1930). A Benassal, el gran propagador del fabrisme va redactar i projectar la seua vasta obra gramatical i, des d’ací, va contribuir eficaçment a l’èxit final d’aquella aventura formidable que coneixem amb el nom de Normes de Castelló (1932).

Definitivament, la magnífica obra salvadoriana es gesta i s’afaiçona a recer de Benassal, que hi deixaria una empremta inesborrable. Per la seua banda, el nom de la nostra vila restarà per sempre més vinculat amb llaços estrets a l’obra de C. Salvador. Del fet que el binomi Benassal - Carles Salvador havia començat a generalitzar-se allà pels anys trenta n’era un testimoniatge la revista *Taula de Lletres Valencianes* (núm. 20, maig 1929), la qual, en presentar el nostre poeta entre els components de la 3a taula de poesia, s’expressava en aquests termes de tint avantguardista:

«CARLES SALVADOR. Està allà en lo alt de Benassal, en Castelló. I des d'allí produïx, en cada espurna hertziana de son intel·lecte —fort, viril, coratjós— ones que s'escampen pertot arreu. Des d'allí fa planejar l'avió d'ales líriques de la seua ànima, valenta i flexible.»

FABRISTA DE PRESTIGI

A l'èxit de les Normes de Castelló, Carles Salvador hi havia contribuït per partida doble i, segons com es mire, mitjançant una participació que pot semblar paradoxal: d'una banda, intervingué d'una manera activa, i àdhuc decisiva, en la redacció del corpus textual que els signataris de Castelló, l'any 1932, consideraren normatiu (Pitarch, 1994, p. 40-41) i, d'una altra, s'havia manifestat reticent davant la gestació del projecte. Val a dir que, en aquest sentit, s'hi captenia en sintonia estricta amb el parer que havia expressat Pompeu Fabra, a través de la carta que adreçava el 15 de juliol de 1930 als «amics de *Taula de Lletres Valencianes*»: «El que aneu a fer és molt arriscat. El valencià no pot raonablement adoptar, com a definitiu, altre sistema ortogràfic que l'adoptat pel català. Si per raons d'oportunitat es creu que avui és millor un altre sistema (el de l'Institut modificat a fi de facilitar la lectura del valencià escrit), crec que seria convenient que, en acordar-vos a seguir tots tal o tal sistema, les solucions adoptades no es traduïssin en unes normes que es donessin a la publicitat, les quals vindrien a donar fixesa a una cosa que sols pot acceptar-se com a provisional [...]. No sé dir-vos sinó que heu de procurar allunyar-vos tan poc com sigui possible del sistema de l'Institut. No us en separeu mai capriciosament.» El toc d'atenció que hi feia mestre Fabra l'any 1930 sembla que no ha perdut ni gota de la seua vigència, especialment en els moments actuals, en què resta enlaire la creació —prevista per una llei curiosa— d'una Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Certament, la veneració que sentia el mestre de Benassal per Pompeu Fabra era absoluta i, doncs, s'identificava sense reserves amb qualsevol opinió que aquest manifestés, si més no, pel que

fa a les qüestions al voltant de la llengua. L'any 1929 feia bandera del seu fabrisme mitjançant la coneguda consigna:¹²

I remarquem cada dia: l'extensió i la unitat de la llengua.

I practiquem cada dia: les Normes gramaticals de Mestre

Fabra.

Aquesta sintonia és fàcil d'entendre que es consolidaria a partir del que fou, potser, el primer encontre personal entre Carles Salvador i Pompeu Fabra, el qual va esdevenir-se a Barcelona, l'estiu de 1932, amb motiu de l'Escola d'Estiu. El mestre de Benassal hi assistia acompanyat d'Enric Soler i Godes, i l'experiència va haver de ser determinant per dur a terme, exactament un any més tard, la Colònia Escolar de Sant Pau d'Albocàsser. Siga com siga, el tercer viatge de Fabra a València, l'any 1935, «serví, així mateix, per reforçar les relacions entre Fabra i Carles Salvador» (Ferrando, 2000, p. 141).

En aquesta faceta cabdal de la personalitat de Carles Salvador —la del seu fabrisme irreductible— hi va insistir força, per exemple, V. Andrés Estellés (1973, p. 8-9), tot fent servir, amb referència a la militància idiomàtica salvadoriana, metàfores al·lusives a la tasca proselitista, com «catequesi» i «apostatat»: «Va fer molts sermons, insistint en la lliçó catalana de Pompeu Fabra [...]. Fou, entre els mestres valencians, el mestre per antonomàsia. I, com Pompeu Fabra al Principat, fou, en versió valenciana, el Mestre.»

En una altra oportunitat, en mirar (Pitarch, 1994) de traçar el perfil fabrista de Carles Salvador, vaig assegurar que «la seua activitat, intel·lectual i cívica, anava a concentrar-se en l'adaptació i reproducció, dins el context valencià, de l'obra fabriana» (Pitarch, 1994, p. 39). Així, doncs, puc estalviar-me ara de bona part de les consideracions que aleshores hi deixava anotades i, si de cas, afegiré algun aspecte que ens pugui il·lustrar les relacions que s'establiren entre els dos grans gramàtics, el de Gràcia i el fill adoptiu de Benassal, i que tan productives van resultar dins el panorama cultural valencià.

12. C. SALVADOR (1973), p. 34.

Al mateix temps que esdevenia el divulgador més acreditat al País Valencià de la doctrina fabriana, Carles Salvador va començar a col·laborar, de Benassal estant, amb l'IEC i, en concret, en els treballs de preparació del *Diccionari* Fabra, de la mateixa manera que col·laborava en el *Diccionari* Alcover-Moll. El cas és que el gran fabrista valencià, si bé no assolí l'honor de ser membre de l'Institut d'Estudis Catalans, acabà investit d'un càrrec que, en certa mesura, s'hi podia considerar homòleg, el de membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Valencians (IEV, creat l'any 1937), Secció que havia estat creada damunt el clixé de l'IEC. Carles Salvador ben aviat tingué l'oportunitat de visitar la seu de l'IEC, precisament en una visita oficial de l'IEV, del qual era secretari general, durant el viatge que féu a Barcelona l'abril del 1937. No cal dir que l'ocasió fou propícia per intensificar les seues relacions amb P. Fabra —que hi va rebre amb entusiasme la delegació valenciana—, relacions que continuarien, ara a València, el juliol d'aquell mateix any, amb ocasió de la participació activa de tots dos en el Segon Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura,¹³ dins el qual i en una sessió justament presidida pel seny ordenador del català, l'intel·lectual valencià «llegí, en llengua catalana, un memorable al·legat a favor de les cultures nacionals d'àmbit reduït» (Ferrando, 2000, p. 141-143).

L'ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA VALENCIANA

Sens dubte, semblaria ben oportú de traçar ara algun apunt al voltant de la faceta de pedagog, la qual constituí un dels trets distintius de la rica personalitat del mestre de Benassal (Simbor, 1984, p. 31-34; 2000, p. 81-172, i Quixal San-Abdon, 1994). I a fe que la tal oportunitat estaria prou justificada pel fet que el món de

13. Vegeu L. M. SCHNEIDER, *II Congreso internacional de escritores para la defensa de la cultura (Valencia-Madrid-Barcelona-París, 1937)*, València, Generalitat Valenciana, 1987, vol. I, p. 58-59, 147, 154; vol. III (ed. M. Aznar - L. M. Schneider), p. 177-180.

l'educació es troba en una cruïlla històrica, marcada per factors com la crisi educativa i les temptacions de privatitzar el sistema. Tot i això, hem de deixar de banda aquest tema apassionant i, en contrapartida, ens limitarem a fer indicacions puntuals sobre l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana i sobre el paper clau que hi exercí Carles Salvador. Al capdavant, com a teló de fons de l'entitat, durant la primera etapa hi hagué la referència inexcusable de Benassal.

És ben sabut que l'Associació representava un dels nombrosos intents que el jove nacionalisme valencià feia d'aclimatar ací experiències que al Principat de Catalunya es manifestaven engrescadores. Recordem que l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana¹⁴ havia estat fundada a Barcelona, l'any 1889,¹⁵ amb l'objectiu d'organitzar l'ensenyament, i que assolí una dinàmica admirable a partir del 1914. Coneixedor d'aquesta experiència, Carles Salvador es lliurà amb totes les forces a adaptar-la a les condicions de la societat valenciana, i en aquest sentit publicà l'any 1921, a València, el fulletó programa que incloïa el seu «Tríptico Escolar Nacionalista» en versió catalana (Simbor, 2000, p. 133-145) i que adobava el sòl de la futura entitat, *Pro Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*, la qual concebia com un ambiciós projecte social dedicat a la renovació profunda del sistema educatiu i, en concret, com una xarxa cívica amb funcions supletives del conjunt de serveis lingüístics que els poders públics tenien desatesos, com ara, la dotació de materials en català a escoles i institucions culturals i la promoció del conreu de l'idioma mitjançant iniciatives disperses. Al capdavant, la creació de l'entitat la considerava una necessitat peremptòria:

[...] ara mateix deu quedar constituïda perquè ben

14. Vegeu L. DURAN (2000), «La Protectora de l'Ensenyança Catalana i el foment de les escoles catalanes (1914-1923)», *Afers*, núm. 37, p. 671-691.

15. El Primer Congrés Internacional de la llengua catalana aprovà l'esmena Riba de «fundar una Associació intitulada 'Foment de la llengua catalana'» (*Primer Congrés Internacional...*, p. 691-692).

prompte rendixca els fruits dimanants de llur actuació i creiem que deixar passar més temps sense veure-la actuar és suïcida.

En conseqüència, l'any 1922 posava els fonaments de l'Associació Protectora mitjançant la institució a Benassal de l'«Oficina d'Acció», que dirigia el mestre personalment, però que fou de vida efímera a causa de la dictadura de Primo de Rivera. De fet, així que fou recuperat el clima democràtic, Carles Salvador tornava al vell somni de la Protectora. Com a solució d'urgència, l'any 1932 s'adreçava als valencians residents al Principat —i als catalans fills de valencians— a través de l'article «Ja sou, valencià, de la Protectora?», aparegut a *La Publicitat* de Barcelona, tot urgint-los que, ciutadans que habiten al nord de la Sénia, «un petit riu», «un accident ens separa, però sense profunditat ni importància. La terra a un costat i a l'altre del riu és la mateixa», no s'obliden del País Valencià. La consigna, doncs, que els adreçava era la militància en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, mentre ací baix hom treballava per ressuscitar la vella Protectora Valenciana:¹⁶

Ingresseu en els rengles de la Protectora. Formeu un nucli compacte de valencians i creeu la Delegació valenciana. Amb les vostres quotes ajudareu la Protectora a estendre la seua actuació per terres valencianes.

El cas fou que la fundació definitiva de la Protectora Valenciana hauria d'esperar fins al 1934, quan Carles Salvador regresava, per imperatius de salut,¹⁷ a València, i dissortadament també fou efímera l'existència de l'entitat, ben aviat estroçada per la Guerra Civil. D'aquell any data un fulletó de butxaca, imprès en

16. V. SIMBOR (2000), p. 153-154.

17. La carta que C. Salvador adreçava, de Benassal estant, al seu amic A. Pizcueta, el 29 de març de 1933, començava amb els termes següents: «Amic Pizcueta: M'alço del llit per correspondre la vostra lletra. (Uns dies de reuma i encara sóc tot dolorit).»

vint-i-quatrè, de vuit pàgines, intitulat *La llengua*¹⁸ i redactat en l'estil clàssic d'un catecisme, estructurat damunt l'esquema de preguntes i respostes breus, una mena de diàleg que es clou amb la incorporació d'«Els deu manaments que ha d'observar tot valencià que es diga amant de la seua llengua». Fet i fet, el vademècum és una modesta delícia que va circular anònim, però que, en qualsevol cas, reproduïa la mentalitat al voltant de la llengua que havia guiat Carles Salvador tot al llarg de la seua vida.

BENASSAL: LA DIMENSIÓ VALENCIANISTA

Vaig descobrir Benassal un 29 de juny, festa de Sant Pere i Sant Pau, del 1971, ara fa, doncs, trenta anys. Que pot endevinar algú dels presents el motiu d'aquella primera visita? Hi acudia formant part d'una comitiva de valencianistes, encapçalats pel patronat de la Fundació Huguet, de Castelló de la Plana, a inaugurar el monument a Carles Salvador,¹⁹ que acabava d'ésser bastit al bell mig de la vostra vila com a homenatge als vint anys d'activisme dels «Cursos de Llengua Valenciana de Lo Rat Penat». D'aleshores ençà hi he retornat sovint, gairebé sempre atret per l'obra i els records vius que conserveu de Carles Salvador. Ara no podria recordar quants viatges he fet a casa de Sofia —la gran absent en aquesta circumstància— i Enric... N'hi haurà prou, com una nova mostra, que esmente l'homenatge patriòtic que la Unitat del Poble Valencià vam retre al mestre, en el centenari del seu naixement, el dia 21 de novembre de 1993. Definitivament, Benassal se m'ha fet indestruïble de la figura de Carles Salvador. Fóra legítim de pretendre generalitzar aquesta vivència personal?

107

18. Edicions El País Valencià, València, 1934. A la contracoberta hi ha la consigna següent: «Valencià: Si eres amant de la teua llengua, fes-te soci de la ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA VALENCIANA. Poeta Quintana, 7. VALÈNCIA».

19. Amb aquella avinentesa fou publicat un fulletó, intitulat *Homenatge a Carles Salvador i Gimeno. Gramàtic, poeta i escriptor*, que conté «Notes biogràfiques» i els poemes «Cavines», «Oh, mar!» i «Veles».

En sentit absolut, és clar que no. Ara: tampoc no hauréu de tenir cap dubte que, al si dels cercles de la cultura catalana i, d'una manera especial, del valencianisme, la identificació de Benassal amb Carles Salvador constitueix una constant inequívoca. I en la mesura que la vasta personalitat del mestre, poeta, gramàtic i patriota ha esdevingut decisiva en la història valenciana del segle XX, cal considerar la conjunció Benassal - Carles Salvador com un binomi clau dins la nostra societat contemporània. M'agradaria que ens adonéssim de la transcendència del que acabo d'enunciar, que no és pas cap judici gratuït. Convé, per damunt de qualsevol altra consideració, que tinguem la lucidesa necessària per extraure'n les conseqüències oportunes.

Permeteu-me que insistisca, encara, que foren proverbials l'entusiasme i la identificació que fluïren entre aquesta vila i el seu fill adoptiu. En deixava un testimoniatge nostàlgic el poeta al *Cant i encant de Benassal* —que publicava a València l'any 1945—, mitjançant aquests versos d'«El Benassal antic»:

Benassal dels meus amors,
qui t'ha vist i qui te veu!,

i sobretot mitjançant el tercet de cloenda del sonet «Benassal», del mateix poemari:

I això has estat per mi: dolça paraula,
abraç vital, esguard amorosívol
i aquell rebrot etern de l'esperança.

Per la seua banda, la vila —que conservava els valors morals i civils que defineixen una societat sòlidament estructurada i, doncs, conreadora fidel d'una llengua robusta— brindava al seu veí més il·lustre un panorama cívic que li obria perspectives noves davant el món. Ho constatava V. Andrés Estellés (1973, p. 8), en assegurar que a Carles Salvador, «a Benassal estant, se li havien fet clares moltes coses».

Fet i fet, Benassal esdevenia als ulls del mestre la pauta en-

tranyable de convivència humana i, per descomptat, un model a exhibir davant la societat valenciana. Des d'un tal supòsit, bé podem imaginar que Carles Salvador projectaria els valors benassalencs damunt Castelló —en sentit literal, «les nostres terres» septentrionals—, la qual esdevindria, doncs, la metonímia de Benassal, en la coneguda glosa «Castelló, la major», escrita l'any 1922:²⁰

En l'escala revalencianitzadora de les nostres terres [...] primer Castelló, després València, després Alacant.
La forta, la banal, la dormida.

Efectivament, és el nord del país —que, per a Carles Salvador, no podia disposar d'una altra exemplificació més nítida que Benassal— que «representa la Pàtria», la «imatge que cal reproduir» arreu de la societat valenciana. Fet i fet, vida i obra salvadorianes van conjuminar-se per elevar Benassal a la categoria de vila emblemàtica al si del valencianisme. Heus ací un valor afegit amb què compta el vostre municipi i que no hauríeu de menystenir.

Per fortuna, Benassal manté una dinàmica socioeconòmica notòria, una capacitat expansiva que la fa projectar-se cap enfora. La referència, posem per cas, als recursos que us forneix la Font d'en Segures pot resultar gairebé tòpica. Per cert, permeteu-me l'incís de recordar que fou justament al balneari on el nostre mestre poeta organitzà, a la darrerria de la seua estada a Benassal, uns jocs florals. Què pretenc insinuar-vos amb aquesta al·lusió, que recupereu aquella mena de certamen poètic? Tampoc no cal; no és pas això. Els esmento simplement com a testimoniatge d'una certa vitalitat cultural, amb la corresponent projecció exterior, que fou capaç d'exhibir el poble en un moment donat. Ara: per damunt d'aquesta mena d'episodis, no hem de perdre de vista el fil conductor que enllaça els recursos humans que us han de fer continuar com a poble pròsper. Sens dubte, de recursos en teniu i alguns en exclusiva: vet ací la qüestió que vull remarcar. Faig al·lusió, és clar, al llegat —als llegats, tant el material com el moral—

109

20. V. SIMBOR (2000), p. 65.

de Carles Salvador, del qual només vosaltres, Benassal i ningú més, sou dipositaris, això és, el conserveu en exclusiva. Tal com jo el veig ara mateix, no es tracta només que us hi mantingueu lleials —que el conserveu amb dignitat— sinó que sapigueu mostrar-vos a l'altura de les circumstàncies; vull dir, que el gestioneu d'acord amb les necessitats i les exigències que plantegen els temps actuals. Aquest és un llegat (el salvadorià, hi insisteixo, al qual podem afegir, de grat, el de mossèn Garcia Girona) que mereix d'ésser mantingut viu, cosa que implica de fer-lo interactiu amb els segments socials encuriósits per la nostra cultura. Vet ací una alternativa que es mostra força més engrescadora que no pas la de conservar oculta entre urnes i prestatgeries fredes l'herència que us ha deixat el gran benassalenc d'adopció. A propòsit!, demà mateix l'Ajuntament inaugura el Centre Cultural Carles Salvador, un projecte ambiciós i admirable, que abraça, entre d'altres, la creació de l'aula museu i altres dependències de caire cultural i didàctic. L'acte potser no excedirà la simple ritualitat dels gestos simbòlics. I tanmateix crec que bé podem considerar-lo un pas clau en la direcció que acabo d'insinuar. Intuïsc que a l'aula museu que projecteu hi ha un potencial de dinamització social —a nivell cultural i, per extensió, també a nivell econòmic, extensiva al conjunt del municipi— que heu de rendibilitzar. Per descomptat, avalen l'opció de potenciar la rendibilitat de l'aula museu raons no solament de caire cultural, o patriòtic, sinó fins i tot d'estricta benefici econòmic; si ho preferiu, de clar egoisme municipal, ben legítim, no cal dir-ho.

Us ho ben asseguro: qualsevol poble del país us enveja el privilegi d'haver estat la vila marcada pel pas de Carles Salvador i alhora la dipositària del seu llegat. Són al vostre abast els elements immillorables per bastir una estructura museística²¹ apta per exhibir en condicions òptimes l'obra salvadoriana des d'uns paràmetres de modernitat, atractius i didàctics. Una aula museu interactiva que mostrés, amb tècniques suggeridores, el funcionament de

21. «Poble de Museus i Biblioteques és poble que avança», proclamava el mestre en la glosa «Museu i biblioteca» (Simbor, 2000, p. 132).

les escoles valencianes a l'època de la República i del franquisme, que fos capaç de representar-nos com era la vida a les aules on treballava Carles Salvador i, alhora, com era l'escola model que ell reivindicava, una aula museu que il·lustrés aquell projecte colossal de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana —que tingué precisament en aquesta vila l'Oficina d'Acció originària—, i que alhora projectés la «ruta didàctica Carles Salvador» dins la qual hi hauria, per exemple, la recuperació de Sant Pau d'Albocàsser, que hauria d'allotjar una aula dedicada a il·lustrar aquella experiència avantguardista que foren les Colònies Escolars d'Estiu, etc.; una aula museu d'aquestes característiques fóra, amb tota garantia, un centre d'atracció poderosa que gravitaria sobre tota la xarxa escolar no solament de les comarques veïnes sinó del conjunt del país. Vet ací una iniciativa de turisme de qualitat, cultural i escolar, que se us brinda, als veïns i veïnes de Benassal, amb els millors trufos a la mà.

Dins aquest projecte, viable i engrescador, interpreto que el monument a Carles Salvador —un privilegi que distingeix Benassal enmig de la societat valenciana— bé podem considerar-lo símbol emblemàtic del vostre poble, la vostra marca d'identitat ciutadana i garantia de qualitat. Sens dubte, amb la seua trentena d'anys ha esdevingut un element inseparable del vostre paisatge urbà. El monument, d'altra banda, ens duu el record —ho esmentava adés— de la institució dels cursos de Lo Rat Penat, dels quals enguany commemorarem el cinquantè aniversari, tot reivindicant-ne la paternitat de Carles Salvador. I posats a rememorar, enguany fa també cinquanta anys que el nostre poeta aconseguí el premi València de Literatura, i cinquanta de la publicació de la seua *Gramàtica valenciana*,²² el text gramatical que ha estat més reeditat en tota la història del llibre valencià.

Acabo. En adduir aquestes referències commemoratives, goso proposar que l'acte, al qual hem estat convocats per l'IEC, l'Excel·lentíssima Diputació i el Magnífic Ajuntament, constituïska

22. C. SALVADOR (1951). *Gramàtica valenciana. Amb exercicis pràctics*. València: Lletres Valencianes.

un modest homenatge, compartit per aquestes institucions i els assistents, al gran benassalenc que fou Carles Salvador, la vida exemplar del qual va aportar a Benassal la dimensió de vila emblemàtica dins el País Valencià contemporani.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDRÉS ESTELLÉS, V. (1973). «Carles Salvador». *4 elogis i 4 cues, per Carles Salvador*. València: Gorg, Els Quaderns, núm. 2, p. 5-10.
- BARREDA I EDO, P.-E. (1986). «Mossén Joaquim Garcia Girona, benassalenc il·lustre». A: *Programa de Festes*. N'hi ha reproducció a *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*, vol. II, p. 645-649. Benassal: Ajuntament, 1999.
- FERRANDO, A. (1988). «Presència valenciana al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana». *Caplletra*, núm. 4, p. 167-178.
- (2000). «Fabra i el País Valencià». A: ARGENTER, J. J. [ed.]. *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 121-157.
- GIMENO BETÍ, L. (1996). «Mossèn Joaquim Garcia Girona i la recerca lingüística valenciana de començaments de segle». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LXXII, p. 431-456.
- (1998a). «Joaquim Garcia Girona: iniciador de la dialectologia a les terres valencianes septentrionals». *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, p. 238-312.
- (1998b). *De lexicografia valenciana. (Estudi del Vocabulari del Maestrat, de Joaquim Garcia Girona)*. València-Barcelona: IIFV-PAM.
- PERAIRE I IBÁÑEZ, J. (1991). «*Seidia*: Història i èpica». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LXVII, p. 327-371.
- (1999). «Fraseologia i construcció del discurs en la narrativa de Garcia Girona». *Benassal. Recull bibliogràfic de textos*. Benassal: Ajuntament, vol. III, p. 409-424.
- PÉREZ I MORACÓN (1994). «Carles Salvador i la reivindicació de l'ús social de la llengua catalana». *Caplletra*, núm. 16, p. 225-237.
- PÉREZ, O.; PARÍS, R. (2000). «Mn. Joaquim Garcia i Girona o la labor del solitari». *Joaquim Garcia Girona. Seidia. Poema valencià del principi de la reconquesta*. València: Saó, p. IX-LXVII.
- PÉREZ SILVESTRE, O. (1996a). «Un regatxol que baixa del Maes-

- trat. El *Vocabulari* de Mn. Joaquim Garcia Girona (1922)». *Pas-sadís*, núm. 17, p. 77-106.
- (1996b). «Fidelitat lingüística del clergat valencià. Diòcesi de Tortosa, anys vint». *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, p. 335-346.
- PITARCH, V. (1994). «Carles Salvador, l'autoritat gramatical». *Caplletra*, núm. 16, p. 33-48.
- QUIXAL SAN-ABDON, J. M. «L'aspecte pedagògic de Carles Salvador». *Caplletra*, núm. 16, p. 239-247.
- RAMOS I ALFAJARÍN, J. R. (1988). «El valencianisme a Castelló en el segon decenni del segle XX». *Caplletra*, núm. 5, p. 99-108.
- (1989). *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)*. Castelló de la Plana: Diputació, p. 141-145.
- SALVADOR, C. (1973). *4 elogis i 4 cues*. València: Gorg, Els Quaderns, núm. 2, p. 34.
- SIMBOR, V. (1983). *Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva*. València: Diputació Provincial.
- (1984). «Carles Salvador i l'ensenyança del català al País Valencià». A: MONÉS, J.; SOLÀ, P. [ed.]. *Actes de les 5enes. jornades d'història de l'educació als Països Catalans (Vic, del 31 de març al 2 d'abril de 1982)*, vol. II, *Llengua i educació en una perspectiva històrica*. Vic: Eumo, p. 293-307.
- (2000). *Carles Salvador. Papers de premsa*. València: Institució Alfons el Magnànim.

HOMENATGE A

ARCADI GARCIA

POBLE, COMARCA, PAÍS:

ELS CERCLES DE LA CONSCIÈNCIA

A CÀRREC DE JOAN-F. MIRA I CASTERÀ,

MEMBRE DE LA SECCIÓ

DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

ESBÓS BIOGRÀFIC

A CÀRREC DE JOSEP VICENT FONT I TEN

Intentaré, en aquesta conferència en honor i memòria d'Arcadi Garcia, compartir alguna reflexió, més aviat reflexió aplicada que no pas especulació teòrica (i aplicada a fets de sobres coneguts pels lectors), sobre els mecanismes que solen dirigir la formació de la consciència de posseir un nom comú i ser entre tots alguna cosa rellevant: d'allò que en diem, per tant, «consciència d'identitat». La qual, en definitiva, no és cap atribut transcendent, sinó allò que una col·lectivitat veu, creu o pensa que és; posem per cas un poble, una ciutat, un país, una nació; és a dir, algun àmbit d'identificació-definició col·lectiva, associat a un cercle o delimitació territorial, en què es troba o es percep ella mateixa. I hem de recordar d'entrada, tot i que segurament no caldria repetir-ho, que els mecanismes productors i definidors d'aquests àmbits o cercles no són ni genètics ni místics, sinó que són sempre i necessàriament mecanismes socials i culturals (de la genètica encara en sabem poc, i la mística és en últim extrem part de la cultura), condicionats per la comunicació entre persones i grups, i potenciats o afeblits segons l'ús que en fa el poder, o el que històricament n'ha fet. I «poder» vol dir sempre, en última instància i recurs, poder polític. Perquè la delimitació de la pertinença és un fet necessari i universal a l'hora de situar els individus d'una col·lectivitat, i la col·lectivitat sencera (qualsevol que siga el seu «volum», dimensió o extensió), davant de la realitat que els envolta: la realitat física o geogràfica, l'econòmica, política, cultural, lingüística, històrica, etc. Però aquesta pertinença, si bé és en efecte una necessitat universal d'una «espècie social» (i una espècie amb llenguatge i amb «cultura») com la humana, no sempre, ni de bon tros, és una pertinença definida per límits visibles, que es capten o assumeixen de manera «natural»: com una illa o una ciutat emmurallada, per exemple. Més aviat és producte de tot un procés de fixació, sovint variable i ambigua, d'aquests mateixos límits. Un procés que, per definició, és un procés social, és a dir, un procés històric; de cap manera un procés «natural»: ningú no és naturalment res, excepte fill de son pare i de sa mare.

I en aquest procés de definició de límits cal tenir present que els àmbits no solament poden ser concèntrics sinó que generalment ho són —a pesar dels solapaments i superposicions—; i

que com més extens i extern és el cercle de referència, més hi actuen, per força, les «manipulacions» simbòliques de tota mena. És a dir, de l'esfera de percepció immediata (la comunitat local, per exemple) fins a la percepció de les fronteres d'una nació o d'un estat (el «país», en el sentit més dur i universal del mot), entren en joc mecanismes de tot tipus que necessàriament en condicionen la potència i l'eficàcia: memòria col·lectiva, xarxes de relació social, intensitat i àmbits de comunicació, ús d'emblemes i de símbols, incidència de l'Administració pública, projeccions ideològiques, acció de les forces polítiques, etc. Si això que en diem la «identitat de grup» és d'una manera o d'una altra una condició necessària de la vida en societat, la satisfacció d'aquesta necessitat i el compliment d'aquesta condició no són mai fenòmens innocents, espontanis i descarregats de tota connotació d'artifici, ideologia o manipulació: no són mai, cal insistir-hi, d'ordre natural. Cap societat humana no pensa ni coneix per pura intuïció que els seus límits més rellevants i significatius —aquells que de manera més bàsica i decisiva marquen el cercle més o menys màgic entre interior i exterior, «ells» i «nosaltres»— són aquests o aquells, arriben fins ací o fins allà, i tenen aquesta forma o aquella altra. Tal coneixement és sempre un reconeixement, i tal valoració —la valoració de la rellevància dels límits— és sempre resultat d'una persuasió.

117

POBLE, COMARCA I PAÍS, PER EXEMPLE

L'estat modern, com els historiadors saben més bé que ningú —i Arcadi Garcia ho hauria entès molt bé—, és una de les maquinàries de «producció de consciència» més potents que les societats humanes han inventat mai. I no és excessiu afirmar que un dels paradigmes d'aquesta maquinària és un estat considerat, al seu torn, paradigma d'estructura modernitzadora, burgesa, liberal, i fundada sobre la igualtat formal dels ciutadans. M'estic referint, no cal dir-ho, a l'estat sorgit de la Revolució Francesa i de la seua concreció napoleònica. En aquest model d'estat (i «estat model» de tan extensa i permanent influència), els espais d'identitat més o

menys nominal i més o menys històrica —considerats, a tort o a dret com supervivències feudals o en tot cas «antigues»— havien de desaparèixer en benefici d'un sol àmbit compartit, únic rellevant, únic sagrat i únic mereixedor d'una promoció pública de la lleialtat dels ciutadans: l'àmbit del mateix estat. Els mecanismes per assolir tal resultat eren múltiples (himnes i banderes, exèrcit i rituals, legions d'honor, guerres patriòtiques, destrucció metòdica de les llengües no franceses de França: «Sur la necessité d'anéantir les patois», cèlebre discurs de l'*abbé* Gregoire, etc.; coses ben conegudes i abundantment imitades), però ací m'interessa destacar-ne un: l'organització del territori en termes purament administratius i arbitraris, de tal manera que ni el nom de les subdivisions ni cap altre signe distintiu no tingués la mínima força identificadora ni la mínima capacitat per servir de base a cap percepció de pertinença col·lectiva diferent de la de l'estat. Vull dir que, en la divisió territorial «antiga» era normal i fàcil dir-se, i reconèixer-se, bretó, provençal o alsacià, mentre que en la «moderna» resultava del tot impracticable autoassignar-se com a gentilici el nom d'un riu —o dos— o de qualsevol altre accident geogràfic amb el qual quedaren batejats els departaments: qui podria dir-se (i per tant «ser») «Lot-et-Garonnais», «Seine-maritimes», «Pyrenée-orientals» o res semblant? Si aquests nous espais territorials, doncs, no tenen cap potència com a productors d'alguna identitat, i si els antics espais històrics —o en alguns casos etnoculturals o etnohistòrics— no tenen contingut real, ni reconeixement polític, ni tan sols representació gràfica en els mapes, és obvi que els límits i el territori de l'estat són els únics visibles, rellevants, realment existents i portadors de la sola identitat (l'única «essència») efectivament reconeguda: la francesa. Per construir l'Estat —dit «la República»— calia destruir els països. Aquest és el paradigma, i no val la pena insistir-hi. Encara ara, quan comença a funcionar una molt tímida «regionalització», la tradició d'aquesta mena de noms amb més geografia que història és present en regions com Midi-Pyrenées, Nord-Pas-de-Calais o Provence-Alpes-Côte d'Azur. Com si Castella-Lleó es diguera «Duero y Meseta», o Andalusia oriental «Penibética-Costa del Sol».

Curiosament, el «model francès», en ser importat al Regne d'Espanya durant el segon terç del segle XIX, tingué ràpidament uns resultats ben particulars: al contrari que en el seu lloc d'origen, ací els nous espais administratius ben aviat van produir la difusió de nous gentilicis de potència molt considerable. Potser perquè els noms no es basaren en una terminologia orogràfica o fluvial —aquest era, per cert, el projecte entusiasta d'alguns diputats de les Corts de Cadis— sinó, en general en el nom de la ciutat designada capital de província. Excepte, precisament, en els territoris reconeguts com a «forals», és a dir, amb límits propis «històrics»: Àlaba, Guipúscoa, Biscaia i Navarra. I és admirable la rapidesa amb què la gent de fora d'aquestes ciutats-capital comença a aplicar-se'n el gentilici com a nom comú del nou territori administratiu: cap veí de Balaguer no era lleidatà ni cap veí de la Vall d'Uixó castellonenc, posem per cas, abans del 1835 o 1840; després, en poques dècades, ja ho eren —és a dir, se'n deien i s'hi reconeixien— amb una considerable «naturalitat». Més sorprenent encara, i prova de la inqüestionable eficàcia del model, és el fet que «lleidatà», «alacantí», etc., continuen posseint una potència d'identitat territorial comparable a la que tenien fa cent anys o cinquanta. Fins i tot, en el cas de les províncies catalanes, a pesar del fet que la seua realitat, o més aviat la seua rellevància identificadora, ha estat àrduament combatuda pel catalanisme de tota època i espècie, regionalista, nacionalista, de dretes o d'esquerres: «província», en la ideologia, la terminologia i la pràctica del nacionalisme català (i del valencià, quan és alguna cosa més que folklore regional), sempre s'ha escrit entre cometes. Ara, en la terminologia oficial o oficiosa del catalanisme governant, crec que se'n diuen «demarcacions». Negar la validesa terminològica de la província és, en definitiva, negar-li el seu valor com a única mediació territorial entre el municipi i l'Estat, és a dir —amb una «dialèctica» sumària—, negar-la en qualitat de negació de l'espai d'identitat —català o valencià— que hom afirma i reivindica com a més valuós i rellevant enfront d'aquell definit per l'Estat. Per al catalanisme, històric, polític o ideològic, la província és un escàndol permanent. Entre altres coses, perquè demostra la potència formidable

d'allò que l'Estat (Espanya, en aquest cas) posseeix en abundància, i que els catalans han posseït, en els temps contemporanis, de manera tan efímera o tan escassa: la potència del poder, i que em siga excusada l'aparent redundància. En efecte, el poder polític, exercit en l'àmbit o territori provincial, dintre seu i a través seu, pot convertir aquest mateix àmbit en un espai de consciència comuna: en un «nom» i en un «ser». I no és debades, ni purament oportunista o circumstancial, que en la ideologia i el projecte del catalanisme la comarca haja tingut una presència permanent: com a mediació necessària entre el municipi i el país (el país és Catalunya, no Espanya), com a element bàsic per a una organització territorial interna alternativa a la imposada per l'Estat, i com a model de «petita identitat» en oposició al model provincial.

A Catalunya o al País Valencià, per tant, no és irrellevant la perspectiva territorial en què hom s'ha situat al llarg del darrer segle i mig, o se situa encara: el municipi és central, innegable i bàsic, però més enllà dels seus límits hom pot acceptar o no acceptar com a primer marc més ample i rellevant aquell que ens ha estat donat per la història recent —la província— o proposar-se l'afirmació i construcció d'un altre —la comarca— com a afirmació, ella mateixa, d'una manera d'entendre la construcció d'un espai de valor més alt encara: el país. Cal tenir present que el «nacionalisme», en el sentit més positiu (que és el sentit que als «catalanistes» o als «valencianistes nacionals» ens agrada aplicar-nos) pot ser definit com un moviment i una ideologia per modernitzar la pròpia societat en termes propis, i com una ètica d'alliberament i de responsabilitat: és així com ha estat molt àmpliament entès en aquest país des dels anys seixanta, i és per això que els «termes propis» són els que reben una connotació moralment i històricament positiva, no els termes imposats i no propis.

No cal dir que la província és, en aquest context, el «terme imposat» per excel·lència, aquell que suposa una identitat gens autèntica i sobrevinguda, que no resulta ni de factors geogràfics i naturals ni d'un territori definit per una història autoengendrada —per una història vista com a pròpia, no com a aliena—, ni per cap connotació cultural: la província apareix com un territori es-

trictament imposat per l'Estat, estrictament subordinat a l'administració i a l'interès de l'Estat i a l'ús i aplicació dels seus aparells de control de la vida dels súbdits, siga quina siga la «racionalitat» i els efectes positius o negatius d'aquest control. La història de les províncies, però, ja té més d'un segle i mig d'existència a l'Estat espanyol, i l'acció de l'Estat a través de la mateixa Administració provincial no ha passat debades. Per als valencians, especialment, es tracta d'una història de desintegració i divisió del territori històric, i per tant d'una història de fragmentació d'identitat. Una particular «qüestió de noms» —i especialment la coincidència del nom comú del territori valencià amb una de les tres províncies: la central i més gran— s'ha afegit ací poderosament a l'impacte dels espais administratius sobre la vida quotidiana. De tal manera que uns territoris al principi purament artificiosos i sense consistència han acabat per constituir àmbits d'identificació de potència gairebé decisiva. Fins al punt que, de vegades, la identificació amb l'espai provincial és més forta que —i eventualment antagonica amb— la que determina el territori històric comú: «ser alacantí», posem per cas, per a una part de la població d'aquella província, ha esdevingut més rellevant i substantiu que «ser valencià».

És un procés que expressa, als efectes de la reflexió que ací ens interessa, el fet que la construcció de la identitat, de qualsevol àmbit i dimensió, no és de cap manera un fenomen «natural», innocent i espontani, sinó que respon a mecanismes històrics perfectament analitzables. I aquest mecanisme de construcció d'«identitats provincials» en seria un exemple perfecte, digne d'un estudi que segurament els historiadors o els antropòlegs encara no li hem dedicat.

ENTRE EL «SER» I LA CONSCIÈNCIA

«Ser» d'ací o d'allà, d'aquesta localitat, o comarca, o província o nació, o de qualsevol altre àmbit, no és, doncs, una condició natural dels individus, excepte en el sentit més irrellevant de la paraula «ser». Hom pot haver nascut ací o allà, o residir en tal lloc o tal al-

tre, sense que això signifiqui cap cosa especialment valuosa per a la seua vida personal o social. En primer lloc, perquè l'àmbit mateix de la pertinença —és a dir, l'espai o els límits on situem el valor del «ser»— no té per ell mateix una definició natural, ni tan sols en el cas més aparentment immediat i indubtable: no és la «naturalesa» la que ha definit els límits d'un municipi o d'un barri, per exemple, sinó un procés històric que en definitiva és tan arbitrari com qualsevol altre. Més d'una gran ciutat té, al seu si, aquest conflicte d'identitats per supressió i superposició de límits: qui era només de Gràcia o de Russafa, «ara» és també de Barcelona o de València, i de vegades no està clar què és més important. Com no està clar què és més determinant, si ser del Bronx o de Harlem, o de Nova York. No sé si els sociòlegs donen importància a aquests «detalls»: els polítics intel·ligents, sí; i els demagogs, també. Els límits de qualsevol espai d'identitat, doncs, per immediat i pròxim que siga, podrien ser sempre uns altres, més amplis o més estrets, arribar fins a tal fita o tal altra, i allà es trobaria també el límit del nostre «ser» definit per aquests límits. Ara bé, amb la condició que es tracte de límits importants i amb una càrrega representativa: d'un àmbit carregat de valor definitori. Altrament, ni l'espai de naixement o residència ni els límits que el defineixen no tenen cap valor significatiu a efectes de «ser» una cosa o una altra. Perquè aquest ser no està en els fets, en el territori mateix, sinó en la consciència que se'n té: és a dir, en saber que aquest és el nostre lloc, aquest és l'àmbit que ens defineix com el que som —afegint, quan correspon, el gentilici corresponent a la identitat individual—, i que això que som és important.

I, com sabem que som això, si no és per un procés de construcció d'una imatge i d'una representació mental, d'adscripció al grup definit per un nom, i d'adhesió a totes les connotacions que el mateix nom representa? En definitiva, l'individu no és res plural, no «és» res per damunt de la pròpia singularitat, si no li ensenyen d'alguna manera què és. I «ensenyar» ací vol dir transmetre la definició i denominació del grup, l'espai i els trets que el defineixen, i simultàniament o successivament assignar la pertinença corresponent i produir l'adhesió dels individus. Perquè la percepció d'a-

questa pertinença, com la dels límits significatius de l'espai d'adscripció, no és un procés espontani i dirigit des de dins (des d'una impossible intimitat autònoma de la consciència), sinó un procés pautat i regulat, i dirigit des de fora: pels pares o parents, pels veïns o conciutadans, i en últim terme per qui té poder per ordenar aquesta direcció. Un poder cultural, o social o polític, que sovint, quant a l'ús i els efectes, són tots tres una mateixa cosa, manifestació trinitària d'una única substància, una mateixa línia i expressió de poder.

En qualsevol cas, siga quin siga el poder definidor que actue amb més eficàcia, aquesta eficàcia es fonamenta en el fet, recordat al principi, que la delimitació de la pertinença és una de les poques necessitats universals de totes les cultures i societats humanes: els individus necessiten ser alguna cosa, formar part d'algun àmbit que els defineix com a membres d'un grup, i fins i tot, salvada alguna molt rara excepció, com a membres d'un grup territorial. Parlar d'identitat, per tant, no és una moda ni un subproducte dels nacionalismes i regionalismes més o menys «ètnics», tant si aquests fenòmens es valoren positivament com si no. De fet, sembla com si el mateix concepte d'identitat fóra, per a alguns sectors d'opinió suposadament «universalistes», una idea perillosa: com si qualsevol identitat col·lectiva o de grup (territorial, cultural, «ètnica» o de «poble», històrica, «nacionalitària»..., qualsevol que no corresponga a la definida pel sempre liberal, modern i progressista espai d'un estat constituït) fóra un invent artificios i pervers destinat sobretot al tancament i a l'enfrontament, i fins i tot a negar la humanitat bàsica dels individus. Pensar això és tant com ignorar que l'arrel bàsica de la identitat radica en aquella necessitat universal de pertinença: és ignorar que tothom, a tot arreu, necessita alguna mediació entre la seua pròpia singularitat i la universalitat de l'espècie. Fet i fet, qui pot no ser res?, qui pot ser únicament ell mateix, un individu i prou? El solipsisme cultural i social és una impossibilitat humana (si bé es mira, és inhumà, perquè la nostra espècie no és «solitària» com els óssos, sinó «comunitària» com el conjunt dels primats), i en la pràctica no passa de constituir una fantasia de l'intel·lectual desencarnat que en la seua supèrbia es pensa ser au-

tosuficient en la pròpia individualitat... que per això mateix ell pensa superior i privilegiada, tant si n'és explícitament conscient com si no. Havent dit això, és una obvietat manifesta afirmar que, com que no podem no ser res, hem de ser alguna cosa: algun *id* que ens afirma i distingeix. Una obvietat que, tanmateix, calia deixar ben clara, com en altres punts d'aquest capítol: si alguna gent acceptara les realitats òbvies com allò que són —realitats, no obstacles per a interessades teories—, segurament viuríem més tranquils i ens respectaríem més els uns als altres. Parlar, doncs, dels continguts i espais de la *id*-entitat és parlar de l'entitat d'aquest *id* necessari: què és, com es defineix i es delimita, fins on arriba i en què consisteix, aquesta cosa —aquest *id*— que som? La identitat, per tant —a pesar d'estranyes i sospitoses campanyes de premsa que volen «desacreditar-la» i atribuir-li tots els mals, a la pobra realitat, com si fóra una ideologia o un partit polític enemic—, no és cosa de metafísics, místics o maniàtics perillosos: és l'efecte de la simple necessitat de ser alguna cosa en comú amb uns altres. El resultat de no ser óssos, sinó persones. I, en qualsevol cas, no és difícil constatar que aquells que, amb tan desinteressades i cosmopolites teories, combaten aparentment el concepte mateix d'identitat, gairebé sense excepció, el que estan buscant —amb més o menys capacitat de dissimulació— és combatre la «identitat» d'alguns altres..., que és tant com reforçar la pròpia. Sense reconèixer-ho expressament, que és la manera més eficaç d'aconseguir-ho: allò tan antic de «procurar el efecto sin que se note el cuidado».

Preguntar-se per l'entitat de l'*id* sembla un plantejament purament especulatiu, i tanmateix no ho és, sinó que té una realitat permanent, vital, i sovint decisiva per a la vida civil i política, per a la cultura i per a la mateixa posició i responsabilitat de l'individu dins de la pròpia societat. Tornant al cas que conec millor i que em toca de més a prop: és o no és important saber quina és l'entitat, la definició, el valor i el contingut, del nostre «ser valencians» o del «ser catalans»? Són o no són decisives les posicions que es mantenen —en el nostre cas, de vegades conflictives— sobre aquest *id* particular? Influeixen o no aquestes posicions en les actituds personals i col·lectives sobre la vida pública, institucional,

cultural o política? No és cert que al País Valencià un determinat concepte de país (els termes mateixos de la seua definició, i els «continguts» o «entitat» d'aquesta definició) implica també unes certes actituds cíviques i fins i tot ètiques, una certa racionalitat i una certa responsabilitat? Al País Valencià, com a Catalunya, parlar d'identitat, i concebre-la o valorar-la d'una determinada manera, és parlar d'un projecte col·lectiu, i d'una manera d'entendre la pròpia participació en aquest projecte.

És igualment cert, d'altra banda, que els individus no són una sola cosa, i que ningú no es pot definir per tant amb una identitat unívoca, en un sol àmbit i en un sol sentit, i encara menys en un sentit únicament territorial. I com més complexa és la societat en què vivim —com és la nostra—, més extensa i complicada és la xarxa de relacions i de grups que en formen els nusos i les malles, és a dir, la xarxa dels individus que en formem part per adscripció i pels papers que hi tenim: més densa de relacions és la nostra variable posició i la nostra múltiple pertinença. I per a la pregunta «què ets?», sempre hi ha múltiples respostes possibles: estudiant, jubilat, cosí germà, membre de tal partit, professor, ecologista, valencià, catòlic, soci del Barça, europeu. Podem construir una identitat combinada i complexa, on molts dels àmbits de pertinença són perfectament compatibles i perfectament integrats en l'individu que els comparteix. La sociologia clàssica ha dedicat a aquest tema una bona part de les seues anàlisis. És evident, però, que de la mateixa manera que la pertinença no territorial és quasi indefinidament compatible, no s'esdevé la mateixa cosa amb la pertinença basada en el territori. Per raons tan elementals com que hom no pot haver nascut en diferents llocs, ni viure simultàniament i permanentment en diferents comunitats, ni formar part de grups amb diferents bases territorials que tinguen el mateix valor definidor. Tornant als casos de casa: algú pot considerar seues dos o tres poblacions diferents —el poble on ha nascut, la ciutat on viu, la població on té una caseta per passar-hi les vacances—, però molt difícilment podrà «ser» de tots tres llocs de la mateixa manera. I serà del tot impossible si, en comptes de «ser» de dos o tres pobles o ciutats, es tracta de «ser» de dos o tres països.

En primer lloc, el valor definidor d'un territori i de l'espai que emmarquen els seus límits significatius no és, com hem repetit prou, un fet o fenomen natural, sinó un dels resultats d'una història sovint accidentada i complexa. I aquest valor i aquests límits són, com la mateixa història que els ha format, el resultat d'un procés d'ordre polític, és a dir, de joc de poders sobre la societat i el seu espai físic. Llavors, l'individu no es representa el seu territori com un àmbit definidor de la identitat per una percepció directa, sinó per una mediació verbal, de representacions, de signes i de símbols que carreguen de sentit la realitat física dels límits. Quanta gent ha resseguit físicament, de manera personal i física, ni tan sols els límits —històrics, d'altra banda, i per tant sovint mudables i arbitraris— del seu propi municipi, per exemple? Però, sobretot, quin valor tenen unitats més extenses, i en primer lloc les fronteres d'un Estat, si no és el que han rebut a través d'un procés de construcció simbòlica, pel qual penetren en la consciència com a espai i marc d'una entitat compartida? Ací és, sobretot, on es veu amb claredat que com més poder hi ha darrere d'un espai així definit, més potència identificadora té en la pràctica —en la ment i en l'acció de la gent— aquest mateix espai. L'Estat, que es defineix ell mateix com a àmbit suprem de la identitat (sobirà vol dir això: per damunt de tots, suprem), presenta el seu propi territori com l'espai més poderós de la identificació, de la distinció o separació, i de la lleialtat. I el mateix Estat, a través de tots els mecanismes de què disposa, produeix i provoca l'adhesió i la fusió dels individus a l'interior d'aquest espai tan rigorosament dibuixat i definit. Per fer això, no cal que es tracte d'un Estat particularment «patriòtic» ni exaltat, ni excepcionalment mobilitzador o autoritari: en aquest camp, tots actuen de la mateixa manera, i per a tots és igual de «sagrada» i d'immutable la forma i la figura del territori «nacional» que l'Estat mateix ocupa i amb el qual es considera consubstancial (i ací sí que hi ha «metafísica» ben expressa i poderosa!). Des de la manera de projectar la història passada o la diplomàcia present, fins al valor simbòlic dels exèrcits, de les banderes o dels límits i els passos fronterers: per molt que desapareguen les duanes, la ratlla és sempre mística i sagrada.

El poderós procés de «crear identitat» actua, doncs, de to-

tes aquestes maneres i passa, sobretot, per l'educació escolar més clàssica: alguns dels lectors deuen recordar, sens dubte, aquella fotografia del primer dia d'escola, en la qual el xiquet es col·loca darrere d'una taula i davant d'un mapa d'Espanya, i queda així emmarcat per sempre en l'únic espai vertaderament important de pertinença que li havia estat assignat. La criatura arribava al col·legi a sis anys, i el col·legi li proporcionava dues formes d'identitat: una de directa i visible, reflectida en la foto de la classe reunida al pati, possiblement la primera forma experimentada d'«identitat de grup» fora de la família; una altra d'indirecta però potent i decisiva, a través de la projecció, carregada de simbolisme, del propi retrat sobre el mapa d'Espanya. Amb aquella superposició de la pròpia imatge infantil i de la «imatge de la pàtria», se suposava que havia de quedar ben clara i ben fixada la identitat territorial bàsica del petit individu. El xiquet no era retratat davant d'una reproducció de la seua ciutat, o d'un mapa del seu municipi, i encara menys —com havia de ser-ho!— davant d'un mapa del País Valencià, o de Catalunya, en el seu cas, sinó davant de la imatge de l'Estat-pàtria. Era com dir-li explícitament, en aquella primera «foto oficial» i institucional de la seua vida: tu ets això que representa el mapa, aquest mapa (territori, Estat, nació, pàtria...) és el que t'identifica, aquesta identitat és la que tens per damunt de totes les altres, i ser això —espanyol, evidentment— és l'única cosa important. Després venien, com és ben conegut i com encara passa de manera sovint més indirecta i subtil, tots els reforços necessaris en forma de banderes, cançons, interpretació de la història, personatges heroics i grans noms de l'art o la literatura.

Ens agrada o no, aquesta territorialització de la identitat bàsica —és a dir, definir-se, i «ser» alguna cosa, a partir de la identificació amb un territori— és central en la major part de les societats humanes, i d'una manera o una altra ho ha estat sempre: tota «tribu» és territorial, i fins i tot els grups nòmades o itinerants d'un desert o d'una estepa saben fins on arriba el seu espai, el territori dins del qual es mouen. I els jueus de la diàspora no han deixat mai de recitar arreu de l'ample món: «l'any que ve, a Jerusalem!» La novetat, en els temps moderns i contemporanis, és la

potència identificadora dels territoris perfectament definits a través dels mapes, de l'acció administrativa, i en definitiva a través dels estats: mai com ara (ara precisament, quan tant es parla de la «supressió» de les fronteres!) no s'havia manifestat tan omnipresent el mapa, que és la forma dels límits i la figura externa i visible de cada territori. La premsa, la televisió, i tots els mitjans de difusió, porten contínuament els mapes dels països del món davant dels ulls del públic (i una informació tan «natural» com la meteorològica, cada dia ens mostra el mapa més o menys «propi» unes quantes vegades); i així van dibuixant davant de tothom de manera quotidiana i permanent la «forma» visible de la identitat pròpia i de la dels altres. D'altra banda, la mateixa intensificació del volum d'informació circulant no deixa de reforçar aquesta delimitació: som informats permanentment d'una massa impressionant de notícies, però la major part només tenen de fet un interès (si més no perquè són les més presents en els mateixos canals de difusió) quan es produeixen dins i no fora del territori de l'Estat, dins de les fronteres. La política, l'economia, els conflictes socials, la cultura, l'esport o la vida dels personatges cèlebres de l'interior —és a dir, percebuts com a «nacionals», és a dir, «propis», de la pròpia tribu— omplen les pàgines dels diaris i els informatius de la ràdio i la televisió. En comparació, els fets de l'exterior ocupen habitualment, a part d'alguns casos singulars i excepcionals, un espai molt reduït i secundari. I ací, «interior» i «exterior» volen dir —com en els ministeris corresponents— a la banda de dins i a la banda de fora de les fronteres del territori «nacional».

Dit d'una altra manera, des de la foto escolar davant del mapa, fins al consum quotidià d'informació en la vida adulta, ens trobem permanentment sotmesos a un bombardeig incessant que transmet el mateix missatge, explícit o implícit: aquests —els de dins «del mapa», els que dibuixa el mapa— són els límits de la vostra identitat essencial, les fronteres d'allò que és propi i d'allò que és aliè, i per damunt de totes les altres definicions, sobretot això (espanyols, per exemple) que les fronteres mateixes delimiten, això que l'Estat encarna: aquest *id* és el vostre *id* més important, l'*id* substancial de l'entitat de què formeu part.

I ara em permetran que dedique els últims fulls d'aquesta reflexió a expressar els mateixos temes en termes d'una experiència no sé si «històrica», però sí directa i personal. Acabaré, doncs, aquesta conferència explicant potser les mateixes coses ja explicades, però des d'una història «militant», si m'és permessa aquesta formulació: des de la meua militància en un projecte per al meu país que no corresponia precisament a la «solució final» que li tenia reservada la trajectòria política i la ideologia d'una Espanya definida com a nació indistingible de l'Estat en què s'ha constituït. Per als catalans, i més per als valencians, dels temps contemporanis no ha estat gens fàcil resistir a aquesta potència identificadora de l'Estat, i de tots els mecanismes que l'acompanyen. No era fàcil, i tanmateix, des de la perspectiva d'una definició nacional no coincident amb la que definia l'Estat; era del tot necessari. Altrament, qualsevol projecte d'àmbit d'identitat propi (de ser algun *id*, de conservar alguna entitat) que no fóra coincident amb aquest, estava condemnat a fracassar i a deixar-nos reduïts per sempre a ser un simple espai «sub-ordinat» (que vol dir d'ordre inferior), marginal i secundari respecte a l'únic espai que es presenta com a rellevant, important, superior i totalitzador: el de l'Estat que es defineix ell mateix com a nació. No hi ha, per tant, alternativa nacional pròpia que no passe per la construcció d'un espai d'identitat alternatiu, per una resistència a deixar-se anul·lar i dissoldre: en el nostre cas, dissoldre's en l'àmbit unívocament espanyol.

Com qualsevol altre moviment equivalent (i com el catalanisme de la primera o la segona meitat del segle XX), el nacionalisme valencià, des dels inicis de la seua etapa «moderna» a partir dels anys seixanta, ha anat acompanyat sempre d'un intent de reconstruir per al propi poble un marc d'identificació autònom, a través de l'ús de símbols —com a tot arreu: banderes, himnes, cançons, noms i dates de la història, etc.— i també a través de la difusió d'un nom, el nom de País Valencià, i del mateix perfil físic del territori (el mapa del qual, la seua «forma visible», mai no havia estat present de manera general i eficaç davant dels ulls dels

seus propis habitants!). O a través del mateix valor representatiu i identitari de la llengua: la llengua pròpia no era definida únicament com un vehicle de comunicació que calia restaurar, ni tan sols com una part irrenunciable del contingut del nostre «ser» col·lectiu, sinó que rebia el valor afegit de signe més visible d'aquest *id*: d'aquesta realitat que som. Al mateix temps el nacionalisme valencià (com tots els nacionalismes positius i dirigits a la construcció d'un espai moral i polític propi, i no a l'hostilitat destructiva contra uns altres) ha tingut sempre present la necessitat de formar una nova consciència d'identitat basada no solament en els símbols i en l'exaltació emocional, sinó en la realitat de la pròpia societat, del propi marc territorial i dels propis signes distintius. Per aquest motiu entre nosaltres el moviment nacionalista ha representat també l'intent més permanent i més seriós de coneixement del país mateix que hom pretenia construir com un espai de convivència i com un espai per als projectes polítics. D'ací ha nascut la proliferació d'estudis locals, la renovació de la història, la sociologia i l'antropologia social, els esforços per recuperar les expressions de la cultura popular, els estudis econòmics o les monografies de geografia humana. I d'ací va nàixer, igualment, l'èmfasi en el valor de la identitat més immediata de cada poble i de cada comarca.

Perquè atorgar valor a allò que és immediatament propi —a través del coneixement i a través de l'acció preservadora o de l'acció transformadora i constructiva— era vist com la manera més directa i més a l'abast de valorar també l'aportació a un espai compartit superior. «Fer comarca és fer país», afirmava un eslògan que ha tingut una extensa circulació des dels anys setanta: perquè la responsabilitat per «construir» o reconstruir un espai valencià —el País— començava, idealment, per assumir la defensa i la preservació dels espais més reduïts que el componen i que formen el marc de la vida social quotidiana. Al mateix temps, el moviment per un espai propi en termes de País Valencià s'enfrontava amb la dispersió de la identitat que havia provocat la divisió provincial, i calia per tant substituir aquesta divisió desintegradora per una altra que fóra concebuda en termes ben diferents. Vull dir amb això que, a banda del desig de tornar a la realitat més immediata de

cada poble i del seu entorn, ha existit també la necessitat «ideològica» de proposar una estructuració territorial que fóra al mateix temps «autèntica» —és a dir, amb el màxim de correspondència amb factors objectius i constatables—, aprofitable per una nova manera d'entendre l'administració i el territori, i concebuda com un element d'integració i no de disgregació.

Aquesta nova manera d'entendre l'estructura interna del territori valencià era exactament l'oposada de la que representava la divisió provincial: les províncies, cada una, reben la seua definició de l'Estat, i no tenen cap altra referència ni sentit si no és com a subdivisions polítiques (per exemple, a efectes electorals i de governs civils i militars) i administratives (per exemple, a efectes fiscals i de delegacions ministerials) del mateix Estat. Les províncies no impliquen ni reforçament de la representació local ni associació o coordinació dels municipis: la província és un esglaó intermedi en una estructura piramidal de poder, de dalt a baix. Aquest era la percepció, potser matisada d'ideologia però certament ben pròxima a la realitat del «sistema provincial». Per contra, el que podríem anomenar «principi comarcal» partia de la necessitat de construir àmbits reduïts i pròxims d'associació, basats, no en límits arbitraris imposats per un poder remot, sinó en l'associació d'espais locals —pobles, municipis— que comparteixen un territori definit per factors històrics, geogràfics, o de coincidència d'interessos comuns. És perfectament conegut, d'altra banda, que aquesta «identitat comarcal» té al País Valencià, i també en bona mesura a Catalunya, graus de solidesa molt diferents: el territori valencià no estava històricament «format per» o «dividit en» comarques, sinó que simplement «hi havia» comarques —els Ports, el Maestrat, la Plana, l'Horta, la Ribera, la Marina...—, és a dir, espais als quals es referien com a propis els habitants d'un conjunt de municipis contigus, però sovint sense una precisa delimitació territorial. I sense que la comarca, al contrari que el poble i el país, hagués donat lloc generalment a un gentilici identitari: ningú no diu «sóc maestratenc» o «sóc hortolà», per exemple (els gentilicis comarcals amb una certa vigència, com «empordanès», no deixen de ser una excepció). La comarca, més que assegurar alguna forma d'identitat

personal, com fa el municipi (perquè el poble, és a dir, la localitat, sí que és l'espai primer i més immediat de la identitat, i també el més fàcil d'assumir i el més difícil de perdre), el que proposa és la posició del municipi en el seu primer àmbit de pertinença: «un poble de la Plana Baixa», «una ciutat de la Safor». Amb el doble valor de substituir l'espai provincial com a referència emmarcadora, i de situar-se en un espai percebut com a pròxim i propi, i carregat de connotacions positives d'«autenticitat». Un espai, finalment, que és percebut sempre —des d'aquesta «ideologia de la construcció»— com un element constitutiu d'una suma territorial, cultural i política més àmplia, el País Valencià, on les identitats locals i comarcals haurien d'assolir plenament el seu sentit. Atípic nacionalisme aquest, que gastava més energies intel·lectuals i organitzadores en la consolidació de les «petites identitats» on la gent viu i ha de resoldre problemes, que en l'exaltació del cos místic de la pàtria.

132

No sé si aquestes reflexions i aquesta mena d'«aplicació» que n'he fet tenen algun valor general o alguna utilitat com a recurs interpretatiu davant de fets i processos potser paral·lels o equivalents que tenen lloc arreu d'Europa i del món en espais, grups socials i territoris d'abast més o menys reduït. En tot cas estic raonablement segur que, quan la història d'aquest segle que ara s'acaba siga revisada pels historiadors del futur, els fenòmens de construcció o dissolució de les identitats de grup, el valor dels límits i del territori, l'eficàcia dels símbols i dels noms, l'ús del poder i dels ressorts polítics per a la producció de consciència, i altres com els que ací hem considerat, continuaran produint la mateixa perplexitat i fascinació que a mi m'han produït durant molts anys.

Quan em van proposar de parlar sobre Arcadi Garcia, el primer pensament va ser que tan magna estàtua mereixia el pedestal més bo; i evidentment no era falsa modèstia, sinó l'absoluta convicció que sols un especialista podria valorar adequadament els seus nombrosos estudis sobre història del dret medieval, història econòmica i mercantil, institucions clàssiques del dret valencià, cartes de poblament i sobre moltíssimes altres qüestions que considerem menors, però que són imprescindibles per bastir obres més ambicioses. Però em van tranquil·litzar: la meua missió, més encara que valorar la seua obra, consistiria a fer una aproximació al personatge i explicar l'impacte de la seua figura en els seus veïns, sobretot en alguns que, parlant estrictament, no ens podríem considerar *amics* seus, i dels quals seria pretensió dir que érem deixebles, però sabent que hi teníem una relació freqüent i el consideràvem un *mestre*, un model intel·lectual i humà.

Arcadi Garcia i Sanz va nàixer a la Vall d'Uixó el 1926; per tant, poc podia recordar de l'efervescència de l'arribada de la República ni de la firma de les Normes de Castelló, on va participar son pare, el senyor Honori Garcia i Garcia. Els canvis de destinació del pare, que era notari, van obligar la família a successius trasllats a Artana, Santa Bàrbara i Vic, sempre mantenint la Vall com a nucli de referència; després, a causa dels estudis, Arcadi també va haver de desplaçar-se a Barcelona i a València. Anys més tard, en recordar-ho, feia broma dient que havia tingut una joventut *nòmada* i assegurava que tan sols anava a escola en les temporades d'estada a la Vall. La seua escolarització, doncs, era intermitent i, si bé va arribar a tindre mestres molt recordats a la Vall, com Bernarda Serra i Ramon Pallarès, sembla que la família era partidària de deixar que la natura fes el seu curs i que l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura arribara a través del que ara en diríem *immersió*: com que a casa tenien abundant material escrit, el fill, a mesura que s'hi sentia interessat, s'esforçava a desxifrar-lo. Aquest sistema, però, per més que en el cas d'Arcadi va ser eficaç, jo no aconsellaria que l'aplicàrem indiscriminadament.

Els tres anys de guerra, la família Garcia els va passar a Vic i després, mentre el pare recomponia, enmig de la diàspora cultural, els llaços anteriors amb la Societat Castellonenca de Cultura i fundava el Patronat d'Estudis Osonencs, Arcadi estudiava, primerament el batxillerat a Vic i després, Dret i Filosofia i Lletres, a Barcelona i a València. I coneixia Montserrat Oms, filla de Gurb, un poblet de la plana de Vic; el seu primer amor (i l'únic, aclaria Arcadi, perquè, segons deia, en qüestions amoroses era *mondòfag*). Van començar a festejar l'any 1949, però no es van casar fins al 57. Llavors es van establir a la Vall, que és on naixerien els seus quatre fills.

A partir d'aquell moment, la seua integració en la vida del nostre poble va ser total i la seua dedicació al treball i la seua bonhomia van fer que ben aviat fóra considerat un digne successor del pare, mort quatre anys abans a cinquanta-set anys. Però, si he de ser sincer, els conciutadans el consideraven una miqueta *raret*: no era normal un home que passava llargues hores tancat al despatx, estudiant vés a saber quina classe de llibres. Perquè, al mateix temps que exercia d'advocat, feia estudis de dret marítim, per influència de Ramon d'Abadal, i treballava amb Germà Colon en l'edició dels *Furs de València*. I es dedicava a coses tan peregrines com organitzar una biblioteca municipal, inexistent fins en aquell moment, o preparar la retolació dels camins rurals del poble, aprofitant que era president de la Germandat de Llauredors i Ramaders, en una operació que, de fet, seria la primera normalització lingüística de la Vall, i feta, com corresponia al caràcter d'Arcadi, discretament, sense estridències. Durant uns quants anys també va dirigir la biblioteca de la Caixa Rural Sant Isidre.

El primer record que tinc d'Arcadi és precisament aquest. Una colleta d'estudiants de batxillerat anàvem de tant en tant a la biblioteca de la Caixa i hi vàiem un senyor prim, de pell pàl·lida, sempre vestit amb *tratge* fosc i camisa blanca, que era més aviat parc de paraules, i el respecte que ens infonia el seu posat seriós no era prou per evitar que anàrem de taula en taula, xerrant, movent enrenou i practicant les impertinències que pertoqueu a tot adolescent. Per això quan, poc després, algú em va suggerir que anara a sa casa a demanar-li informació per a un treball d'estudis, vaig

trucar a la seua porta temorós que recordara un d'aquells xiquets que rebaldien per la biblioteca. Naturalment Arcadi no me'n va fer cap comentari i em va atendre amb sol·licitud.

D'aquella primera visita en recorde dues coses. La primera, que l'entrada de la casa encara era de terra, com corresponia a les cases tradicionals de llauradors, i al menjador hi conservava el canterer, amb un preciós conjunt floral als taulellets de la paret. Aquests dos elements em van cridar l'atenció perquè, si bé estaven presents en moltes cases del poble, la tendència de l'època era de suprimir-los, «modernitzar les cases». La Vall d'Uixó vivia obnubilada en la indústria sabatera i en dues dècades havia triplicat la població: aquelles entrades amples de terra per deixar passar el carro i aquells canterers parlaven d'un passat llaurador i espardeyer que no mereixia ser recordat. En canvi, Arcadi, acostumat a moure's per èpoques pretèrites, coneixia la importància de la memòria i tendia a conservar els papers, els objectes i fins i tot la distribució dels espais.

La segona sorpresa d'aquella primera visita va ser veure textos escrits en valencià, però en un valencià de veritat, creïble, digne. Per més sorprenent que puga resultar als joves d'ara, fa trenta o trenta-cinc anys els adolescents de la Vall —que pràcticament parlàvem tots valencià—, els únics textos que vèiem en el nostre idioma eren els sainets i, si anàvem a Borriana o a València, els rètols de les falles. I en tots dos casos la llengua no invitava al respecte.

Hi vaig tornar moltes vegades, a casa d'Arcadi, i, com jo, molts altres amics, companys o coneguts: normalment a demanar-li alguna cosa o a fer-li alguna consulta. A mi em feia una miqueta de pena destorbar-lo però, la veritat, a ell no semblava importar-li. Quan li demanava informació sobre qualsevol tema, es fregava les mans, pensava uns instants i es girava cap a una prestatgeria: «Alguna cosa hi ha, alguna cosa hi ha.» Parlava sempre a poc a poc i en veu baixa, com si li fes por trencar la pau de la casa. I sempre ens aclaria els dubtes, podíem preguntar-li d'història, de llengua, de dret... O sabia la resposta o sabia on trobar-la. Això va crear entre nosaltres una mena d'automatisme i el primer pas per estudiar

alguna qüestió referent a la Vall era consultar-l'hi: «Això pregunta-ho a Arcadi, Arcadi ho sap tot.»

Mentrestant les seues obres anaven apareixent al butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura, a la revista *Ausa* de Vic, a la *Revista de Catalunya*, a les publicacions de la Vall, però, com és habitual en aquests casos, especialment entre els valencians, tenia més reconeixement a Barcelona que al seu mateix poble. El canvi de consideració va arribar amb el canvi de règim. Els llargs anys de repressió havien amagat tota interpretació de la realitat i de la història que no coincidira amb la dictadura. Ara, amb el nou règim, apareixien nous valors, calia traure a la llum noves raons i noves explicacions, i calia que les avalaren estudis rigorosos. Llavors Arcadi, reservat i pacífic de mena, es va sentir obligat a participar en debats, conferències i exposicions públiques que, més d'una vegada, suscitaven les ires dels sectors immobilitistes. Arcadi deia que li tocava fer «sermons de quaresma» i la tria d'aquesta paraula és un exemple més de la relació de la família d'Arcadi amb el sant valencià, perquè la imatge que tenim a la seua ermita, ací a la Vall, la va fer un escultor de Vic a instàncies d'Honorí Garcia, per ocupar el lloc de l'antiga, desapareguda durant la guerra. Van fer la imatge, li van posar un hàbit de frare dominicà i, des d'aleshores, la família Garcia s'encarregava cada any d'endreçar el sant quan s'acostava la seua festa.

A poc a poc, van començar a ploure-li els reconeixements. Ja era membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de l'Institut d'Estudis Catalans, i ara passava a pertànyer al Consell Assessor de Cultura de la Diputació de Castelló, membre del Consell Valencià de Cultura, de la Institució Alfons el Magnànim, de la Junta Consultiva d'Acció Cultural del País Valencià, Premi d'Honor de les Lletres Valencianes, Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya... I Fill Predilecte de la Vall d'Uixó, nomenament concedit en la mateixa sessió a Arcadi i, a títol pòstum, a son pare. I al mateix temps continua publicant les edicions crítiques dels *Furs de València* i el *Llibre del Consolat de Mar*, *Història de la marina catalana*, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*.

Supose que tot això li degué donar més seguretat però, pel que fa al caràcter, en lloc d'estufar-lo el va fer més accessible encara. Quan, l'any 1988, Acció Cultural del País Valencià a la Vall d'Uixó va plantejar a l'Ajuntament, per enèsima vegada, la normalització del nom del poble, Arcadi va participar ferventment en aquella *campanya de la i* a través d'informes, conferències, rodes de premsa i entrevistes, i no va posar cap objecció a distribuir pels carrers fulletons informatius; de la mateixa manera que, anys més tard, va voler participar en la defensa de les Casetes dels Mestres i el Mercat Vell. I quan es multiplicaven els elogis per la seua persona, tenia l'habilitat de desviar la conversa abans que s'unflara massa la seua vanitat. Recorde una vegada, per exemple, que comentàvem l'alt nivell dels mestres i col·laboradors que havia tingut: Lluís Revest, Martí de Riquer, Joan Reglà, Ramon d'Abadal, Germà Colon, Josep M. Madurell, Maria Teresa Ferrer... En un moment donat, pareixia que el to podia ser pedant i Arcadi va tallar: «Sí que he tingut mestres bons... La llàstima és que jo haja eixit tan burro.»

La consagració popular, a la Vall, va ser l'exposició-homenatge que li va dedicar l'Associació Cultural Amics de la Vall l'any 1991. Els cartells i els fulletons amb la seua imatge es van repartir per tota la ciutat i per totes les escoles, i els xiquets, quan el veien pel carrer, el reconeixien. I aleshores va passar a ser un clàssic i les seues frases, normalment enginyoses, eren repetides com un argument d'autoritat. Una vegada lamentàvem (com sempre) que a la Vall hi haguera tres bandes de música i nombroses agrupacions musicals i que, en canvi, quan venia algun concertista només hi acudien vint o trenta espectadors, i Arcadi, amb aire greu, va dir que a «La Vall, molts músics però poca música». En una altra ocasió comentàvem els problemes creixents de l'ensenyament; era una qüestió que Arcadi coneixia de primera mà perquè l'any 1985 havia començat a impartir classes a Formació Professional i després havia passat al Col·legi Universitari de Castelló, que poc després seria Universitat Jaume I. Quan algú va comentar que moltes vegades el mestre, en lloc de preocupar-se per ensenyar una matèria, havia d'enfrontar-se a problemes socials o familiars, Arcadi va afirmar: «S'han confós la instrucció pública i l'auxili social».

Excepcionalment, per tant, Arcadi Garcia va rebre en vida el reconeixement que mereixia. No sé si tot el que mereixia, però, ateses les circumstàncies, en podem estar satisfets. Ara bé, podem dir el mateix després de la seua defunció, ocorreguda l'any 1998? Hem posat els mitjans necessaris per garantir que les generacions futures coneguen la seua figura i la seua obra? No vull enlairar-me en grans plantejaments, em cenyiré només a la Vall d'Uixó i m'inclouré en els interrogants perquè, com a pertanyent a aquesta col·lectivitat, també vull sentir-me'n responsable. Ens hem assegurat que totes les publicacions d'Arcadi (i de son pare, naturalment) estiguen catalogades i es troben a l'abast de qualsevol estudiós? Hem immortalitzat el seu nom degudament en alguna via pública important o amb algun premi literari o d'investigació? Hem pensat de posar ni que siga una placa commemorativa a la casa on va nàixer o a la casa on va viure i morir? Naturalment ens podríem fer més preguntes però, més important encara, caldria començar a respondre-les i actuar en conseqüència.

M'agradaria acabar amb unes paraules del mateix Arcadi. L'any 1991, amb ocasió de l'homenatge que he comentat adés, li vam preguntar què sentia, un home tímid com ell, partidari de la vida recollida i casolana, quan les circumstàncies el transformaven en un personatge públic escoltat i admirat. La seua resposta textual va ser la següent: «En primer lloc, gratitud pel reconeixement, perquè no és habitual ser reconegut en la pròpia terra. Per tant, primer, he d'estar agraït a tothom. Però m'agradaria que, per damunt de tot, per damunt de les anècdotes i els personalismes (que a mi em vénen grans), quedara un missatge molt clar: les grans possibilitats que tenen obertes a l'estudi i a la investigació les generacions actuals i la necessitat que hi ha d'aquests treballs. Això és el que haurien de comprendre tots, les persones i les institucions. Jo només sóc una pobra persona que s'ha hagut de sobreposar moltes vegades a la pròpia misèria per realitzar tasques que, en principi, eren contràries a la meua manera de ser. Però s'havien de fer i, possiblement, no hi havia ningú altre disposat a fer-les. He hagut de treballar molts anys en silenci i, sovint, a repèl i contra corrent; però sempre ho he fet gustosament, perquè

era el que m'agradava. Des d'aquest punt de vista sí que puc ser un exemple, i no vull presumir tampoc de falsa modèstia. Però el més important, més que jo i més que tot açò, és que cal treballar, perquè el nostre poble ho necessita. Nosaltres, vosaltres hauria de dir, ho podeu fer.»

